

**T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**ŞANLIURFA İLİ TARİHİ SU YAPILARININ BELİRLENMESİ VE TEKNİK
ÖZELLİKLERİ**

MEHMET ALİ GELENER

İNŞAAT MÜHENDİSLİĞİ ANA BİLİM DALI

**ŞANLIURFA
2011**

Yrd.Doç.Dr.Reşit GERGER 'in danışmanlığında, Mehmet Ali GELENER'in hazırladığı "Şanlıurfa İli Tarihi Su Yapılarının Belirlenmesi ve Teknik Özellikleri" konulu bu çalışma 14/10/2011 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından İnşaat Mühendisliği Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Yrd.Doç.Dr. Reşit GERGER

Üye : Yrd.Doç.Dr. Kasım YENİGÜN

Üye : Yrd.Doç.Dr. Cihat KÜRKÇÜOĞLU

Prof. Dr. Mehmet CİCİ
Enstitü Müdürü

Bu Tezin İnşaat Mühendisliği Anabilim Dalında Yapıldığını ve Enstitümüz Kurallarına Göre Düzenlendiğini Onaylarım

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
ÖZ.....	i
ABSTRACT.....	ii
TEŞEKKÜR.....	iii
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	iv
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Suyun Önemi.....	1
1.2. Konunun Tanımı ve Sınırları.....	2
1.3. Çalışmanın Amacı.....	2
2. ÖNCEKİ ÇALIŞMALAR.....	4
3. MATERYAL ve YÖNTEM.....	6
3.1. Materyal.....	6
3.1.1. Şanlıurfanın Genel Tarihi.....	6
3.1.2. Şanlıurfanın Coğrafi ve İdari Yapısı.....	10
3.1.3. Şanlıurfada Su Kaynakları.....	14
3.1.3.1. Yer altı Suları.....	14
3.1.3.2. Halil-ür Rahman ve Aynzeliha Gölleri.....	16
3.2. Yöntem.....	17
3.2.1. Çeşme Kavramı ve Şanlıurfa Kent Merkezindeki Çeşmeler.....	17
3.2.1.1. Yusuf Paşa Çeşmesi.....	21
3.2.1.2. Hekim Dede Çeşmesi.....	21
3.2.1.3. Kadioğlu Camii Çeşmesi.....	26
3.2.1.4. Firuzbey Çeşmesi.....	30
3.2.1.5. Yıldız Meydanı Çeşmesi.....	32
3.2.1.6. Haydar Ağa Çeşmesi.....	34
3.2.1.7. Adile Hanım Çeşmesi.....	37
3.2.1.8. Hüseyin Ferideddin Çeşmesi.....	38
3.2.1.9. Hafız Süleyman Bozan Efendi Çeşmesi.....	41
3.2.1.10. Şeyh Saffet Çeşmesi.....	44
3.2.1.11. Şehbenderiye Camii Çeşmesi.....	47
3.2.1.12. Hüseyiniye Çarşısı Çeşmesi.....	50
3.2.1.13. Ebeler Sokak Çeşmesi.....	50
3.2.1.14. Yıkık Sokak Çeşmesi.....	53
3.2.1.15. Yol Gösteren Çeşmesi.....	56
3.2.2. Hamam kavramı ve Şanlıurfa tarihi hamamları.....	57
3.2.2.1. Sultan Hamamı.....	61
3.2.2.2. Cıncıklı Hamamı.....	67
3.2.2.3. Vezir Hamamı.....	72
3.2.2.4. Veli Bey Hamamı.....	75
3.2.2.5. Serçe Hamamı.....	79
3.2.2.6. Eski Arasa Hamamı.....	84
3.2.2.7. Şaban Hamamı.....	88
3.2.2.8. Keçeci Hamamı.....	93
3.2.2.9. Şahapzade Konağı Hamamı.....	94
3.2.3. Şanlıurfa Tarihi Su Değirmenleri.....	95
3.2.3.1. Yer Altı Değirmeni.....	95
3.2.3.2. Eyvanlı Değirmeni.....	95
3.2.3.3. Tut Değirmeni.....	96
3.2.3.4. Kehrizbaşı Değirmeni.....	96
3.2.3.5. Küçük Kehrizbaşı Değirmeni.....	96
3.2.3.6. Boyahane Değirmeni.....	96
3.2.3.7. Eskici Pazarı Değirmeni.....	96
3.2.3.8. Cıncıklı Değirmeni.....	97
3.2.3.9. Kamışlı Değirmeni.....	97
3.2.3.10. Mazı Değirmeni.....	97

3.2.3.11. Dabbakhane Değirmeni.....	97
3.2.3.12. Sultanlık Değirmeni.....	97
3.2.3.13. Demirkapı Değirmeni.....	98
3.2.3.14. Kaz Değirmeni.....	98
3.2.3.15. Sel Değirmeni.....	98
3.2.3.16. Paşabağı Değirmeni.....	98
3.2.3.17. Karakoyun (Yukarı Karakoyun) Değirmeni.....	98
3.2.3.18. Karakoyun (Aşağı Karakoyun) Değirmeni.....	98
3.2.4. şanlıurfa Tarihi Köprüleri.....	99
3.2.4.1. Hızmalı Köprü.....	99
3.2.4.2. Millet Köprüsü.....	104
3.2.4.3. Samsat Köprüsü.....	109
3.2.4.4.Hacı Kamil Köprüsü.....	114
3.2.4.5.Bey Kapısı Köprüsü (Kısas Köprüsü).....	120
3.2.4.6. Bahçeler Köprüsü (Demirkapı Köprüsü).....	120
3.2.4.7. Cavsak Köprüsü.....	120
3.2.4.8. Karaköprü.....	120
3.2.5. şanlıurfa Tarihi Su Kemerleri ve Su Yolları.....	121
3.2.5.1. Karakoyun Su Kemerı.....	121
3.2.6. şanlıurfa Su Bentleri.....	126
3.2.6.1. Jüstinyen Su Bendi.....	126
3.2.7. şanlıurfa Su Terazileri.....	128
3.2.8. şanlıurfa Maksemeleri.....	129
4. ARAşTIRMA BULGULARI ve TARTIşMA.....	130
5. SONUÇLAR ve ÖNERİLER.....	132
KAYNAKLAR.....	134
ZGEMİş.....	136
EKLER.....	137
ÖZET.....	141
SUMMARY.....	142

ÖZ

Yüksek Lisans Tezi

**ŞANLIURFA İLİ TARİHİ SU YAPILARININ BELİRLENMESİ VE TEKNİK
ÖZELLİKLERİ**

Mehmet Ali GELENER

**Harran Üniversitesi
Fen Bilimleri Enstitüsü
İnşaat Mühendisliği Anabilim Dalı**

Danışman : Yrd.Doç.Dr.Reşit GERGER

Yıl:2011 , Sayfa:142

“Tarihi bir kent olarak Şanlıurfa, birçok tarihi yapıya ev sahipliği yapmaktadır. Bu yapıların en önemli kısımlarından biri de su yapılarıdır. Bu yapılar özellikle şehir merkezinde hemen hemen her sokakta rastlanabilen çeşmeler, köprüler, su değirmenleri, maksemeler ve buna benzer yapılarıdır. Yapılan bu çalışmada bu yapılar kısaca tanıtılmış olup, yapılar hakkında özet bilgiler verilmiştir.”

ANAHTAR KELİMELELER : Tarihi yapılar, Tarihi çeşmeler, Şanlıurfa su yapıları.

ABSTRACT

MSc. Thesis

**DETERMINING OF HISTORICAL WATER CONSTRUCTIONS IN ŞANLIURFA
AND TECHNICAL PROPERTIES OF THESE STRUCTURES**

**Harran University
Graduate School of Natural and Applied Sciences
Department of Civil Engineering**

Supervisor : Assist. Prof. Dr. Reşit GERGER

Year: 2011 , Page:142

"As a historical city, the Şanlıurfa has a lot of historical structures. One of the most important part of these historical structures are water constructions. These constructions are fountains, bridges and water mills that can be seen at the all streets and especially in the centre of the city. In this study, it has been given a short advertisement and general informations about these structures."

KEY WORDS : Historical structures, Historical fountains, Water constructions of Şanlıurfa.

TEŞEKKÜR

Bu alıőmayı hazırlamamda bilgi, öneri ve tavsiyeleri ile her zaman bana yardımcı olan kıymetli hocalarım Yrd. Doç. Dr. Reşit GERGER'e ve Yrd. Doç. Dr. Kasım YENİGÜN'e, yine çalıőmalarım esnasında gerek tavsiye ve önerileri gerekse arőiv ve kaynakları ile sağladığı desteklerinden dolayı değerli hocam Yrd. Doç. Dr. A. Cihat KÜRKÜÖĞLU'na, ayrıca çalışma sürecinde maddi ve manevi desteğini sunan değerli aileme çok teşekkür ederim.

ŞEKİLLER DİZİNİ

	Sayfa No
Şekil 3.1. Şanlıurfanın Genel Yerleşim Haritası.....	12
Şekil 3.2. Hekim Dede Çeşmesi Görünümleri.....	22
Şekil 3.3. Hekim Dede Çeşmesi Ön Görünümü.....	23
Şekil 3.4. Hekim Dede Çeşmesi Eski Görünümü.....	23
Şekil 3.5. Hekim Dede Çeşmesi Tipik Planı.....	24
Şekil 3.6. Hekim Dede Çeşmesi Mahalle Krokisi.....	25
Şekil 3.7. Kadioğlu Çeşmesi Kitabesi.....	26
Şekil 3.8. Kadioğlu Çeşmesi Yeni Görünümü.....	27
Şekil 3.9. Kadioğlu Çeşmesi Eski Görünümü.....	27
Şekil 3.10. Kadioğlu Çeşmesi Tipik Planı.....	28
Şekil 3.11. Kadioğlu Çeşmesi Mahalle Krokisi.....	29
Şekil 3.12. Firuzbey Çeşmesi Mahalle Krokisi.....	31
Şekil 3.13. Yıldız Meydanı Çeşmesi Eski ve Yeni Görünümleri.....	32
Şekil 3.14. Yıldız Meydanı Çeşmesi Tipik Planı.....	32
Şekil 3.15. Yıldız Meydanı Çeşmesi Mahalle Krokisi.....	33
Şekil 3.16. Haydar Ağa Çeşmesi Kitabesi.....	34
Şekil 3.17. Haydar Ağa Çeşmesi Eski ve Yeni Görünümleri.....	35
Şekil 3.18. Haydar Ağa Çeşmesi Tipik Planı.....	35
Şekil 3.19. Haydar Ağa Çeşmesi Mahalle Krokisi.....	36
Şekil 3.20. Adile Hanım Çeşmesi Eski Görünümü.....	37
Şekil 3.21. Hüseyin Ferideddin Çeşmesi Eski ve Yeni Görünümleri.....	38
Şekil 3.22. Hüseyin Ferideddin Çeşmesi Tipik Planı.....	39
Şekil 3.23. Hüseyin Ferideddin Çeşmesi Mahalle Krokisi.....	40
Şekil 3.24. Hafız Süleyman Bozan Efendi Çeşmesi Kitabesi.....	41
Şekil 3.25. Hafız Süleyman Bozan Efendi Çeşmesi Eski ve Yeni Görünümleri.....	42
Şekil 3.26. Hafız Süleyman Bozan Efendi Çeşmesi Tipik Planı.....	42
Şekil 3.27. Hafız Süleyman Bozan Efendi Çeşmesi Mahalle Krokisi.....	43
Şekil 3.28. Şeyh Saffet Çeşmesi Kitabesi.....	44
Şekil 3.29. Şeyh Saffet Çeşmesi Eski ve Yeni Görünümü.....	45
Şekil 3.30. Şeyh Saffet Çeşmesi Tipik Planı.....	45
Şekil 3.31. Şeyh Saffet Çeşmesi Mahalle Krokisi.....	46
Şekil 3.32. Şehbenderiye Çeşmesi Kitabesi.....	47
Şekil 3.33. Şehbenderiye Çeşmesi Eski ve Yeni Görünümleri.....	48
Şekil 3.34. Şehbenderiye Çeşmesi Tipik Planı.....	48
Şekil 3.35. Şehbenderiye Çeşmesi Mahalle Krokisi.....	49
Şekil 3.36. Ebeler Sokak Çeşmesi Eski Görünümü.....	50
Şekil 3.37. Ebeler Sokak Çeşmesi Yeni Görünümleri.....	51
Şekil 3.38. Ebeler Sokak Çeşmesi Tipik Planı.....	51
Şekil 3.39. Ebeler Sokak Çeşmesi Mahalle Krokisi.....	52
Şekil 3.40. Yıkık Sokak Çeşmesi Eski Görünümü.....	53
Şekil 3.41. Yıkık Sokak Çeşmesi Yeni Görünümü.....	54
Şekil 3.42. Yıkık Sokak Çeşmesi Mahalle Krokisi.....	55
Şekil 3.43. Yol Gösteren Çeşmesi.....	56
Şekil 3.44. Sultan Hamamı Planı.....	62
Şekil 3.45. Sultan Hamamı Girişi.....	63
Şekil 3.46. Sultan Hamamı Soyunmalık Bölümü.....	63
Şekil 3.47. Sultan Hamamı Mahalle Krokisi.....	66
Şekil 3.48. Cıncıklı Hamamı Planı.....	68
Şekil 3.49. Cıncıklı Hamamı Mahalle Krokisi.....	71
Şekil 3.50. Vezir Hamamı Planı.....	73
Şekil 3.51. Velibey Hamamı Planı.....	76
Şekil 3.52. Velibey Hamamı Mahalle Krokisi.....	78
Şekil 3.53. Serçe Hamamı Planı.....	80
Şekil 3.54. Serçe Hamamı Soyunmalık Bölümü.....	82
Şekil 3.55. Serçe Hamamı Mahalle Krokisi.....	83
Şekil 3.56. Eski Arasa Hamamı Planı.....	85

Şekil 3.57. Eski Arasa Hamamı Mahalle Krokisi.....	87
Şekil 3.58. Şaban Hamamı Planı.....	89
Şekil 3.59. Şaban Hamamı Mahalle Krokisi.....	92
Şekil 3.60. Hızmalı Köprü Eski Görünümü.....	99
Şekil 3.61. Hızmalı Köprü Yeni Görünümleri.....	100
Şekil 3.62. Hızmalı Köprü Ön Cephe Planı.....	102
Şekil 3.63. Hızmalı Köprü Üst Görünüm Planı.....	102
Şekil 3.64. Hızmalı Köprü Arka Cephe Görünüm Planı.....	102
Şekil 3.65. Hızmalı Köprü Mahalle Krokisi.....	103
Şekil 3.66. Millet Köprüsü Eski Görünümleri.....	105
Şekil 3.67. Millet Köprüsü Ön Cephe Görünümü.....	106
Şekil 3.68. Millet Köprüsü Arka Cephe Görünümü.....	106
Şekil 3.69. Millet Köprüsü Ön Görünüm Planı.....	107
Şekil 3.70. Millet Köprüsü Üst Görünüm Planı.....	107
Şekil 3.71. Millet Köprüsü Mahalle Krokisi.....	108
Şekil 3.72. Samsat Köprüsü Ön ve Üst Görünüm Planları.....	109
Şekil 3.73. Samsat Köprüsü Eski Görünümleri.....	110
Şekil 3.74. Samsat Köprüsü Yeni Görünümleri.....	111
Şekil 3.75. Samsat Köprüsü İç Detay Görünümleri.....	112
Şekil 3.76. Samsat Köprüsü Mahalle Krokisi.....	113
Şekil 3.77. Hacı Kamil Köprüsü Eski Görünümleri.....	115
Şekil 3.78. Hacı Kamil Köprüsü Yeni Görünümleri.....	116
Şekil 3.79. Hacı Kamil Köprüsü İç Görünüm ve Kemer Detay Görünümleri.....	117
Şekil 3.80. Hacı Kamil Köprüsü Ön Görünüm Planı.....	118
Şekil 3.81. Hacı Kamil Köprüsü Üst Görünüm Planı.....	118
Şekil 3.82. Hacı Kamil Köprüsü Mahalle Krokisi.....	119
Şekil 3.83. Karakoyun Su Kemer Eski Görünümleri.....	121
Şekil 3.84. Karakoyun Su Kemer Ön Cephe Görünümü.....	122
Şekil 3.85. Karakoyun Su Kemer Arka Cephe Görünümü.....	123
Şekil 3.86. Karakoyun Su Kemer Detay Görünümü.....	123
Şekil 3.87. Karakoyun Su Kemer Ön cephe Görünüm Planı.....	124
Şekil 3.88. Karakoyun Su Kemer Üst Görünüm Planı.....	124
Şekil 3.89. Karakoyun Su Kemer Arka Cephe Görünüm Planı.....	124
Şekil 3.90. Karakoyun Su Kemer Mahalle Krokisi.....	125
Şekil 3.91. Jüstinyen Su Bendi Eski Görünümleri.....	126
Şekil 3.92. Jüstinyen Su Bendi Yeni Görünümleri.....	127
Şekil 3.93. Hızmalı Köprü Su Terazisi.....	128

1.GİRİŞ

1.1.Suyun Önemi

Su, tüm canlılarda hayatın vazgeçilmez temel unsurlarından biridir. İnsanlık tarihinde hemen her şey suya dayalı olarak gelişmiştir. Medeniyet tarihinde toplumların bir araya geldiği noktalar hep su kenarları olmuştur (Ögel, 1997).

Tarihte yaşamını yerleşik bir tarzda sürdürmek için çaba harcamış olan insanlar, su için çeşitli savaşlar yapmış, bu konuda politikalar geliştirmiştir. İlk dönemlerde insanoğlu için su ihtiyacını karşılamanın en kolay yolu su kaynaklarına yakın yerlere yerleşim birimlerini kurmak olmuştur.

Yeryüzünde birçok medeniyetin kültür ve inanç hayatı incelendiğinde suyun kutsal olarak kabul edildiği, hatta bazı inanışlarda ölümsüzlük kaynağı olarak kabul edildiği görülecektir.

Yüce dinimiz İslam'da da su ile ilgili önemli vurgular yer almaktadır. Kur'an-ı Kerim'de Enbiya Suresinde "Allah her (canlı) şeyi sudan yaratmıştır" buyurularak canlılığın temel maddesi olan suya dikkat çekilmiştir. Yine İslam dininin temizliğe verdiği önem nedeniyle su, müslümanların hayatında sürekli dini bir ihtiyaç olarak da kabul edilmiştir.

Kısacası tarihin her döneminde insanoğlunun hayatında suyun önemi oldukça büyüktür. Yeme-içme, temizlik, dini vecibelerin ifası gibi birçok konuda su olmazsa olmaz ihtiyaçlardandır.

İnsanoğlunun suya olan bu ihtiyacı, toplumların gelişmesi ve medeniyetin ilerlemesiyle onları suyu kaynağından yerleşim yerine ulaştıracakları, suyu biriktirebilecekleri, dağıtabilecekleri ve buna benzer faaliyetleri yapabilecekleri

yapılar ve sistemler geliştirmeye yönelmiştir. Böylece zamanın akışı içerisinde gelişen, genellikle su yapıları olarak adlandırılan çeşitli su kullanma ve dağıtım sistemleri ortaya çıkmıştır.

1.2. Konunun Tanımı ve Sınırları

“Şanlıurfa İli Tarihi Su Yapılarının Belirlenmesi ve Teknik Özellikleri” isimli tez çalışmasıyla; Şanlıurfa kent merkezinde yer alan ve bugün mevcut olan su yapıları incelenmiş, bugün yerinde olmayan yapılar ise kaynaklarda geçtiği şekliyle belirlenmiştir. Tarih içerisinde kent merkezine suyun iletilmesi için yapılmış olan su temini çalışmalarına, suyun getirildiği kaynaklara ve oluşturulan su yollarına da, ulaşılabilen kaynaklar ve elde edilen veriler çerçevesinde değinilmeye çalışılmıştır.

Çalışma kapsamında incelenen Şanlıurfa kent merkezinde yer alan su yapıları dışında, Dünya’da ve Türkiye’de var olan önemli tarihi su yapılarına da kısaca değinilerek bu yapıların ortak özellikleri ve mimari tarzları ortaya konulmuştur.

Yine çalışma kapsamında öncelikle, Şanlıurfa’nın tarihi ve coğrafi özellikleri hakkında genel bilgiler verilerek bölgenin tanıtılmasına çalışılmıştır. Şanlıurfa’da yer alan su yapılarının incelenmesine geçilmeden, incelenecek olan su yapıları kavram olarak açıklanmış ve çeşitli örneklerle tarihsel gelişim süreçleri anlatılmıştır.

1.3. Çalışmanın Amacı

Tarihi oldukça eskilere kadar uzanan Şanlıurfa, önemli su kaynaklarına sahip bir kenttir. Tarihi kaynakların birçoğu Şanlıurfa’yı suyu bol bir kent olarak anlatmaktadır. Geçmişteki su kaynaklarının bir kısmı kurumuş olmakla beraber günümüzde de Şanlıurfa önemli su kaynaklarına sahiptir.

Birçok medeniyetin kurulduğu bu yörede çeşitli antik kentler yer almakta ve özellikle kırsal bölgelerde, bu kentlere su götüren boru, kemer, tünel, depo, sarnıç ve kuyu gibi yapılara çoğu yerde rastlanmaktadır.

Tarihi kaynaklardan da öğrenildiği üzere önemli su kaynaklarına sahip olan bu ilk çağ kentinde, suyu kullanma sorununun çözümüne yönelik önemli çalışmalar yapıldığı ele geçen kalıntılardan da anlaşılmaktadır. Tarihi kaynaklardan görüleceği üzere kentten kilometrelerce uzaklardan getirilen sular, depo ve havuzlarda biriktirilmiş, kent içerisindeki görkemli çeşmelerden, büyük hamamlardan akıtılmış, kirlendikten sonra düzenli kanalizasyon sistemiyle kentten uzaklaştırılmıştır.

Bu yöredeki tarihi su yapıları üzerinde özellikle mühendislik yönünden yapılan araştırma ve yayın yok denecek kadar azdır. Kentin bir bölümünde arkeolojik kazı ya da yüzeysel araştırma çalışmaları yapılmıştır. Birçok arkeolojik yayında kentin su yapılarından bahsedilmektedir. Ancak bu yayınlarda mühendislik yönünden önem taşıyan su iletim yapıları hakkında bilgi verilmemektedir.

Çalışmanın önemli amaçlarından biri; tarihi mirasımız olan yapılara dikkat çekerek onları belgelemek ve kültürel mirasımız olan bu yapıların korunmasına yönelik çalışmalara bir katkı sunabilmektir.

Tarihi su kaynaklarının büyük kısmı kurumuş durumda olan Şanlıurfa, buna rağmen bugün hala önemli su kaynaklarına sahip bir bölgedir. Bu bölgede tarihi su yapıları ve tarihteki su kaynakları kullanımının incelenmesi genel olarak şu konularda fayda sağlayacaktır:

1. Günümüzdeki su kaynaklarının değerlendirilmesi ve yeni yapıların projelendirilmesinde değişik bakış açıları, yeni olanaklar ortaya çıkması.
2. Günümüzde, geçmiş ve gelecek arasında her alanda köprüler kurulması.
3. Tarihi su yapılarının onarımı, bakımı ve yeniden düzenlenmesi.

2. ÖNCEKİ ÇALIŞMALAR

Şanlıurfa tarihi su yapıları hakkında kapsamlı bir çalışma bugüne kadar yapılmamış, ancak şehrin tarihi ve coğrafyası ile ilgili olarak yapılmış çalışmalarda ve yazılan eserlerde kısmi olarak şehirde yer alan su yapılarına ve şehrin su kaynaklarına değinilmiştir. Doğrudan su yapıları hakkında bazı çalışmalar yapılmış ise de bu çalışmalar genellikle belli başlı su yapılarını konu edinmiştir. Şanlıurfa'nın su yapıları ile ilgili yapılmış önemli çalışmalar aşağıda özetlenmiştir.

Şahinalp (2005), Şanlıurfa'nın kuruluşundan günümüze kadar tarihi, coğrafi ve sosyal özelliklerini özetleyen çalışmasında şehrin ihtiyacı olan su kaynaklarına değinmiş ve suyun temin edildiği başlıca kaynakları belirtmiştir. Bu çalışmada Şanlıurfa kent merkezinin geçmişteki su kaynaklarından Kehriz Suyu, Cavsak Suyu ve buna benzer su kaynakları hakkında bilgiler verilmiş ve şehrin bu özellikleri göz önüne alındığında içme, kullanma ve tarımsal sulama için yeterli miktarda hidrografik elemanlara sahip olduğu ortaya konmuştur.

Kürkçüoğlu (1992), Şanlıurfa'daki tarihi su yapılarının tespiti ve mimari özellikleri üzerine çalışmalar yapmış ve çalışmasında özellikle çeşme ve hamam gibi yapılar hakkında genel mimari bilgiler sunmuştur. Ayrıca bu çalışmada, neolitik yerleşmeye ilk defa Nevalıçori ve Şaşkan'da rastlanılmış olmasının bu bölgelerde yapılan kazı çalışmalarının önemini arttırdığı ve Mimarlık tarihinin başlangıcı olan neolitik çağa ait bu iki yerleşme yerinden başka Şanlıurfa'da, Sultantepe, Harran, Lidar, Hasek, Kurban Höyük ve Çavi Tarlası kazılarında kalkerolitik, tunç, demir ve helenistik çağlar ile Roma, Bizans, Emevi, Fatımi, Anadolu Selçuklu, Eyyubi, Memlük ve Osmanlı devirlerine ait mimari kalıntılara rastlanılmış olması, bölgenin mimarlık tarihi açısından zengin bir geçmişe sahip olduğu vurgulanmıştır.

Segal (2005), "Kutsal Şehir Edessa" adlı kitabında Şanlıurfa şehri hakkında genel bilgiler sunmuş ve Şanlıurfa'nın su kaynakları bakımından oldukça zengin bir

kent olduğunu ortaya koymuştur. Eserinde, Tell Zama ve Mawdut'ta toplam 25 su kaynağından, şehrin önemli kamu yapıları olan yönetim binası, halk hamamları, darülaceze, klinikler ve tahıl ambarlarına inşa edilen su iletim yapılarıyla, içme suyu temin edildiğini belirten Segal bu su yollarının şehrin su temini için taşıdığı önemi vurgulamıştır.

Gülbiçin (2006), Şanlıurfa'da yer alan hamamlarla ilgili tezinde kent merkezinde yer alan tarihi hamamlarla ilgili bir katalog oluşturmuş ve bu çalışma kapsamında incelediği hamamların yeri, inşa tarihi, yapım tekniği ve malzeme özellikleri ile bugünkü durumu gibi bilgilere yer vermiştir.

3. MATERYAL ve YÖNTEM

3.1. Materyal

3.1.1. Şanlıurfa'nın genel tarihi

Güneydoğu Anadolu'nun Orta Fırat bölümünde yer alan Şanlıurfa tarihi İpek Yolu'nun en önemli kavşaklarından biridir. Birçok medeniyetin yaşamış olduğu kentin tarihi M.Ö. 11.500'lere dayanmaktadır.

Şanlıurfa sahip olduğu uzun tarihi boyunca birçok evrelerden geçmiş ve taşıdığı stratejik önem nedeniyle de üzerinde kurulan uygarlıkların bulunduğu bölgede ciddi rol oynamasını sağlamıştır. Bölge geçmişten günümüze gelinceye kadar çok önemli siyasi, askeri, ekonomik ve sosyal olayların yaşandığı bir konuma sahip olmuştur (Şahinalp,2005).

Şanlıurfa çevresinde Fransız araştırmacı Gauiter'in, 1984 yılında başlattığı ve 1946'dan sonra Prof. Kılıç Kökten'in sürdürdüğü ve M.Ö. 5.000 – 8.000 arası döneme ait bulguların elde edildiği yüzeysel araştırmalar, Şanlıurfa ve çevresinde paleolitik (yontmataş) dönemden itibaren insanoğlunun yaşadığını göstermektedir.

Tarihi veriler incelendiğinde M.Ö. III. bin yıldan sonra özellikle Anadolu coğrafyası ve Yukarı Mezopotamya bölgesinde birçok siyasi otoritenin ortaya çıktığı görülmektedir. Tarımın gelişmesi ve buna bağlı olarak tarım ürünlerinde görülen artış, çeşitli yollarla ticari seyahatlerin başlaması, teknolojiye meydana gelen ilerlemelere bağlı olarak madeni araç ve gereçlerin yapımındaki gelişmeler bu siyasi otoritelerin ortaya çıkmasında rol oynayan önemli faktörlerdir. İşte bu dönemde

Şanlıurfa bölgesinde M.Ö. 2300'lü yıllarda Ebla Krallığı hakim olmuştur (Güler, 2002).

Yine tarihi süreç içerisinde bu bölgede M.Ö. 2350-2150 tarihleri arasında Akadlar, M.Ö. 2060-1960 yılları arasında da Sümer Ur hanedanı hakimiyet sürdürmüştür (Güler, 2002).

M.Ö. 743 yılında Asur Krallığı'nın hakim olduğu bölgede Asur Krallığının yıkılmasının ardından Med'ler hakimiyet kurmuş ve kısa süreliğine bölgede hakimiyetlerini sürdürmüşlerdir (Güler, 2002).

M.Ö. 540 yılından itibaren Pers hakimiyetine giren Urfa bölgesi Makedonya kralı Büyük İskender'in M.Ö. 331 yılında başlattığı doğu seferi sonunda Makedonluların eline geçmiştir (Güler, 2002).

M.Ö. 331'de Büyük İskender'in bölgeyi istila etmiş ve Urfa Helenistik dönemi yaşamıştır. Büyük İskender'in ölümünün akabinde imparatorluk parçalanınca, Urfa Selevkosların elinde kalmıştır. M.Ö. 334 tarihinde Selevkoslar Suryanilerin Urhai (Orhay – Urfa) adlı kasabaları yerine burada Edessa adıyla bir yerleşim bölgesi kurmuşlardır. Edessa ismi, Makedonyanın başkenti olan Aigai'de yer alan bir mahallenin adıdır. Bu isim Urfa'ya Makedonlar tarafından verilmiş ancak yerli halk tarafından benimsenmemiştir.

Selevkoslar döneminde bölgede birkaç farklı yerleşim yeri kurulmuş ve buralara Makedonların yerleşmesi sağlanmıştı. Ayrıca yine bu dönemde şehrin etrafı surlarla çevrilmiş ve dıştan gelebilecek saldırılara karşı korunması amaçlanmıştır. Ancak inşa edilen bu surlar bugünkü Şanlıurfa Kalesinin bulunduğu tepeyi içine almamaktaydı (Segal, 2002).

M.Ö. 130 yılından sonra Selevkosların bölgedeki hakimiyetleri zayıflamaya başladı ve kısa süre sonra bölgeye Parslar egemen oldular. Bu dönemde bölgede birçok küçük krallık kuruldu. Bu krallıklardan biri de başkenti Edessa olan Osrhoene krallığıydı (Hayes, 2002).

Şanlıurfa tarihinde önemli bir dönüm noktası olan bu krallık döneminde, krallığın başkenti olduğundan dolayı Edessa (Urfa) oldukça önemli bir merkez haline gelmiştir. Osrhoene krallığının yıkılmasının ardından bir dönem Ermenilerin hakimiyetine giren Urfa, esas önemini M.S. 15-50 yılları arasında bölgede hüküm süren Kral V. Abgar zamanında kazanmıştır (Işıltan, 1988).

Hristiyanlar arasında yaygın bir efsane olan “Abgar Efsanesi’ne” göre Urfa krallığının başında bulunan V. Abgar (Kara Abgar) döneminde , M.S. 13-50 yılları arasındaki ikinci saltanat devrinde çok önemli gelişmeler olmuştur. Efsaneye göre Kral Abgar, Hz.İsa’ya bir mektup yazarak tüm tebasıyla beraber Hristiyanlığı kabul ettiğini bildirmiş ve onu dinini yaymak üzere Urfa’ya davet etmiştir.

Bu davet üzerine Hz. İsa yüzünü sildiği mendile çıkan mucizevi resmini havarilerinden Addai ile birlikte Kral Abgar’a göndermiştir. Hristiyanlık aleminde kutsal sayılan bu mendilin uzun süre Urfa’yı düşmanlardan koruduğuna inanılmıştır. M.S. 944 yılında Bizans imparatorunun doğudaki kuvvetlerinin komutanı Joanes Kurkuas, Urfa üzerine yürüyerek bu mucizevi resmi almayı başarmış ve onu büyük bir törenle İstanbul’a götürmüştür.

III. ve VI. yüzyıllar boyunca Urfa ve bölgesi Roma’ya bağlı kalmıştır. Romalılar Urfa başta olmak üzere bütün şehirlerin surlarını yenileyip güçlendirmişlerdir (Kürkçüoğlu,1992).

Uzun bir dönem boyunca devam eden Hristiyan hakimiyetinin ardından 609 yılında İranlılar tarafından ele geçirilen Edessa, İranlılar ve Romalılar arasında uzun dönem boyunca devam eden mücadelelere sahne olmuş ve ardından 628 yılında tekrar Romalıların hakimiyetine geçmiştir.

Hız. Ömer zamanında (634 – 644), Müslümanların eline geçen Şanlıurfa, zaman zaman Müslümanlar ile Bizanslılar arasında el değiştirmiştir. 1015’ten itibaren başlayan Türk akınlarına maruz kalan il merkezi, birkaç defa kuşatıldı ise de alınamamıştır.

1071 Malazgirt Zaferi'nden sonra Türklerin ele geçirdiği Urfa, önceleri Büyük Selçuklu Devleti hükümdarlarından Melikşah tarafından Emir Bozan'a verilmiş ancak Haçlı seferleri sırasında yeniden el değiştirmiştir. Haçlıların eline geçen Urfa, Merkezi Kudüs olarak kurulan Haçlı Krallığı'na bağlı Urfa Kontluğu'nun sınırları içinde kalmıştır.

Bir dönem haçlı devletinin hakimiyetinde kalan bölge, 1146'da Musul Atabeyi İmameddin Zengi tarafından alındı. Daha sonra 1182'de Selahaddin Eyyubi tarafından kurulan Eyyubiler Devletinin oldu. 1243 Köseadağ Savaşı'ndan sonra, Anadolu'da birçok yeri ele geçiren İlhanlılar, bu bölgeyi de hakimiyetleri altına aldılar. İlhanlıların Anadolu'dan çekilmesi üzerine bölge 1336'da Celayirlilerin eline geçti.

Timur istilasına uğramış, 1404'te Akkoyunlular tarafından alınmış bulunan bölge, 1429'da Memlûklü topraklarına katılmıştır. 1502'de de Safevi Devletinin topraklarına katılmıştır. Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi sırasında (1516-1517) kesin olarak Osmanlı toprağı olmuştur.

Meşhur Seyahatname adlı eserinde Şanlıurfa'dan da bahseden Evliya Çelebi, şehrin Nuh tufanından sonra kurulan eski şehirlerden biri olduğunu belirtmekte ve Semud kavmi hükümdarlarından, Rohay isimli bir hükümdarın kurmuş olduğu bir şehir olduğunu belirtmektedir.

Yine aynı eserde Evliya Çelebi şehirle ilgili şu bilgileri vermektedir:

“... Nihayet Emevilerden Muaviye, Şam'da iken asker gönderip burayı Rumlardan alarak İslam ülkelerine katmıştır. Sonra Abbasilerin Mêmun bir sebeple buraya gelip İbrahim Halil Türbesini tamir ettirmiştir. Birçok hükümdarın eline geçtikten sonra H 922 tarihinde Yavuz Sultan Selim Mısır'a giderken burasını Hadım Sinan Pasa almıştır”.

“... Kalenin, dört tarafı gayya kuyusu gibi uçurum kayalardır. Kale kapısının iç yüzünde bir cami vardır. Urfa Camileri hepsi 22 mihraptır. İbrahim Halil Camii, Hasan Padişah Camii, Pazar Camii, Dabbakhane Camii, Ahaveyn Camii ve Çakeri Camii içerisinden İbrahim Halil suyu geçerek havuz ve şadırvanları canlandırır. 67 kadar mahalle mescidi vardır”.

“... Sekiz hamamı vardır. Çarşı ve pazarı toplam 400 dükkandır. İki bedesteni vardır. Saraçhanesi İbrahim Halil nehri kenarındadır...”.

406 yıllık uzun bir süre boyunca Osmanlı yönetimi altında kalan ve ilk dönemler boyunca Ruha olarak anılan Şanlıurfa, bu dönemde çeşitli idari yapılanma evrelerinden geçmiş ancak daima sancak merkezi olma konumunu korumuştur (Şahin, 2001).

Osmanlı döneminde Halep Eyaletine bağlı bir sancak merkezi olan Şanlıurfa 1908’den sonra müstakil bir sancak oldu. I. Dünya Savaşının ardından Anadolu’nun birçok yeri gibi Şanlıurfa da işgal edildi. İlk olarak İngilizler tarafından işgal edilen Urfa Musul’a karşılık İngilizlerin bölgeden çekilmesinin ardından 1919’da Fransızlar tarafından işgal edildi. Fransız işgalinin başlamasının ardından yerel direniş hareketleri şehri düşman işgalinden kurtarmak için harekete geçtiler. Direniş hareketine karşı koyamayan Fransızlar 11 Nisan 1920’de şehri terk etmek zorunda kaldılar. Bu işgale karşı gösterilen kahramanca direnişin ardından 12 Haziran 1984’te TBMM tarafından şehre “Şanlı” ünvanı verildi. Böylece Urfa’nın adı Şanlıurfa olarak değişmiş oldu.

3.1.2. Şanlıurfa’nın coğrafi ve idari yapısı

Şanlıurfa şehri insanın yerleşik hayata geçtiği Neolitik dönemde kurulan önemli yerleşmelerden biridir. İnsanın varlığını sürdürebilmesi için; su, yiyecek, giyecek ve dinlenme/korunma gereksinimlerinin karşılanması bir zorunluluktur. Bu bakımdan ele alındığında, tarih boyunca insan yaşamına en elverişli coğrafi yapıya sahip bölgelerden biri, Şanlıurfa ve çevresidir.

Tarih boyunca birçok medeniyetin yaşadığı, değişik dini ve kültürel topluluklara ev sahipliği yapmış olan Şanlıurfa, Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Orta Fırat bölümünde yer alan önemli tarihi şehirlerden biridir.

Şanlıurfa doğuda Mardin, batıda Gaziantep, kuzeybatıda Adıyaman, kuzeydoğuda Diyarbakır illeri ile çevrilmiştir. Güneyde ise 1926 yılında yapılan Ankara Antlaşmasıyla çizilmiş bulunan Suriye sınırı uzanmaktadır.

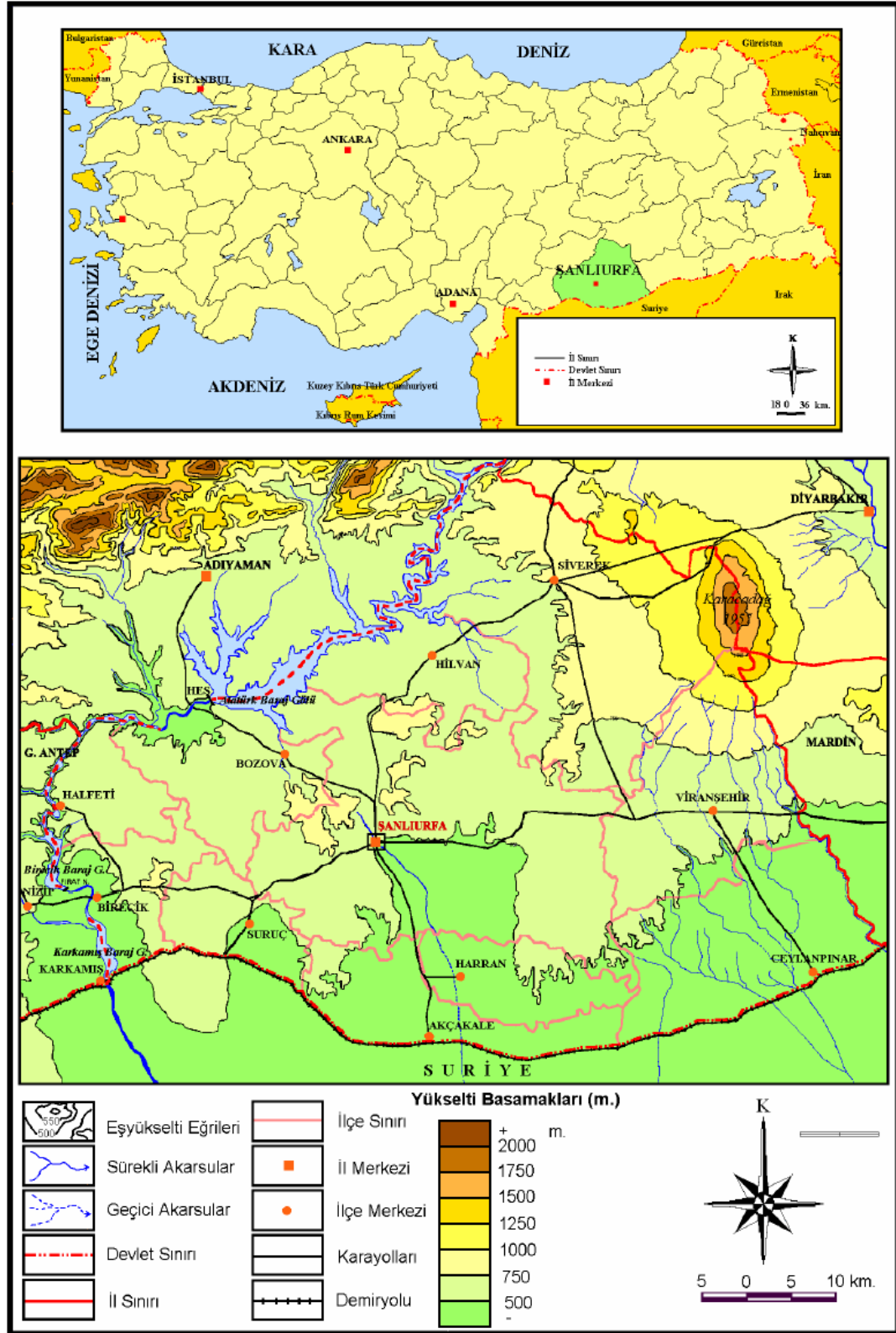
Şanlıurfa şehir merkezi, kuzeyde Hilvan, kuzeydoğuda Siverek, kuzeybatıda Bozova, güneyde Harran ve Akçakale, batıda Suruç ve doğuda Viranşehir ilçeleriyle çevrelenmiştir (Şekil 3.1.).

Yüzölçümü bakımından Türkiye’de 7. sırada yer alan Şanlıurfa, genel olarak hafif dalgalı yayla düzlükleriyle kaplıdır. Şehrin kuzeydoğu tarafında sönmüş bir yanardağ kütlesi olan Karacadağ yer alır.

Karasal iklimin hakim olduğu bölgede yazlar oldukça sıcak ve kurak, kışlar oldukça sert ve sürekli geçer.

Şanlıurfa’da başlıca geçim kaynağı tarım ve hayvancılık olup, topraklarının % 32’si tarıma elverişlidir. Özellikle Atatürk Barajı projesi sonrasında Harran Ovasında sulu tarıma geçilmesi bölge için oldukça önemli bir dönüm noktası olmuştur.

Şehrin çevresinde yer alan Harran Ovası ve geniş platolar, ekonomik faaliyet için uygun imkan sunmalarının yanında, ovanın batısında, kuzey-güney yönünde uzanan fay hattına bağlı olarak bol su ihtiva eden karstik kaynaklar bir diğer olumlu faktör olarak etkili olmuştur.

Şekil 3.1. Şanlıurfa'nın Genel Yerleşim Haritası (M.S. ŞAHİNALP'tan işlenerek)

Batıya doğru kenarları fazla uzanmış bir altıgene benzeyen Şanlıurfa yukarıda belirtildiği gibi 18.584 km'lik yüz ölçümüyle, Türkiye'deki iller arasında yüz ölçümü bakımından 7. sırada gelmektedir. Bu, Türkiye yüz ölçümünün % 2.4' üne eş değerdir.

Şanlıurfa yapı bakımından Poliosen olarak adlandırılan üçüncü jeolojik zamanın son katı olan bölümünün karakterini göstermektedir. Eski dünyanın bir bölümü ile birlikte oluşmuştur. Üçüncü zamanın sonu ve dördüncü zamanın başlangıcında gerçekleşen yan basınçlar ve patlamalardan pek etkilenmeyen Şanlıurfa, üzerinde bulunduğu sert kütle üzerinde biraz yükselmiş ve yer yer kıvrımlara uğramıştır.

Şanlıurfa ilinin kuzeydoğu yöresi özellikle Siverek, Hilvan ve Viranşehir ilçeleri Karacadağ' dan püsküren bazalt taşlardan oluşmuştur. İlin bir kısmı ise kalker formasyonu ile kaplıdır.

Peygamberler şehri olarak ta anılan Şanlıurfa, bu peygamberlere ait makam ve türbeler ile İnanç ve Kültür Turizmi, Karacadağ Kayak Merkezi ile Kış Turizmi, Karaali Kaplıcaları ile Termal Turizmi, Karacadağ ve Tek Tek Dağları'ndaki bitki örtüsü, hayvanları ile Yayla ve Av Turizmi, Atatürk Barajı ve Halfeti İlçesi ile Su Sporları Turizmi, Ceylan, At, Kelaynak, Keklik ve güvercinleri ile Ornitoloji Turizmi açılarından önemli bir şehirdir.

3.1.3. Şanlıurfa'da su kaynakları

3.1.3.1. Yer altı suları

Şanlıurfa ve yakın çevresinde yapılan arkeolojik kazılar, bu alandaki en eski yerleşmelerin Fırat nehri ve kollarının kenarlarında ya da önemli su kaynaklarının bulunduğu alanlarda yer aldığı gerçeğini ortaya çıkarmaktadır. Genellikle akarsu kenarlarında bulunan eski yerleşmeler, ya akarsu vadisinin dik yamaçlarındaki mağaralarda ya da akarsu kenarındaki bir höyük üzerinde bulunmaktadır.

Şehrin tarih boyunca aldığı isimler de, buradaki yerleşmelerin suya yakın kısımlarda olduğuna işaret etmektedir. Örneğin en uzun süreli kullanılan Urhay kelimesi köken olarak “suya yakın şehir” anlamını taşımaktadır. Yine Büyük İskender tarafından şehre verilen ve suları bol anlamına gelen Edessa adı da Makedonya'nın başkenti olan suları bol ve oldukça yeşil olan Edessa şehrine benzetilmesi sebebiyle verilmiştir. Bütün bu isimlendirmeler, suyunun bol olması ve su kaynaklarına yakın olması sebebiyle Şanlıurfa'ya verilmiş isimlerdir.

Gerçekten de şehrin kurulu olduğu alan ve yakın çevresi incelenecek olursa, bir çok önemli su kaynağının ve akarsuyun bulunduğu görülecektir. Bu akarsuların neredeyse tamamına yakını çok yakın zamanlara kadar mevsimlik de olsa varlığını korurken maalesef bugün bu akarsular ya kurumuş ya da kanalizasyonların bağlı olduğu sadece kirli suların aktığı yataklar haline gelmişlerdir. Yine şehir ve çevresinde bir çok karstik kaynak ve bazalt örtüleri içerisinde ortaya çıkan, kaliteli suları olan birtakım kaynaklar bulunmaktadır. Şehrin özellikle güneybatı kısmında balıklı gölleri de besleyen su kaynakları başta olmak üzere pek çok su kaynağı varlığını korurken, bir kısım kaynaklar ise zaman içerisinde kuruyup yok olmuştur (Şahinalp, 2005).

Şehrin en önemli su kaynakları şöyle sıralanabilir:

a- Direkli kaynağı:

Direkli deresi olarak bilinen dereyi de oluşturan bu su kaynağı, Şanlıurfa'nın kuzeybatısında olup kalker tabakalardan çıkan karstik kaynaklardan biridir. Karakoyun deresinin başlangıcını ve en önemli beslenme unsurunu oluşturan bu kaynağın suyu ile derenin aktığı çevredeki bahçelerde sulama yapılmaktaydı.

Yaklaşık olarak 4m derinliğe ve 200 m³ civarında bir hacme sahip olan havuzun kurak dönemlerde özellikle temmuz ayı ortalarında tamamen kurduğu, yağışlı dönemlerde ise zaman zaman taşıdığı görülmüştür.

b- Cavsak kaynağı:

Şehrin kuzeybatısında bulunan ve bazalt örtülerinin kapladığı bir alanda yer alan Cavsak Köyündeki bu kaynak, bazalt çatlaklarından çıkmaktadır. Sıcak ve kurak dönemlerde suyu azalan, yağışlı dönemlerde ise artış gösteren bu kaynak Cavsak Suyu denilen derenin ana çıkış noktasıdır.

Kaynak sularının Şanlıurfa'nın içme suyu ihtiyacında kullanılması nedeniyle dereyi beslemede yetersiz kaldığı ve ancak yağışlı dönemlerde akışa geçebildiği gözlemlenmiştir. Yakın yıllara kadar şehirde yer alan 20. Zırhlı Mekanize Tugayı'nın su ihtiyacının bir kısmını karşılamada kullanılan kaynak, daha sonraları Şehitlik mahallesinde yer alan içme suyu deposunda biriktirilerek şehrin içme suyu ihtiyacını karşılamada kullanılmıştır. Şu an için özellikle çevreden dereye karışan atık maddeler sebebiyle bu kaynaktan faydalanılamamaktadır (Şahinalp, 2005).

c- Kehriz kaynağı:

Yıllar boyunca yüksek bir debiye sahip olan bu kaynak, Şanlıurfa şehrinin kuzeybatısında yer alan Aşık Köyü yakınlarında yer almaktadır. Diğer kaynaklarda olduğu gibi mevsimlere göre su miktarında artış ve azalışlar gözlenen bu kaynak yıllar boyunca şehre hayat vermiş ana kaynaklardan biridir (Şahinalp, 2005).

Kehriz suyu, Eski Kehriz ve Yeni Kehriz olmak üzere iki su kaynağından oluşmaktadır. Bunlardan Eski Kehriz daha düşük debiye sahip olup şehre yetişmemektedir.

Bu kaynağın çıktığı noktada kotu yaklaşık 770 m, şehrin ortalama kotu ise 540 m civarında olup kaynakla şehir arasında yaklaşık 11 km mesafe olduğu göz önüne alınırsa su iletim kanalının ortalama %2,3 eğimle yani kendi cazibesıyla şehre ulaştığı anlaşılmaktadır.

d- Bamyasuyu kaynağı:

Yıllar boyunca şehrin önemli su kaynaklarından biri olma özelliğini koruyan Bamyasuyu kaynağı, şehir içerisinde, 11 Nisan Stadyumunun doğu tarafından çıkmaktadır. Özellikle şehrin güneydoğusunda yer alan bahçelerin sulanmasında kullanılmış olan bu kaynak, bir dönemde de belediye tarafından biriktirilerek itfaiyenin su ihtiyacını karşılamada kullanılmıştır.

3.1.3.2. Halil-ür Rahman ve Aynzeliha gölleri

Halil-ür Rahman gölü Şanlıurfa'nın tarihi bölgesinin güneybatı tarafında ve Şanlıurfa kalesinin bulunduğu tepe ile kuzey tarafta yer alan Tıfındır tepesi arasında, Karakoyun deresinin eski yatağı üzerinde bulunmaktadır.

Çevresinde bulunan karstik kaynaklardan beslenen göldeki su seviyesi yağışlı ve kurak dönemlerde beslendiği kaynakların su miktarındaki değişimine göre artış ve azalış göstermektedir. Taşdığı dini ve turistik önemi nedeni ile havuz şekline dönüştürülmüş olan Halil-ür Rahman gölü yaklaşık 150m uzunluğunda ve 30m genişliğindedir.

Halil-ür Rahman gölünün hemen kuzeyinde yer alan ve Halil-ür Rahman gölü ile aynı özelliklere sahip olan Aynzeliha gölü de, yine çevresindeki karstik kaynaklardan beslenmektedir.

3.2. Yöntem

3.2.1. Çeşme kavramı ve Şanlıurfa kent merkezindeki çeşmeler

Sözlüklerde, göz gibi olan delik ve bu delikten akan su, anlamı ile açıklanan “çeşme” kelimesinin, Farsçada “göz” anlamındaki “çeşm”den geldiği kabul edilmektedir. Çeşmeler, kaynağından bir hazineye toplanarak veya borularla getirilerek, akıtılan suların alınmasına mahsus, lüleli veya musluklu, bir hazne şeklinde, mermerden, taştan veya buna benzer inşa malzemelerinden yapılmış, umuma mahsus su alma yerleridir (Önge, 1983).

Çeşmenin kısımları şu şekildedir:

1. Su Haznesi: Suyun depo edildiği ve çeşmeye mimari hacim veren kısımdır. Bu kısmın üzeri bazı tiplerde namazgâh olarak kullanılmıştır.
2. Musluk Taşı veya Ayna Taşı: Kemerli niş içinde ve üzerinde daimi akan (salma) veya kesilebilen (burma) muslukların bulunduğu sade veya bezeli bölümdür.
3. Kitabe: Musluk taşı üzerinde çeşmeyi yaptıran hayırseverden bahseden, suyun cinsini ve genellikle ince bir espri olarak tarih düşürme usulü ile yapıldığı tarihi belirtmektedir.
4. Su Teknesi: Musluktan akan suyun toplanıp aktığı çukur olan tekne “kurna” diye de isimlendirilmektedir.
5. Bekleme Sekileri: Kısmi ve umumi çeşmelerde teknenin iki tarafında yer alan mimari öğelerdir.

Çeşmeler, buldukları yer ve kullanım amaçlarına göre farklı gruplara ayrılmaktadır. Bunlar:

1. **Hususi Çeşmeler – Oda Çeşmeleri:** Şehir şebekesi künkler vasıtasıyla umumi binalara, saraylara, konaklara verilerek, halka ait evlerin umumi çeşmelerden istifade etmesi sağlanmıştır. Eski saray ve konak odalarında temizlik ve abdest almak için yapılan oda çeşmeleri, dönemin özelliklerini taşıyan mimari unsurlardır (Topkapı Sarayı oda çeşmeleri gibi). Bunlar genelde yapıldığı dönemin üslup özelliklerini taşıyan süsleme öğeleriyle bezenmiştir.
2. **Umumi Çeşmeler – Mahalle Çeşmeleri:** Su haznesinin önünde kemerli niş içinde, bezemesi, ayna taşı ve kitabesi, tekne taşından oluşan mimari yapısı ile halkın su ihtiyacı için, binalara bitişik olarak veya köşe başlarında yalnız başına ya da yine başka bir binaya bitişik olarak yapılan, tek yüzlü veya birkaç yüzlü olarak yapılan basit çeşmelerdir.
3. **Abidevi Çeşmeler:** Abidevi çeşmeler, meydan çeşmeleri ve sebilli çeşmeler şeklinde iki kısımda incelenebilir;

Meydan çeşmeleri, halka su verme işleminin yanı sıra şehir peyzajını süslemek için önemli noktalara yapılmış mimari değeri yüksek eserlerdir. Meydan çeşmeleri, abidevi bir öge olarak, özellikle Lale Devrinden itibaren görülmeye başlar. Meydan çeşmelerinden iki veya üç cepheli ve her cephesinde lülesi olanlarına “çatal çeşme” denir.

Sebilli çeşmeler, çeşme ve sebil fonksiyonlarını kompoze eden meydan çeşmeleridir. Arapça “tatlı su” anlamına gelen selsebil, bahçe veya ev içerisinde sadece estetik düşüncelerle, su şırıltısının sesini dinleyerek serinlemek amaçlı, üst üste yapılmış küçük çanaklardan oluşan su yapılarıdır. Yukarıdan alttaki çanaklardan aşağı inen su, kurna veya havuza dökülmektedir. Selsebiller, suyun akıtıldığı yüzeyin biçimi dikkate alınarak basamaklı, rampalı ve aynalı selsebiller olarak üç gruba ayrılmaktadır. Selsebillerin Klasik ve Barok dönemlerde yapılmış çok güzel örneklerini konak veya saray salonlarında görmek mümkündür.

İstanbul Topkapı Sarayı Sünnet Köşkü pencerelerinde görülen selsebiller, değişik kompozisyonlarla Yalı Köşkü, Tersane Sarayı gibi Klasik Osmanlı yapılarında da yer almaktadır (Önge, 1983).

Bazı çeşmeler de yapıldıkları yer itibarı ile çevrenin zemin kotu altında olduğu için çukurda kalmış ve yerini ifade eden “çukur çeşme” adı altında toplanmıştır. İstanbul Laleli’de bulunan Kanuni döneminde yaptırılmış olduğu düşünülen Çukur Çeşme İstanbul’un ölçüsü bakımından büyük çukur çeşmelerinden biridir. Çeşmeye 5 metre kadar genişlikte 22 basamak taş merdivenle inilmektedir (Eyice, 1994).

Osmanlı başkenti İstanbul’da bulunan sayısız çeşmeler, Kanuni Sultan Süleyman tarafından, Mimar Sinan’a suyoluna bağlı olarak yaptırılmıştır. Roma döneminde, Valens zamanında (364– 378), akvadüklerle uzaklardan şehre su getiren yollar ve kemerler, zamanla harap olmuş, şehrin nüfusu da arttığı için, Mimar Sinan on yılda (1554–1564), Bend Kemer, Uzun Kemer, Mağlova Kemer, Güzelce Kemer ve Müderris Köyü Kemer gibi su kemerleriyle şehrin su ihtiyacını karşılamaya yönelik mimari su yapıları oluşturmuştur. Mağlova Kemer teknik ve mimari bakımdan bir şaheserdir (Arseven, 1954).

Dağıtılan suyun kaynaktan kente ulaştığı son nokta olan çeşmeler, Osmanlı mimarlığının tarihi sürecinde değişen mimari üslubunu, teknik düzeyini yansıtan önemli birer belge niteliğindedir. Modern dünyanın yeni yaşama düzeni ile işlevlerini kaybettikleri için günden güne sayıları azalan Osmanlı çeşmeleri, yüzyıllara göre konumlandıkları yerler ile kentlerin tarihi süreç içindeki gelişme alanları hakkında fikir vermektedir (Pilehvarian, 2004).

Osmanlı çeşmeleri 15. yüzyıldan itibaren değerlendirilmektedir. Bu dönem çeşmeleri, sade mimarileri ile klasik Türk çeşmeleridir. İstanbul Silivrikapı’da bulunan 1485 tarihli Davut Paşa Çeşmesi sivri kemerli niş içerisine alınmış, arka tarafına su haznesi yerleştirilmiştir. Klasik dönemin birçok çeşmesi bu şekilde düzenlenmiştir (Ödekan, 1994).

16. yüzyıl ve 17. yüzyıl çeşmelerinde, çeşme mimarisi klasik üslup karakterine ulaşmıştır. Sade mimari üsluplu çeşmelerin yerini abidevi görünümlü daha süslemeli yapılar almıştır. Bazı çeşmelerde ayna taşlarında tas koymak için gözler, niş kenarlarında sekiler, burma lüleler bulunmaktadır⁴⁴. Su teknesi kenarlarına dinlenme sekileri yerleştirilerek oluşturulan, tek yüzlü 1588 tarihli İstanbul Sulukule Vezir Mehmet Paşa Çeşmesi ayna taşına işlenmiş kabartma çiçeklerde dönemin natüralist çizgisi görülmektedir. Ayna taşının hemen üstüne, tas yuvası yerleştirilmiştir. Mehmet Paşa Çeşmesi 16. yüzyıl çeşme mimari ve süsleme özelliklerini göstermektedir. Ayrıca bu çeşmede, namazgâh çeşmeleri içerisinde sade ve asil mimarisi ile namazgâh sekisi ve mihrabı çok iyi kompoze edilmiştir (Önge, 1983).

1661 tarihli İstanbul Çemberlitaş Köprüsü Mehmet Paşa Çeşmesi örneğinde olduğu gibi, 17. Yüzyılda süsleme ayna taşından başka kemer üzerine ve kitabe etrafına da yayılmaya başlamıştır. 18. yüzyılda özellikle İstanbul'da anıtsal boyutlarda, aşırı süslemeli meydan çeşmeleri yapılmıştır. Lale devrinde (1703–1730) çeşmeler döneme ismini veren lale motifiyle bezenmiştir. 1728 tarihli Ayasofya yanında Topkapı Sarayı önünde yer alan III. Ahmet Çeşmesi dört köşesinde sebili olan ve dört çeşmeli abidevi yapısıyla bütün çeşme mimarisinin şaheseridir. Geniş saçaklı bir çatı ile örtülmüştür. Çatının ortasında ahşap kubbeyle, köşelerde sebillerin üzerinde küçük kubbelerle çatıya zarif bir görüntü kazandırılmıştır. Çeşme duvarları nakışlı çini levhalarla kaplanmıştır. Sebillerin şebekeleri tunçtan yapılmış olup stilize edilmiş lale motifleriyle bezenmiştir. Cepheler mermer üstüne oyma üslubunda bezemelerle süslüdür (Aslanapa, 1986).

Çeşmeler istenilen biçimde çalışma olanağı verdiği için sanatçıları daha özgür kılarak süsleme yeteneklerini rahatça sergiledikleri yüzeyler oluşturmuştur. İşlev ve mimari özelliklerinin yanı sıra Osmanlı sanatında süsleme anlayışındaki değişimi en iyi yansıtan yapılar çeşmelerdir (Erçağ, 1987).

Barok üslubun Türk sanatını etkilemesi ile sivri kemerin yerini yarım yuvarlak kavislerden oluşan kemerler almıştır. Mermer yüzeyler kabartma kıvrımlarla bezenmiş, sütunçeler, iç içe kemerlerle hareketlendirilmiş, Barok üslubun mimari ve süslemede geniş ölçüde uygulanması ile abidevi çeşmeler yapılmıştır. Barok

üsluplu İstanbul Fatih Kıztaşı'nda 1748 tarihli Sultan Mahmud Çeşmesinde, oluklu iki sütun üzerine bindirilmiş kabartma motiflerle süslü kemer ve oymalı ayna taşı görülmektedir. İki yanında bulunan nişler kabartma motiflerle taçlandırılmıştır (Eyice, 1994).

Osmanlı çeşme mimarisinde 19. yüzyılda yaşanan değişimler, Osmanlı Devletinin tüm alanlarda yaşadığı değişimlerle aynı özellikleri göstermektedir. İki boyutlu yüzey çalışmasından üç boyutlu anlayışa geçişi belgeleyen bu örnekler, bir kültürün su çevresinde oluşturduğu ürünlerin sistemli bir şekilde incelenmesini sağlaması açısından değer taşımaktadır (Barışta, 2002).

Şanlıurfa'da bugün bilinen başlıca çeşmeler şöyle sıralanabilir:

3.2.1.1. Yusuf Paşa Çeşmesi

Yusuf Paşa Cami-i'nin kuzey kapısında, kitabesi H. 1298 (M. 1881) tarihinde Şair Abdi tarafından yazılmış bir çeşme bulunmaktaydı. Şair Nabi , divanında bu çeşme ile ilgili yazdığı manzumede 1120 (1708) tarihini düşürmüştür. Nabi' nin 1708 olarak tarihlediği ve daha sonra Abdi nin 1881' de kitabe yazdığı bu çeşme bugün yerinde yoktur (Kürkçüoğlu, 1993).

3.2.1.2. Hekim Dede Çeşmesi

Hekim Dede Cami-i'nin kuzey batı köşesine bitişik olarak inşa edilmiştir. Kare planlı ve beşik tonozla örtülü çeşme iki cepheli olması bakımından Urfa'da tek örnektir. Güney cephesindeki ta'lik hattıyla yazılmış kitabe oldukça silik olup sadece H. 1120 (M. 1708) tarihi okunabilmektedir. Çeşmenin her iki cephesi yivli ve mukarnas başlıklı köşe sütunçeleri ile süslenmiştir. Günümüzde restore edilmiştir.

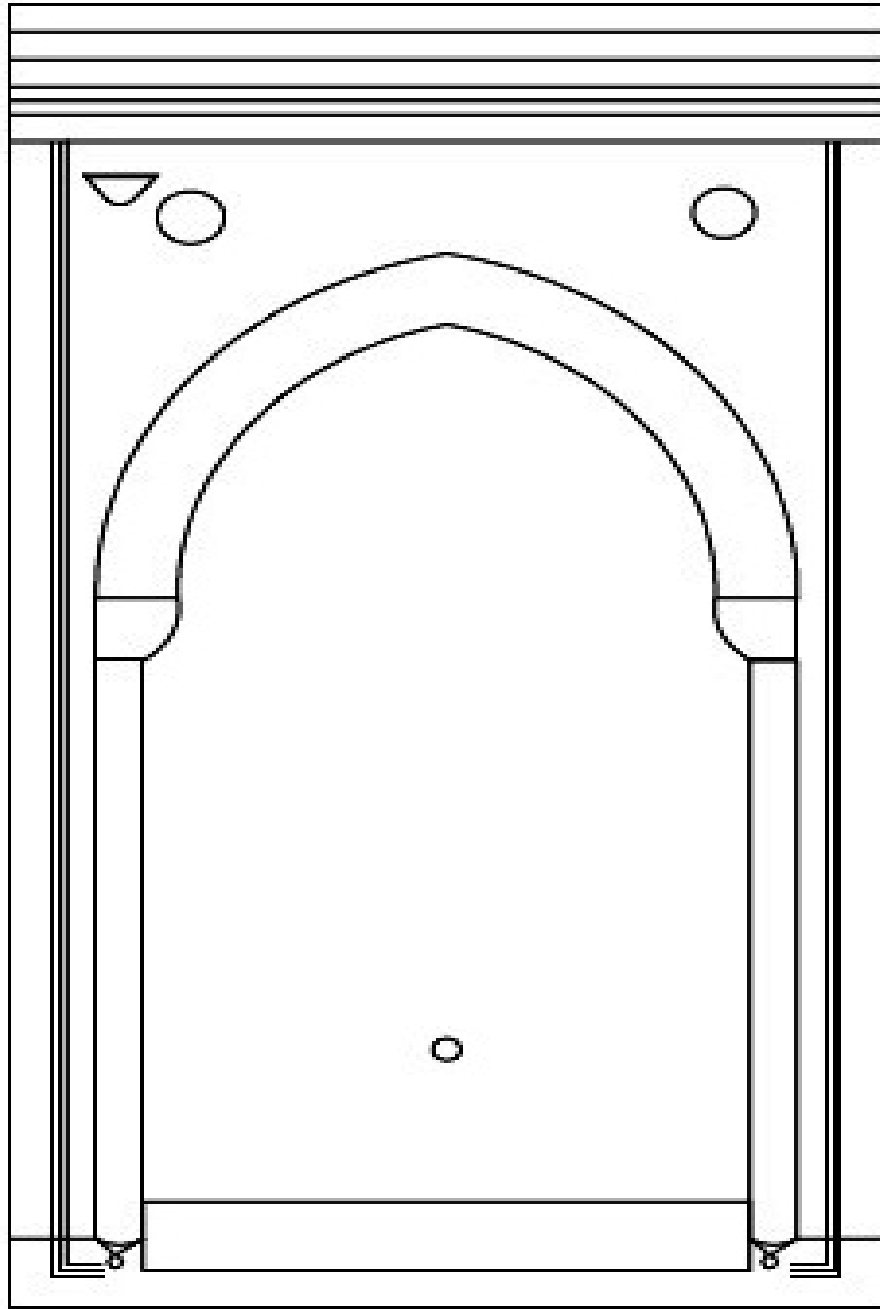
Şekil 3.2. Hekim Dede Çeşmesi Görünümleri

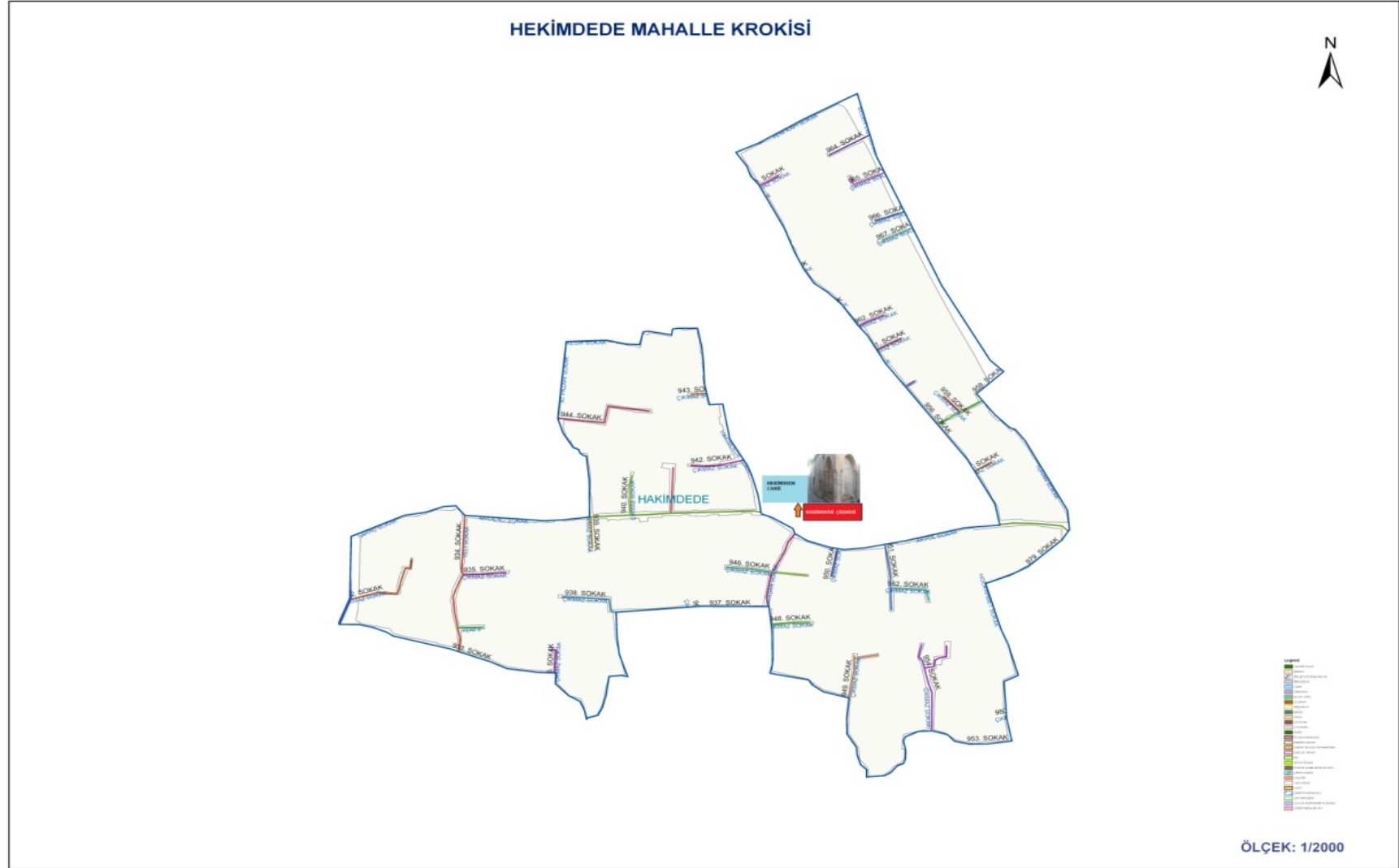
Şekil 3.3. Hekim Dede Çeşmesi Ön Görünümü

Şekil 3.4. Hekim Dede Çeşmesi Eski Görünümü

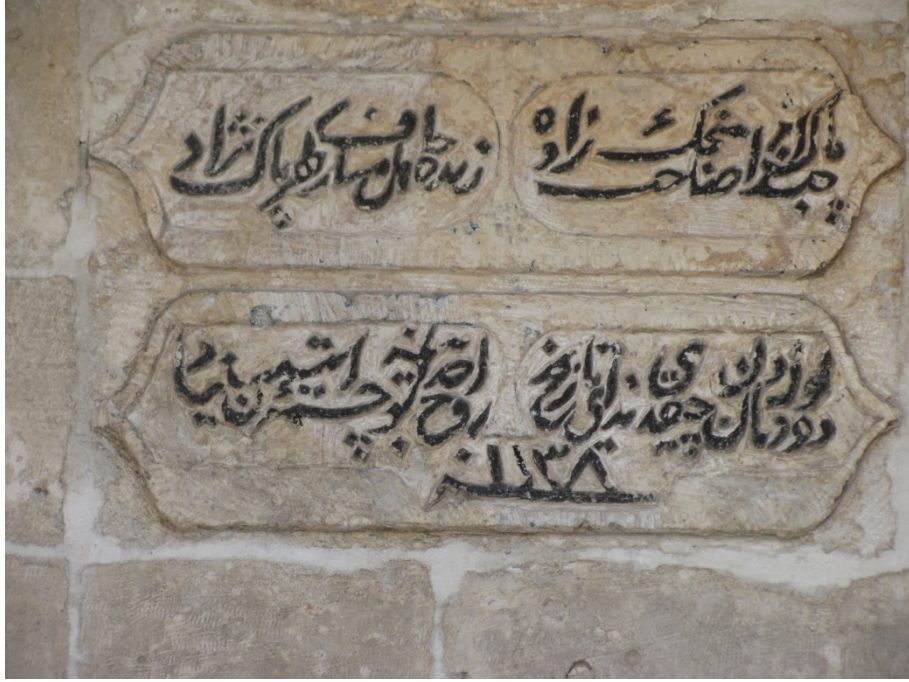
Şekil 3.5. Hekim Dede Çeşmesi Tipik Planı

Şekil 3.6. Hekim Dede Çeşmesi Mahalle Krokisi

3.2.1.3. Kadioğlu Camii eşmesi

Kadioğlu Cami-i avlu portalinin doğusuna bitişik olarak bulunan bu çeşmenin kitabesinden H. 1138 (M. 1723) tarihinde Emencekzade lakabında bir hayırsever tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Kesme taştan yapılmış zikzak kemeri, Urfa'daki mimari eserler arasında tek örnektir.

Şekil 3.7. Kadioğlu Camii eşmesi Kitabesi

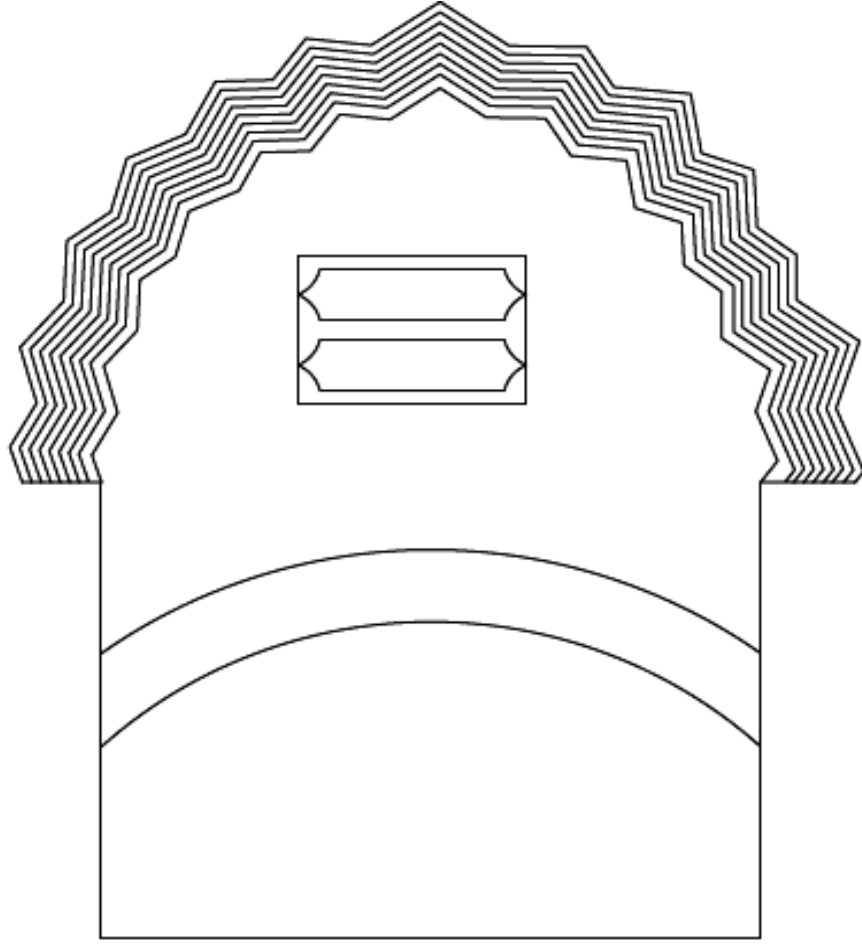
Kadioğlu Cami-i eşmesi aynı zamanda, Karakoyun Deresi üzerindeki su kemeri vasıtasıyla gelen kehriz suyunun çevredeki cami, hamam ve evlere dağıtımının yapıldığı “Taksimiyeye” görevini de görmekteydi.

Şekil 3.8. Kadıoğlu Camii Çeşmesi Yeni Görünümü

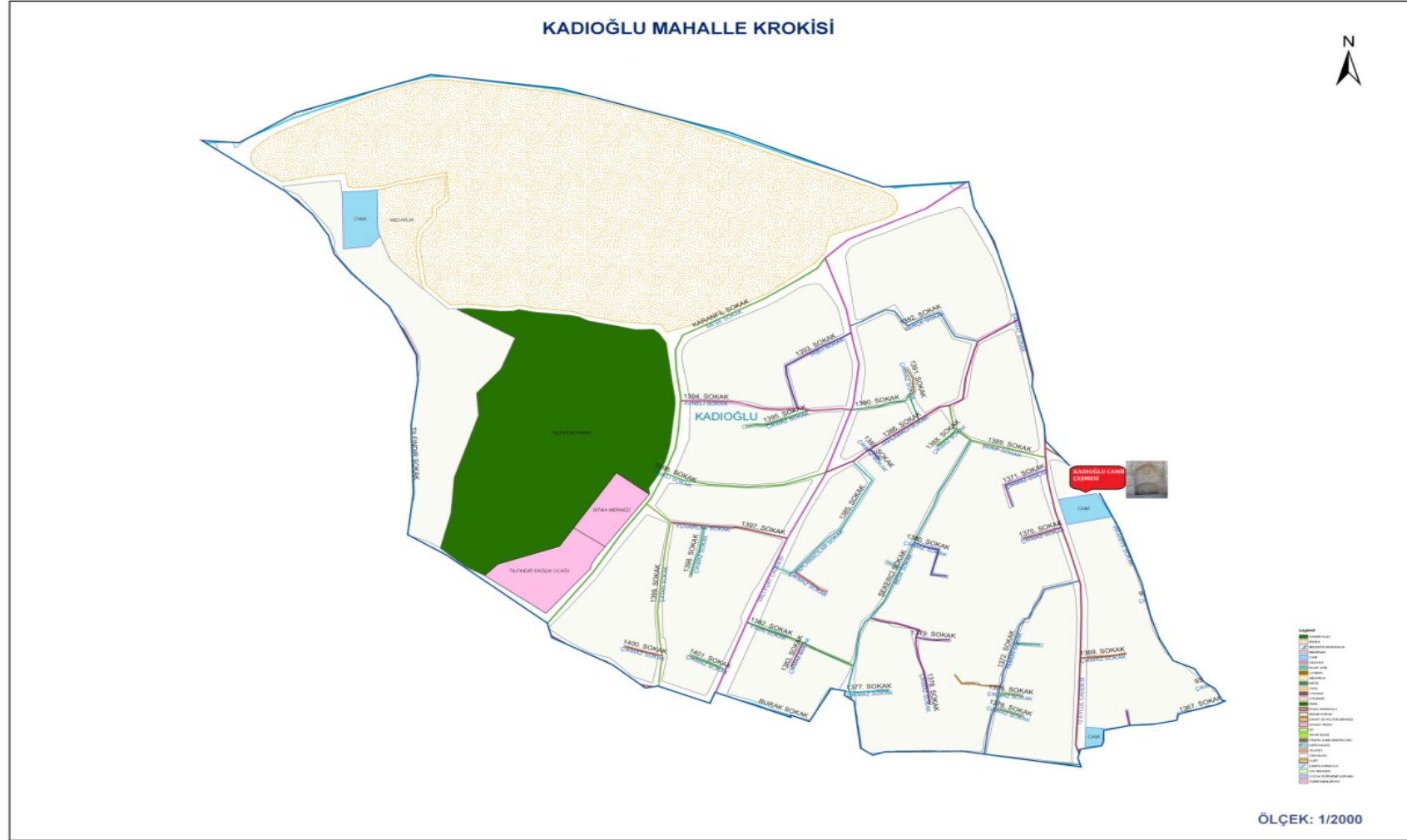

Şekil 3.9. Kadıoğlu Camii Çeşmesi Eski Görünümü

Şekil 3.10. Kadioğlu Camii Çeşmesi Tipik Planı

Kadioğlu Cami-i giriş kapısı yan tarafında yer alan Kadioğlu Cami-i Çeşmesi günümüzde faaliyette değildir. Ancak bulunduğu konum da dikkate alındığında gerekli düzenlemeler yapılarak faaliyete geçirilebilecek tarihi çeşmeler arasındadır.

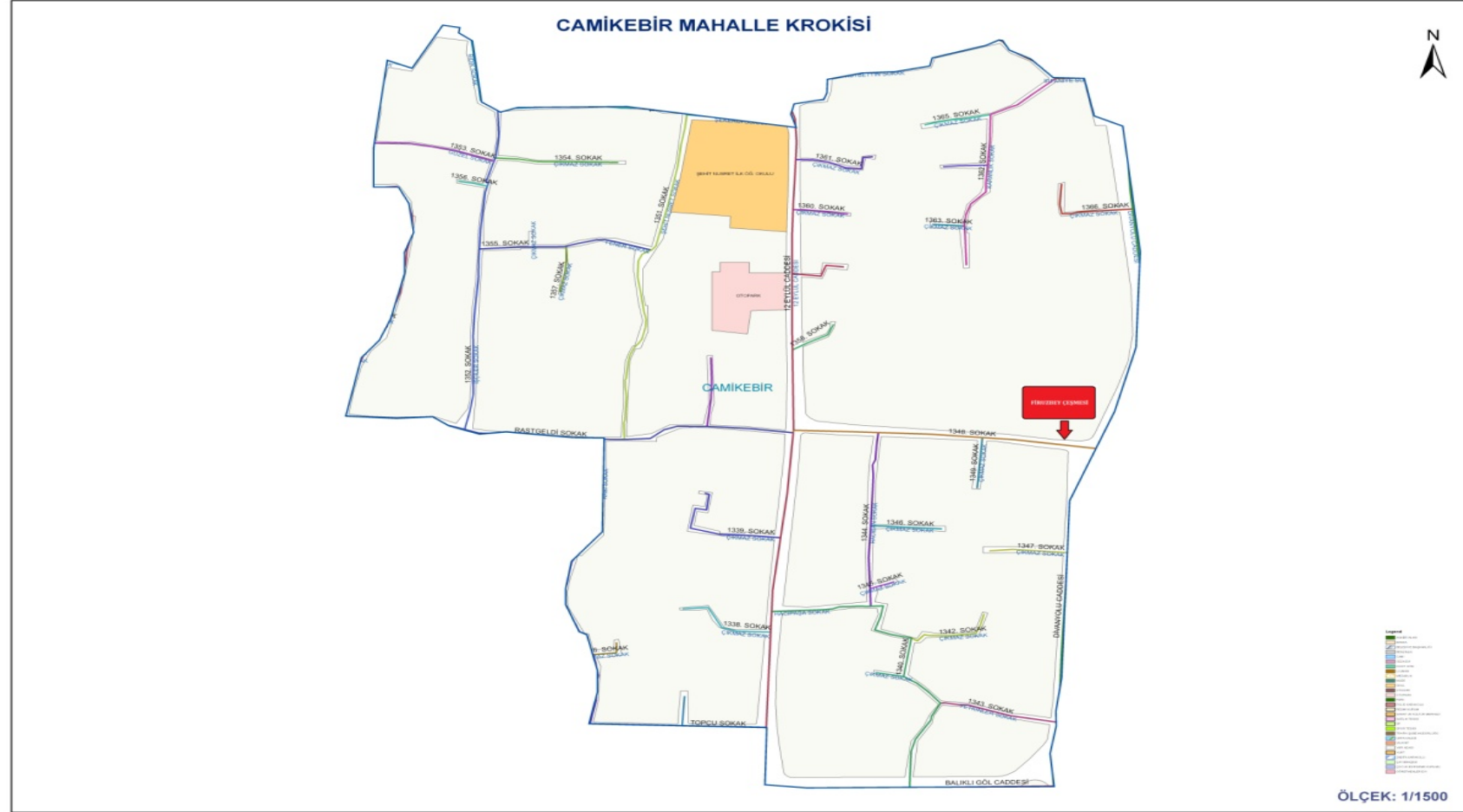

Şekil 3.11. Kadioğlu Cami-i Çeşmesi Mahalle Krokisi

3.2.1.4. Firuz Bey eşmesi

Yıldız Meydanı mevkiindeki H. 587 (M. 1191) tarihli Eyyubi Medresesinin yerine 1196 (1781) tarihinde yapılan Nakıbzade Hacı İbrahim Efendi Medresesi'nin güney cephesinde yer alan bu çeşme, kitabesine göre medrese ile aynı tarihte Firuz Bey tarafından yaptırılmıştır. Kitabede, buradan kehriz suyunun aktığı da belirtilmiştir. Sivri kemerli çeşme nişinin üzerindeki sade taş süslemeler ve köşelerindeki sütunçeler ilgi çekicidir.

Ulu Cami-i'ni, eski Ömeriye Cami-i'ni, Ak Cami-i'ni, Kara Musa Cami-i'ni tamir ettiren, Ak Cami minaresinin kuzeyine bitişik olarak yaptırdığı sebil kitabesinde malını hayır işlerine su gibi sebil ettiği ve Urfa ayanının övdüğü bir zat olduğu anlaşılan Firuz Bey'in 1201 (1786) tarihinde Rakka Valisi, 1787 tarihinde de Diyarbakır Valisi olan Firuz Bey olabileceği söylenmektedir.

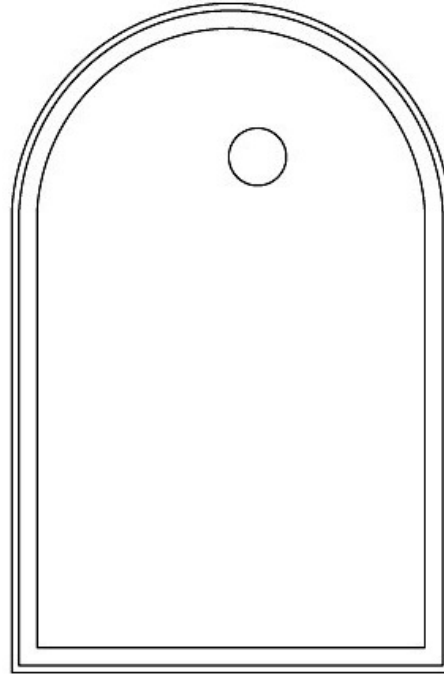
Şekil 3.12. Firuz Bey Çeşmesi Mahalle Krokisi

3.2.1.5. Yıldız Meydanı Çeşmesi

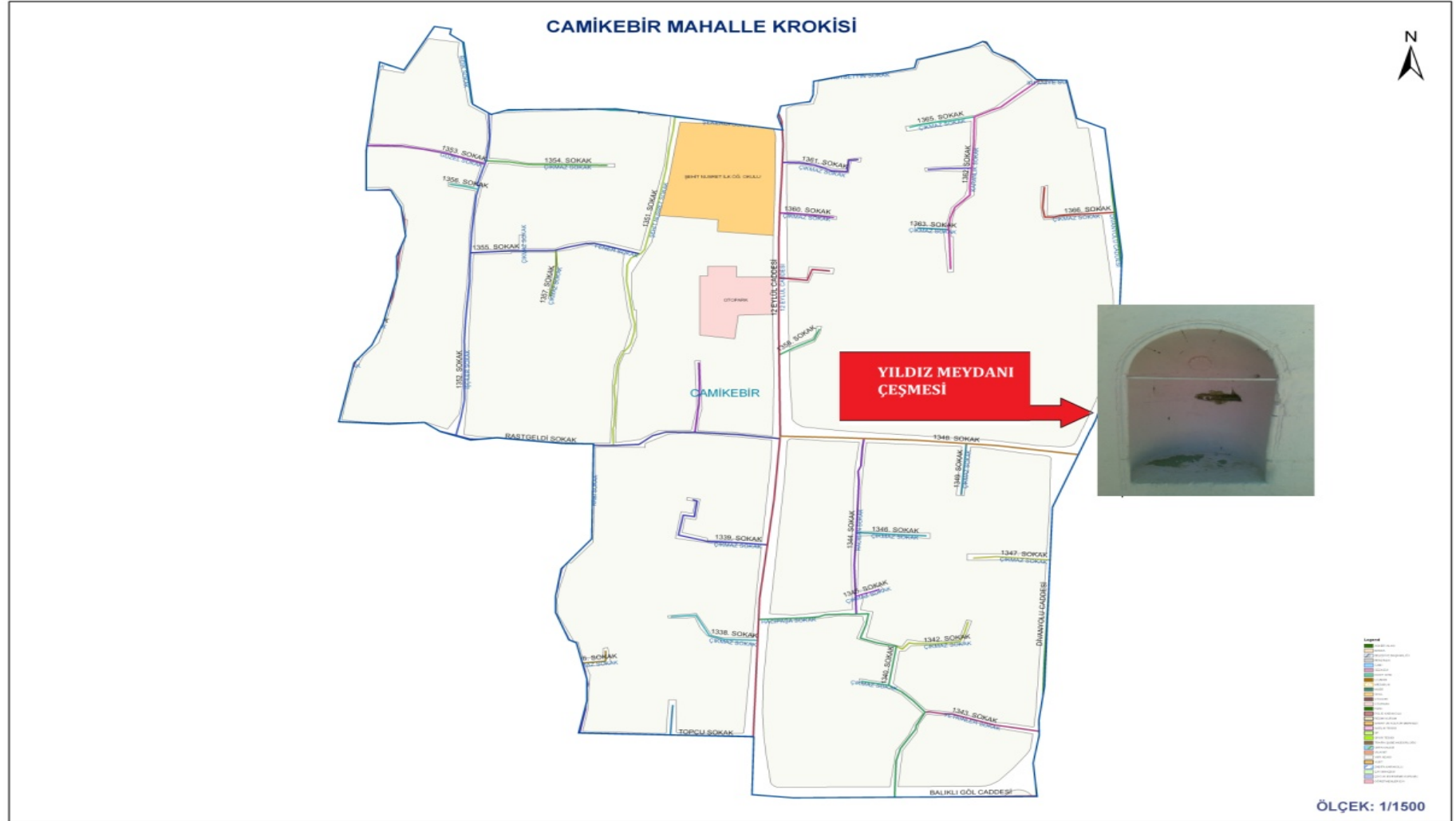
Eyyübi Medresesi'nin Yıldız Meydanı'na bakan doğu cephesinin kuzey köşesinde yer alan mihrap nişi şeklindeki bu küçük çeşmenin kitabesi bulunmadığından ne zaman ve kim tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir.

Şekil 3.13. Yıldız Meydanı Çeşmesi Eski ve Yeni Görünümleri

Şekil 3.14. Yıldız Meydanı Çeşmesi Tipik Planı

Şekil 3.15. Yıldız Meydanı Çeşmesi Mahalle Krokisi

3.2.1.6. Haydar Ağa Çeşmesi

Çakeri Cami-i karşısındaki bir evin kuzey cephe duvarında yer alan bu çeşme, kitabesine göre H. 1275 (M. 1885) tarihinde Köroğluzade'lerden Haydar Ağa tarafından yaptırılmıştır. Sivri kemerli çeşme nişi sade ve süslemesizdir. Restorasyonu yapılmıştır.

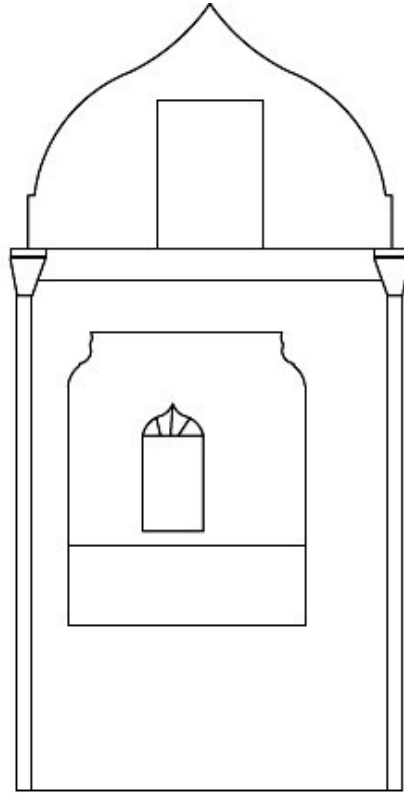

Şekil 3.16. Haydar Ağa Çeşmesi Kitabesi

Çeşmeye ait kitabe restorasyon çalışmasının ardından yine çeşmenin üst bölgesine yerleştirilmiş olup restorasyon çalışmasının ardından çeşme faaliyete geçirilmiştir. Bugün Şanlıurfa'da görevini sürdüren tarihi çeşmeler arasındadır.

Şekil 3.17. Haydar Ağa Çeşmesi Eski ve Yeni Görünümleri

Şekil 3.18. Haydar Ağa Çeşmesi Tipik Planı

3.2.1.7. Adile Hanım Çeşmesi

Cami-i Kebir Mahallesi, Kubbe Mescit Sokak'taki Emine Yanmaztaş mülkiyetindeki evin batı cephesinde yer alan bu çeşme, 1980 yılındaki yol açım çalışmaları sırasında yıktırılmış, genişletilen sokağa da 12 Eylül Caddesi adı verilmiştir. Çeşmeye ait kitabede H. 1287 (M. 1870) tarihinde Adile Hanım tarafından yaptırıldığı yazılıdır. Bu kitabe günümüzde Şanlıurfa Müzesinde muhafaza edilmektedir.

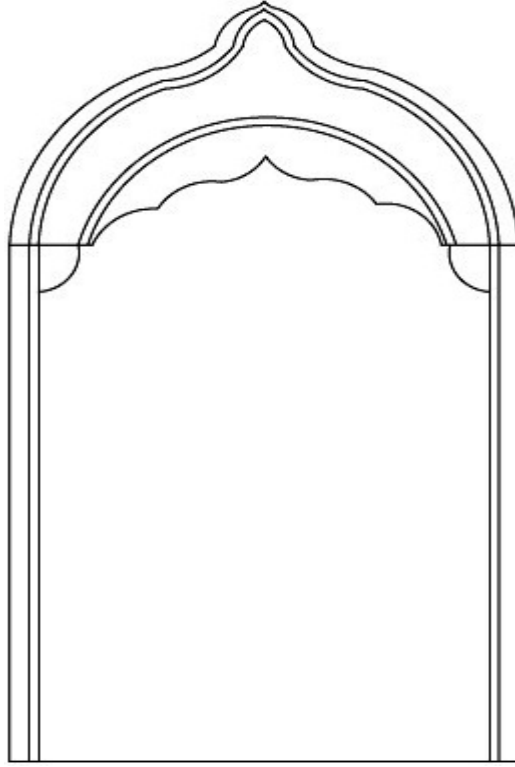
Şekil 3.20. Adile Hanım Çeşmesi Eski görünümü

3.2.1.8. Hüseyin Ferideddin Çeşmesi

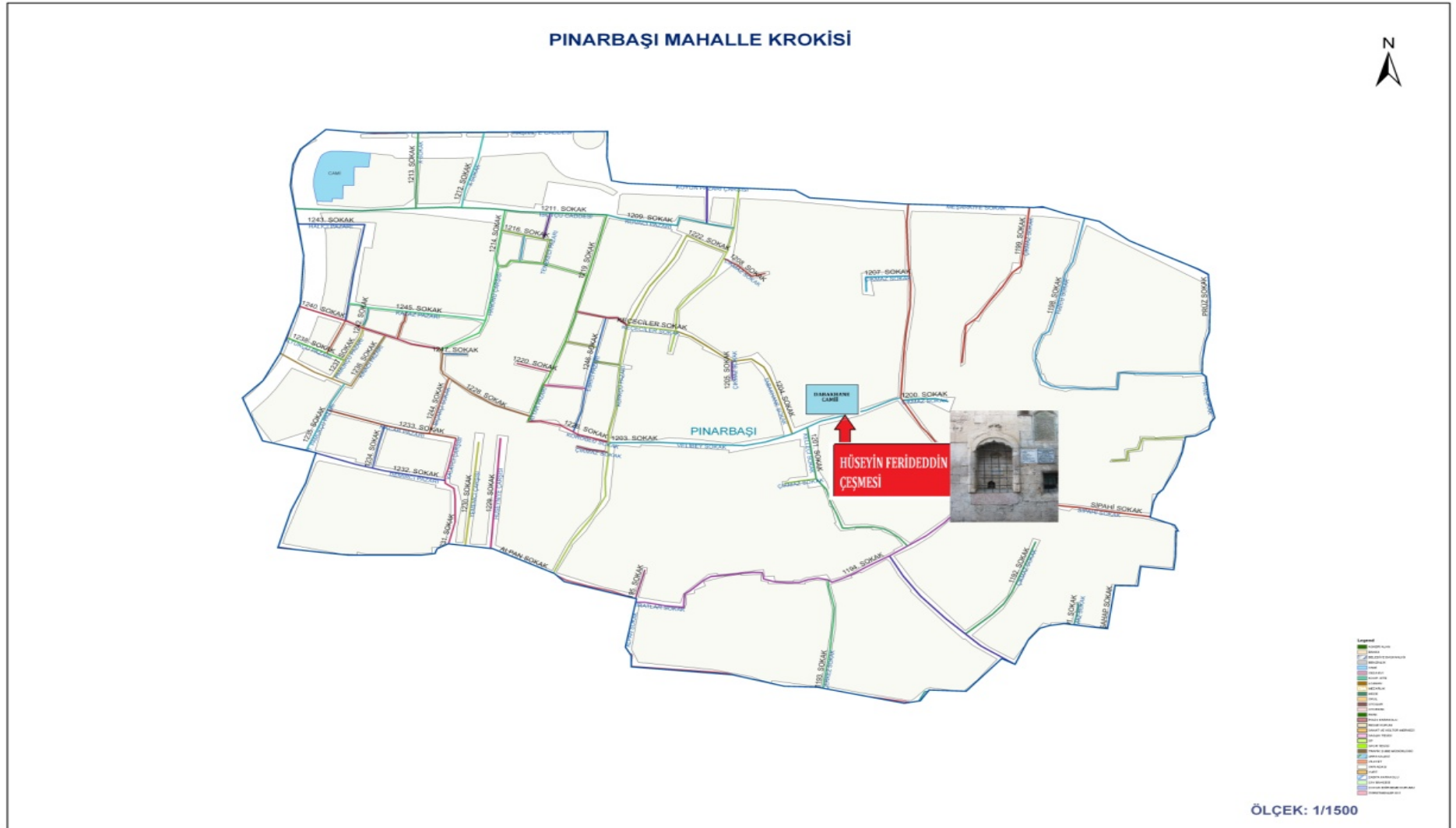
H. 1277(M. 1860) tarihinde vefat eden Hartavizade Hafız Muhammed Selim Efendi'nin kabri, Mevlid-i Halil kabristanından Dabbakhane Cami-i batı avlu kapısının yanındaki bugünkü yerine nakledilirken, H. 1298 (M. 1880) tarihinde Hüseyin Ferideddin Efendi tarafından mezarı üzerine bir türbe ve bunun batısına bitişik olarak küçük bir duvar çeşmesi yaptırılmıştır. Çeşme kitabesinde Hüseyin Efendi' nin adı geçmektedir. Harap bir halde bulunmaktadır.

Şekil 3.21. Hüseyin Ferideddin Çeşmesi Eski ve Yeni Görüntüleri

Şekil 3.22. Hüseyin Ferideddin Çeşmesi Tipik Planı

Şekil 3.23. Hüseyin Ferideddin Çeşmesi Mahalle Krokisi

3.2.1.9. Hafız Süleyman Bozan Efendi Çeşmesi

Hekim Dede Mahallesi Akyol Sokak, 52 numarada bugün ev olarak kullanılan Sivrekli Camiinin avlu kapısının doğusunda yer alan bu duvar çeşmesinin kitabesinde, H. 1300 (M. 1882) tarihinde Gömükzade Vaiz Muhammed Efendi'nin oğlu Hafız Süleyman Bozan Efendi tarafından yaptırıldığı yazılıdır. Sivri kemerli çeşme nişi sade ve süslemesizdir.

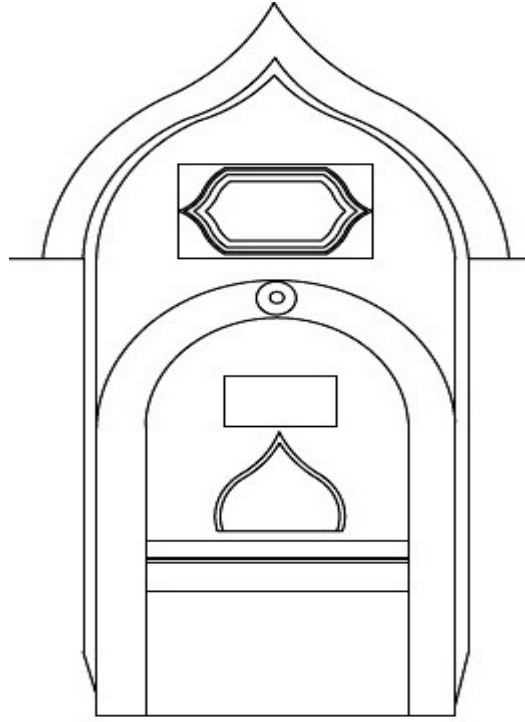

Şekil 3.24. Hafız Süleyman Bozan Efendi Çeşmesi Kitabesi

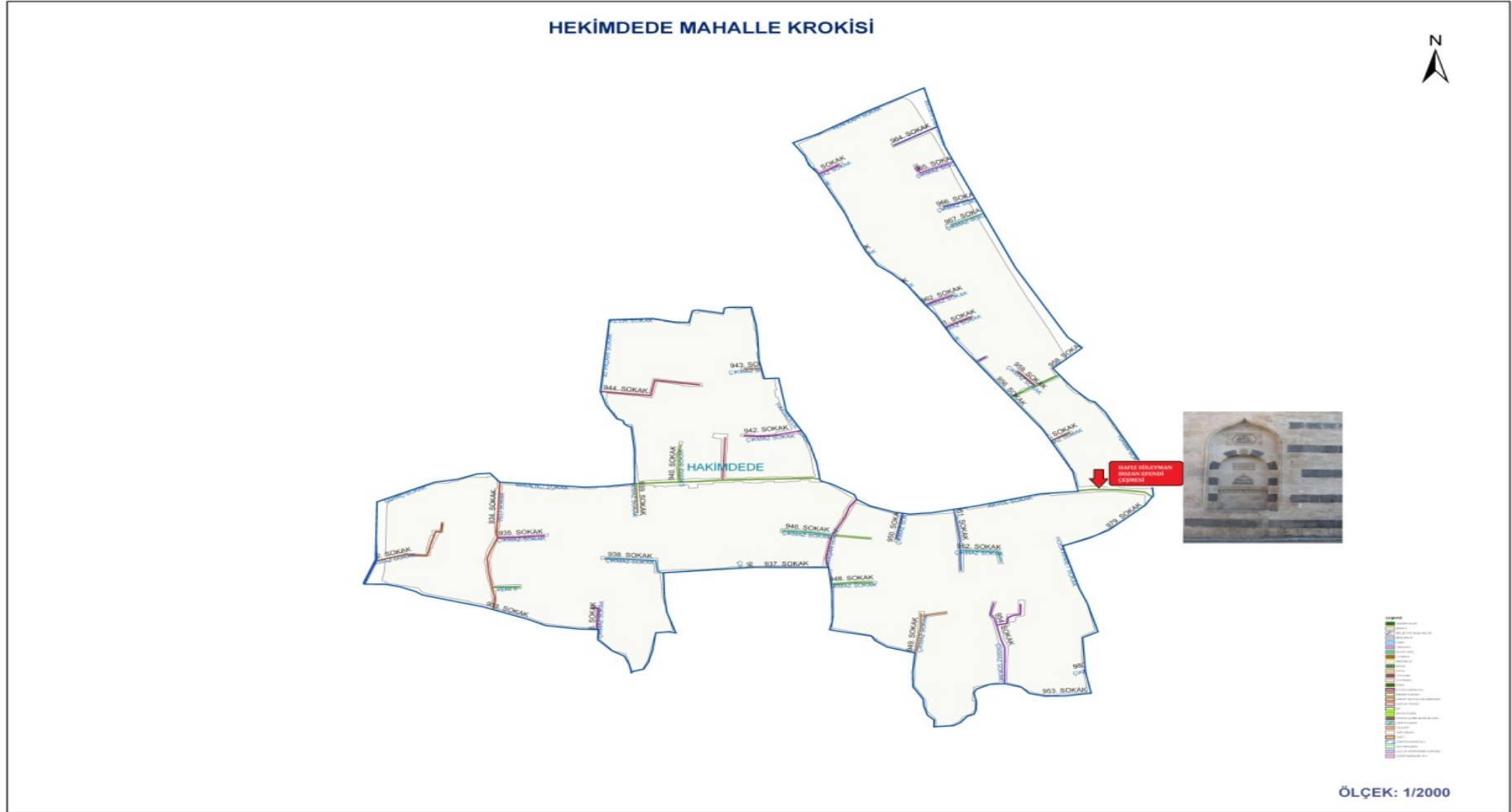
Çeşme restore edilmiş ancak restorasyonunda aslı korunmamıştır. Çeşmenin üst kısmına Kur'an-ı Kerim'de Enbiya suresinde geçen " Biz her canlı şeyi sudan yarattık" mealindeki ayet Arapça hat ile işlenmiştir. Bu çeşmede restore edilen fakat faaliyete geçirilmeyen tarihi çeşmeler arasındadır.

Şekil 3.25. Hafız Süleyman Bozan Efendi Çeşmesi Eski ve Yeni Görüntüleri

Şekil 3.26. Hafız Süleyman Bozan Efendi Çeşmesi Tipik Planı

Şekil 3.27. Hafız Süleyman Bozan Efendi Çeşmesi Mahalle Krokisi

3.2.1.10. Şeyh Saffet Çeşmesi

Ellisekiz Meydanı'ndaki Şeyh Saffet Tekkesi'nin meydana bakan batı cephesinde yer alan bu çeşmenin, Şeyh Saffet tarafından yazılan manzum kitabesinde H. 1309 (M. 1891) tarihinde kendisi tarafından yaptırıldığı yazılıdır. Tekke duvarından dışarı taşmış biçimde yapılmış olan çeşme, bu şekliyle Şehbenderiye Cami-i çeşmesini (M. 1909) ve daha geç tarihlere ait olan Ebeler Sokak çeşmesini etkilemiştir.

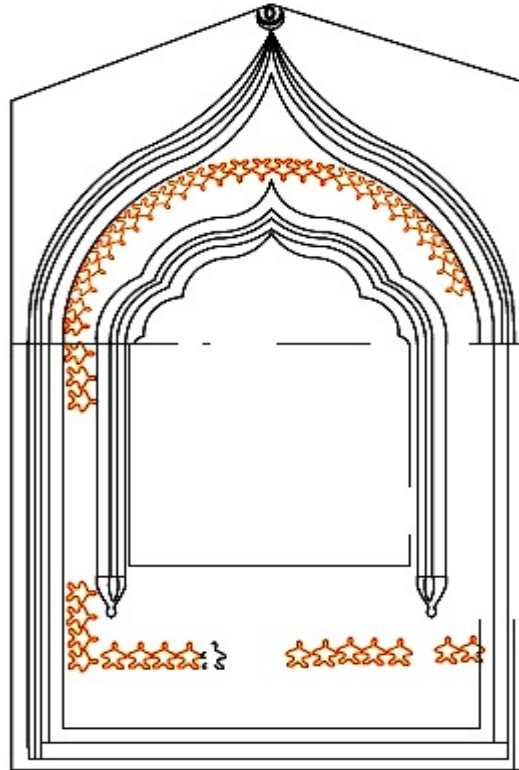
Şekil 3.28. Şeyh Saffet Çeşmesi Kitabesi

Kaval silmelerin meydana getirdiği sağır sivri kemer içerisinde mahalli dilde sakallı kemer olarak tabir edilen dilimli ikinci bir kemer bulunur. Her iki kemer arasında taşa işlenmiş palmet motifi firizi dolaşır.

Geçmiş yıllarda bu çeşmenin hemen önüne küçük bir çeşme yapılmış ancak daha sonra bu çeşme kaldırılarak Şeyh Saffet Çeşmesinde gerekli onarım yapılmış ve çeşme faaliyete geçirilmiştir.

Şekil 3.29. Şeyh Saffet Çeşmesi Eski ve Yeni Görünümleri

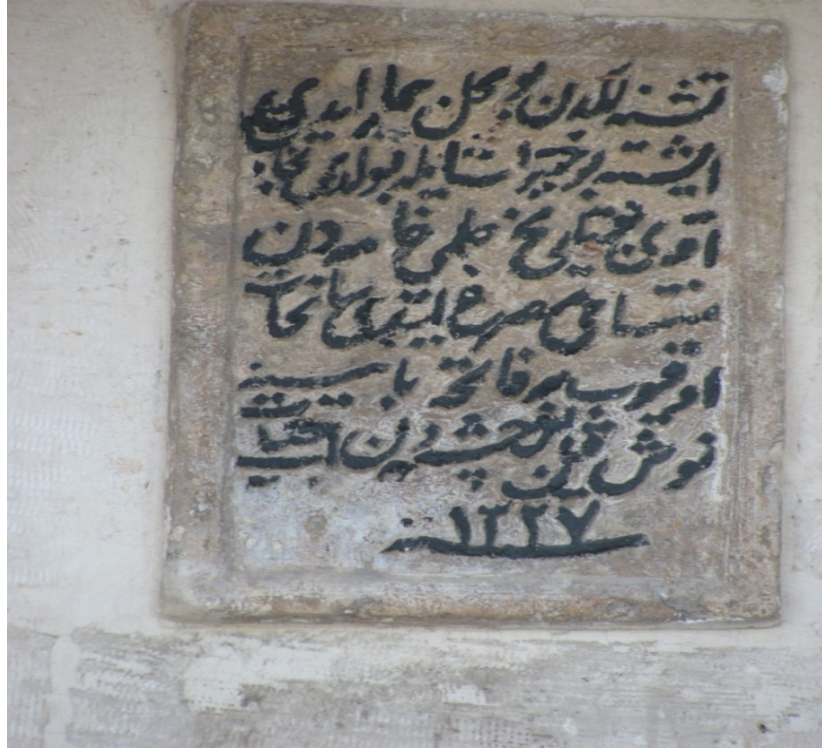
Şekil 3.30. Şeyh Saffet Çeşmesi Tipik Planı

Şekil 3.31. Şeyh Saffet Çeşmesi Mahalle Krokisi

3.2.1.11. Şehbenderiye Camii Çeşmesi

H. 1321 (M. 1903) tarihinde Bekir Bey tarafından yaptırılan ve 1910 yılında genişletilen Şehbenderiye Camii avlusunun kuzey duvarı cephesindeki bu çeşmenin kitabesinde, H. 1327 (M. 1909) tarihinde inşa edildiği yazılıdır. İsim belirtilmemiş olmasına rağmen camii yaptıran Bekir Bey'in bu çeşmeyi de yaptırmış olması kuvvetle muhtemeldir.

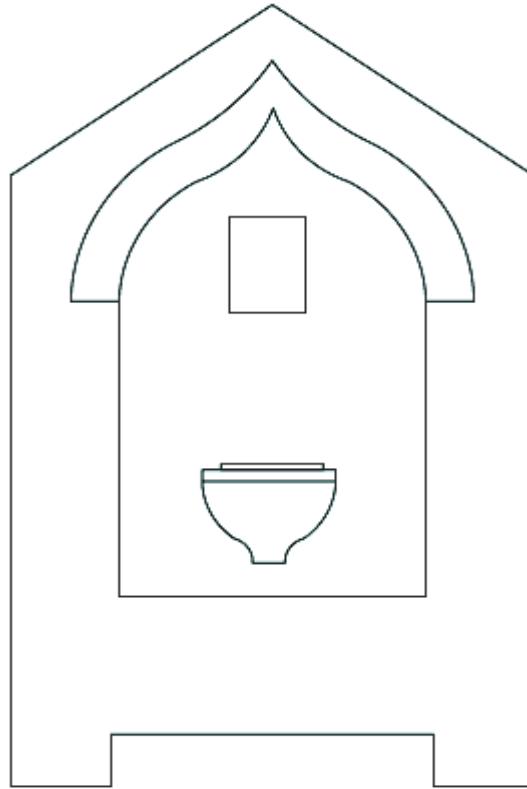

Şekil 3.32. Şehbenderiye Camii Çeşmesi Kitabesi

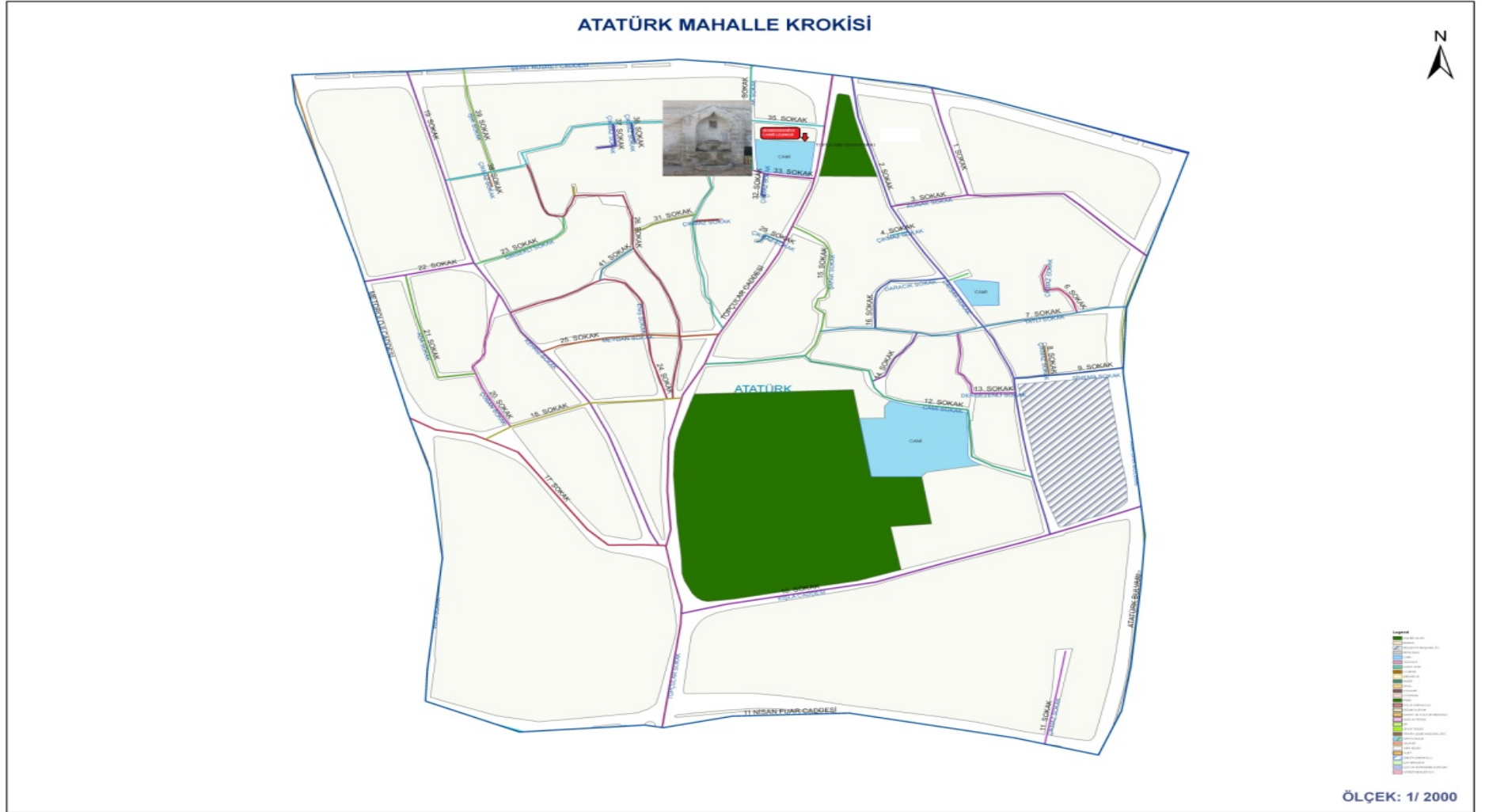
Duvarдан dışarıya taşkın bir şekilde yapılan bu çeşme, bu şeklini Şeyh Saffet Çeşmesinden almıştır. Kendir sıvası olarak tabir edilen kireç bir sıva ile sıvanan çeşmenin üzerinde çok dikkatli bakıldığında çok silik bir şekilde renkli kalem işleri görülebilmektedir.

Şekil 3.33. Şebbenderiye Camii Çeşmesi Eski ve Yeni Görünümleri

Şekil 3.34. Şebbenderiye Camii Çeşmesi Tipik Planı

Şekil 3.35. Şehbenderiye Camii Çeşmesi Mahalle Krokisi

3.2.1.12. Hüseyiniye Çarşısı Çeşmesi

Çadırcı Pazarı ile Kazancı Pazarı arasında yer alan, kuzey güney istikametinde birbirine paralel bir şekilde çapraz tonozlarla örtülü olarak uzanan Hüseyiniye çarşılarının Kazancı pazarına bakan cephesinde bulunan mihrap şeklindeki iki niş, 1870 yıllarında çarşı yapılırken çeşme olarak düşünülmüş, ancak suyu bağlanarak faaliyete geçirilmemiştir.

3.2.1.13. Ebeler Sokak Çeşmesi

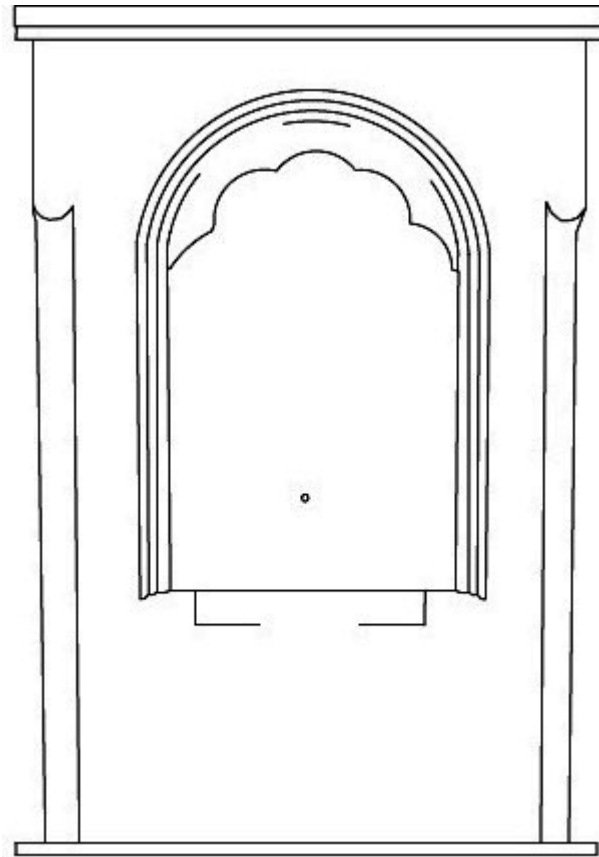
Gölbaşı Mahallesi Ebeler Sokaktaki bir evin dış cephesinde yer alan bu çeşme, Şeyh Saffet ve Şehbenderiye Cami-i çeşmelerinde olduğu gibi duvardan taşkın durumdadır. Yuvarlak kemerli çeşme nişi moloz taşlarla örülerek iptal edilmiştir. Örülen kısımda kitabenin mevcut olup olmadığı bilinmemektedir. Düzgün kesme taştan yapılmış olan bu çeşme sade ve süslemesizdir. Sütçü Abdurrahman Efendi tarafından yaptırıldığı söylenmekte, Sütçü Abdurrahman Efendi Hayratı olarak da tanınmaktadır. Şanlıurfa Valiliği tarafından 1996 yılında restorasyonu yapılan çeşmenin, nişindeki moloz örgü taşlar sökülerek çeşme orijinal şekline kavuşturulmuştur.

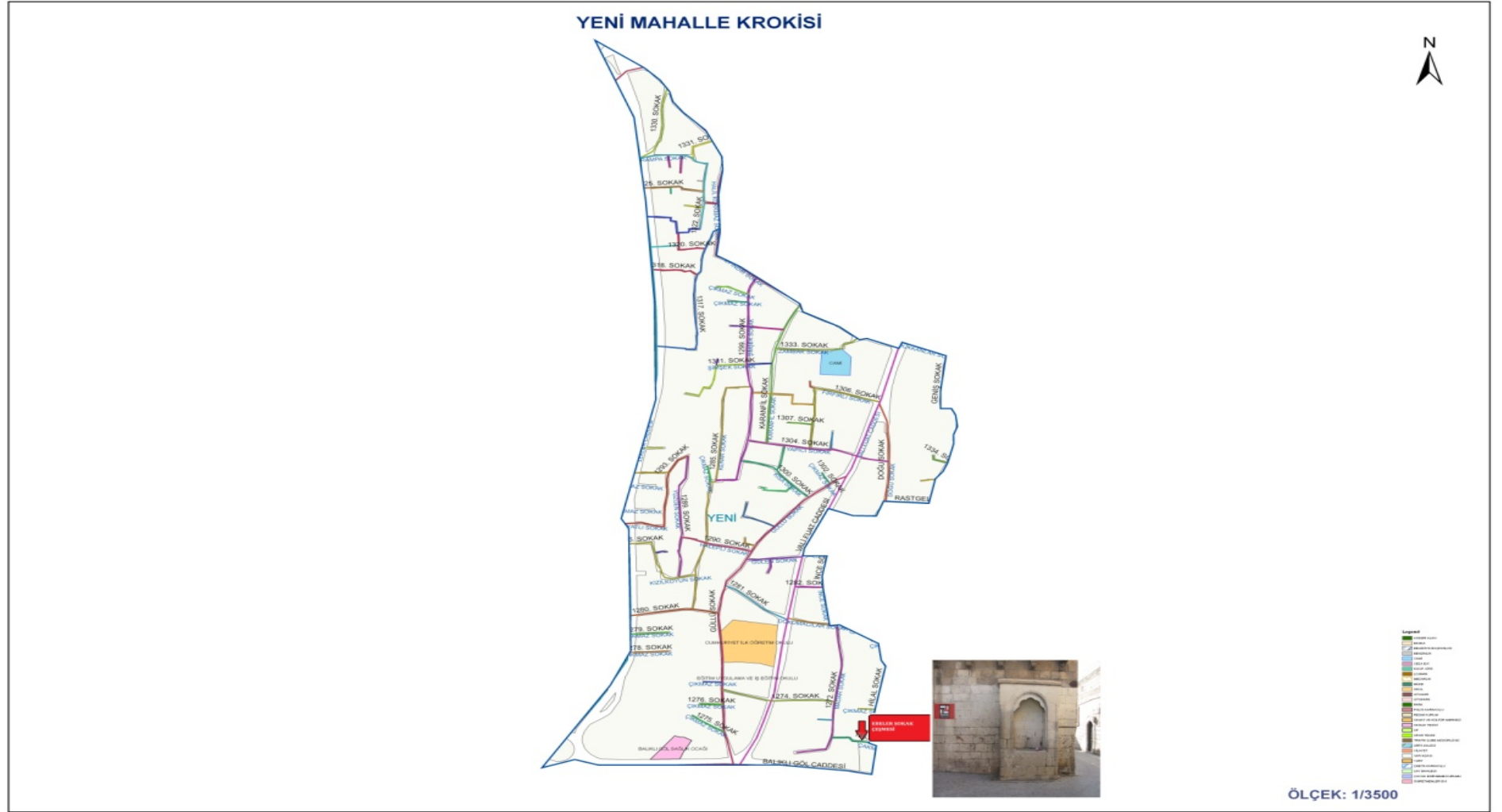
Şekil 3.36. Ebeler Sokak Çeşmesi Eski Görünümü

Şekil 3.37. Ebeler Sokak Çeşmesi Yeni Görünümleri

Şekil 3.38. Ebeler Sokak Çeşmesi Tipik Planı

Şekil 3.39. Ebeler Sokak Çeşmesi Mahalle Krokisi

3.2.1.14. Yıkık sokak Çeşmesi

Bıçakçı Mahallesi, Yıkık Sokak'taki bir evin dış cephesi duvarı hizasında yer alan bu küçük çeşmenin nişi moloz taşlarla örülerek iptal edilmiştir. Örülen kısımda kitabenin mevcut olup olmadığı bilinmemektedir. Düzgün kesme taştan yapılmış olan bu çeşmenin kemer çevresi mukarnas süslemelidir. Bu çeşme de yine restore edilmediğinden harap halde olan çeşmeler arasındadır.

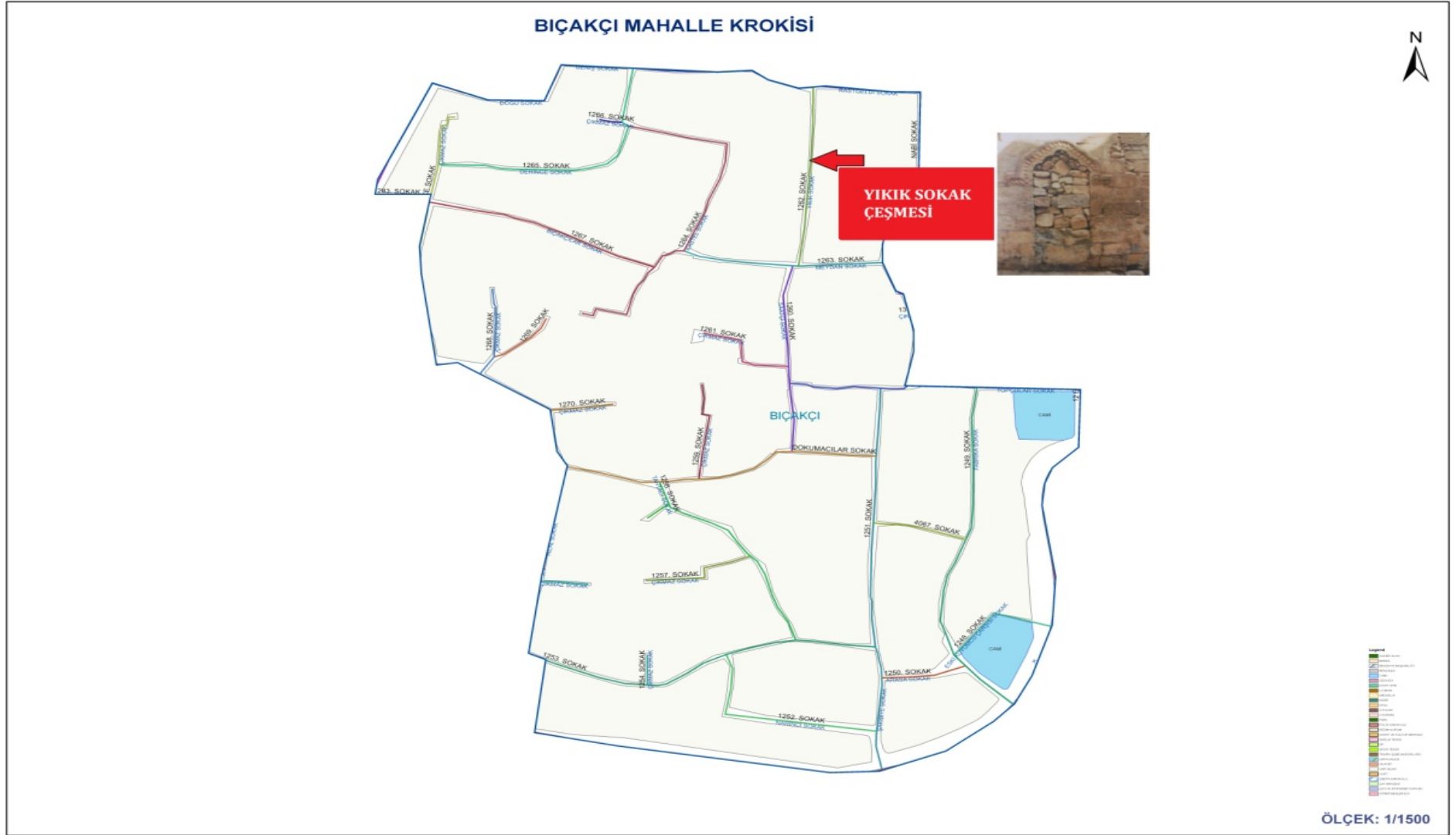

Şekil 3.40. Yıkık sokak Çeşmesi Eski Görünümü

Yukarıdaki fotoğrafta görülen haliyle nişi moloz taşlarla doldurulmuş olan çeşme daha sonra sıvanarak kapatılmış olup bugün yerinde tespit edilmesi dahi oldukça zor hale getirilmiştir.

Şekil 3.41. Yıkık Sokak Çeşmesi Yeni Görünümü

Şekil 3.42. Yıkık Sokak Çeşmesi Mahalle Krokisi

3.2.1.15. Yol Gösteren Çeşmesi

Şehir Merkezinde İpek Yolu ile Diyarbakır yolu kavşağındaki park içerisinde. I. Dünya Savaş'ında Çanakkale'de savaşan Urfalı askerlerin hatırasına 1917 yılında yaptırılmıştır.

Abidenin Üzerinde Kafkas yolu, Ankara yolu, Bağdat demiryolu ve şehir merkezine giden Mustafa Kemal Paşa caddesini gösteren kelimeler bulunmaktadır. Abidenin alt kısmı dört cepheden çeşme olarak kullanılmaktadır.

Şekil 3.43. Yol Gösteren Çeşmesi

3.2.2. Hamam kavramı ve Şanlıurfa tarihi hamamları

Temizlenmenin tarihi, çağlar öncesine uzanmaktadır. İnsanoğlu, önceleri akarsu ve denizlerde arınmış, inançlarının etkisi altında bedenini tapınağı olan açık ve kapalı odalar meydana getirip, günümüz banyo kültürünün kaynağı olan hamam yapılarını oluşturmuştur.

İlk hamamlar genellikle üstü açık banyo niteliği taşımaktaydı. Ruh ve bedenin arınması, hastalıklardan korunmak gibi amaçlarla, Hintliler Ganj, Asurlular Fırat, Mısırlılar Nil gibi kutsal anlam yükledikleri nehirlerin kaynaklarında topluca yıkanırlandı. Tabiat varlıklarının tanrı olarak benimsendiği çağlarda insanoğlu için yıkanmak, arınmış bir ruhla tanrı katına çıkabilmenin ilk adımıydı. Bu nedenle, tanrı temsilcisi olarak nitelendirdikleri Ganj, Fırat, Nil, Sakarya, Amazon gibi nehirlerin öncelikle bedenlerini kötü ruhlardan arındırdığına ve bedenin hastalıklara karşı şifa bulduğuna inanılırdı.

Eski Mısır inançlarına göre, tanrılar suyu, insanların öncelikle kötülüklerden arınması, sıcaklarda serinlemesi için yaratmıştır. Sular, belirli tanrıların yönetimi altında idi. İnsanın onunla arınması, temizlenmesi gerekmektedir. İnsan temiz olduğu sürece dini görevlerini yerine getirebilmekte ve yıkanmayan insanın ruhu da kirli sayılmaktaydı. Bu nedenle suların kutsal sayıldığı, tanrı olarak saygı gördüğü medeniyetlerde, su ile yıkanmak ruh ve beden arınmasının temel taşı niteliğindedir (Eyyuboğlu, 1998).

Romalılar da önceleri deniz ve nehirlerde yıkanmışlar, ancak Romalılar hamamlara daha çok ilgi ve özen göstermişlerdir. İçi sıcak sulu ve özel ısıtma sisteminin kullanıldığı ilk hamamlar, Romalılar döneminde inşa edilmiştir. Bilinen ilk halka açık hamam Pompei Şehrindeki Stabia Hamamı'dır (Ahipaşaoğlu, 1999).

M.Ö. IV. yy.'da banyolar oldukça gelişmiş mekanlar haline gelmiş ve bu mekanlar birer bedeni terbiye ve tedavi yerleri olarak hamam kimliğini kazanmıştır.

Deniz ve akarsu kıyılarında işletmesi devlet veya özel kişiler tarafından yürütülen, yüzme sporları için özel tesisler ve temizlik için büyük halk hamamları inşa edilmiştir.

Roma döneminde de iki veya üç katlı hamamlar, gymnasiumlar ile birleştirilerek inşa edilmiş ve Romalılar günlük yaşamı, siyasi ortamı hamamın içine taşımışlardır. Onlar için artık hamamlar, siyasi kararların alındığı, toplantıların düzenlendiği, şiirlerin okunduğu, yarışmaların yapıldığı mekanlar haline gelmiştir. Hamamlar, hipodrom ve tiyatrolar gibi halkın sosyal yaşamını simgeler bir nitelik kazanmıştır (Ahipaşaoğlu, 1999).

Roma medeniyetinin, toplumsal yapının en önemli ögesi olan bu mekanları, ortaçağ başlarına kadar geliştirerek kurumsal kimlik kazandırdığı görülmektedir. Kent yaşamında bu denli önemli yere sahip olan Roma hamamının temel mimari öğeleri olan *frigidarium* (soğukluk), *tepidarium* (ılıklik) ve *caldarium* (sıcaklık) bir takım değişikliklere uğrayarak Bizans ve Osmanlı - Türk hamam mimari yapısının çerçevesini oluşturmaktadır (Bilgin, 2003).

İslamiyette de, antik çağ inançlarında olduğu gibi, ibadetin yapılabilmesi için insanın hem ruhunu ve bedenini, hem giysilerini hem de çevresini temiz tutması gerekmektedir ve İslamiyet durgun su değil akarsu ile yıkanmayı gerekli kılmaktadır. Bu nedenle çalışanların ibadetlerini rahatlıkla yerine getirebilmelerini sağlamak için, Selçuklular ve Osmanlılar döneminde dini ve ticari yapılar inşa edilirken, ilk olarak hamam inşası tamamlanmakta ve hamam yapımı bittikten sonra işlerliğini sağlamak için de vakıf kurulmaktaydı (Şimşir, 2004).

Anadolu'ya gelen Türklerin beraberinde getirdikleri banyo geleneği, Roma ve Bizans geleneğiyle birleşip, İslamiyetin de emrettiği temizlik kurallarıyla bütünleşince suyun kullanımı yeni bir kültürü, Türk Banyosunu ortaya çıkarmıştır. Türk Banyosu daha sonra kurumsallık kazanıp, yıkanılan yer anlamına gelen hamam kelimesiyle de Türk Hamamı olarak kendi geleneğini oluşturmuştur. Kelime anlamıyla hamam, Türk diline "ısıtmak, sıcak olmak" anlamına gelen Arapça "hanım" kökünden geçmiştir.

Günümüzde de yaygın olarak kullanılan hamam kelimesi, Anadolu'nun bazı bölgelerinde "sıcak" ya da "ısıcak" olarak kullanılmaktadır (Yılmazkaya, 2002).

Osmanlı Türklerinin ilk hamamı Bursa'da 1336 da Orhan Bey tarafından yaptırılmıştır. Kamusal alandaki ilk hamam ise 1584'te 111. Murat'ın annesi Nurbanu Sultan'ın Mimar Sinan'a yaptırdığı Çemberlitaş Hamamı olmuş, kısa bir zamanda da hamamların sayısı artmıştır.

Pek çok külliye (Beyazıt, Yeni Cami vb. gibi) ve daha küçük komplekslerin (Küçük Ayasofya, Murat Paşa vb. gibi) kendilerine ait hamamları bulunmaktaydı. Vakıf sahipleri kurdukları müesseselere gelir sağlamak için şehrin başka yerinde, hatta diğer şehirlerde de hamam yaptırmışlardır (Haseki Hürrem Sultan'ın Ayasofya önündeki hamamı gibi). Özel mülkiyet tarafından işletilen bu yapılar gelir getirdikleri sürece ayakta kalabilmişler ve bu özelliklerini yitirince de çoğu ortadan kalkmıştır. Osmanlı - Türk mimarisinin, gelir getirmesi bakımından yapı taşı niteliğinde olan bu yapıların çoğu, bu nedenle kaybedilmiştir (Fiyice, 1995).

Osmanlı ile Roma hamamını birbirinden ayıran farklılıklar vardır. Öncelikle Roma hamamında bulunan havuz, Osmanlı hamamında yoktu. Osmanlılar havuzu, İslamiyet akarsuda temizlenmeyi gerektirdiğinden sadece şifa amaçlı kaplıcalarda kullanmaktaydı. Osmanlı hamamlarında, soyunma yerinin ortasında genellikle fiskiyeli bir havuz bulunmaktaydı. Roma hamamlarının gerek açık gerekse kapalı alanlarının anıtsal boyutları, Osmanlı hamamları için uygulanmamıştır. Roma hamamlarının döşemeleri, duvarları, tavanı mozaiklerle ve mermer kaplamalarla süslenmiştir. "*Hypocaust*" denilen ve yer döşemesinin altından geçip duvarların içerisinden devam eden bir kanal vasıtasıyla ısıtılmaktaydı (Ahipaşaoğlu, 1999). Roma hamamlarının önünde çeşitli yarışmaların düzenlendiği palaestra denilen avlular ve yine bekleme yeri olarak yapılan Atriumlar bulunmaktaydı.

Geçmişten günümüze bir takım değişikliklerle gelişen hamamlar, zamanla kent yaşamının da önemli bir parçası haline gelmişlerdir. Türk toplumunun özellikle İslam dininin kabulünden sonra daha da etkili olan temizlik kuralları ile, günlük yaşantıda

önemli yere sahip olmakla beraber orijinal yapı tipi "Türk Hamamı" olarak varlığını korumuştur.

Türk Hamamları işlevsel amaçlarına göre üçe ayrılmaktaydı;

- a) **Halk Hamamları (çarşı hamamları, toplumsal hamamlar) :** Her kişinin yıkanma ihtiyacını karşılayabilecek yapılar olup erkek ve kadınlar için ayrı ayrı olarak ya da çift hamam olarak yapılmaktaydı ya da tek hamam olduğu zaman erkekler için ayrı kadınlar için ayrı gün belirlenirdi.
- b) **Özel Hamamlar :** Saray, konak ve büyük evlerdeki hamamlardı.
- c) **Kaplıcalar :** Yerden kaynaklı şifalı sular üzerine kurulmuş hamamlardı.

Türk hamamının iç mimarisi, soyunma yeri, ılıklik, sıcaklık ve külhan olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır. Cemeğah denilen soyunma yeri, hamamın giriş kısmından sonraki ilk bölümdür. Genellikle ortada mermerden fıskiyeli bir havuz bulunur. Duvar boyunca taştan ya da ahşaptan yapılmış bir seki üstünde sedir bulunmaktadır. Sedirlerin altında ayakkabı ve nalınları koymak için nişler (bölme) bulunur. Bu kısım yapının en büyük kısmını oluşturur. Bu tip hamamlarda soyunma yerinin kubbesi sıcaklık bölümünün kubbesine oranla daha büyüktür. Bunlara örnek; Mimar Sinan'ın Ayasofya Hamamı gösterilebilir. Ilıklık bölümü; sıcaklığa geçmeden önce vücudu alıştırmak için ayrılan bölümdür. Bu bölümde halvetler, dinlenme ve masaj için ayrılan sedirler bulunur. Bursa Yeni Kaplıca ılıklik bölümünde duvar kenarlarında alçak olarak yapılmış mermerden konsollar bulunur. Genellikle tek kubbeye örtülüdür. Sıcaklık; yıkanılan ve en sıcak kısmıdır. Genel ve özel yıkanma yerleri vardır. Özel yıkanma bölümlerine "halvet" denilmektedir. Sıcaklığın ortasında; hamamlarda göbek taşı; kaplıcalarda ise havuz bulunmaktadır. Genellikle büyük bir kubbeye örtülüdür. Külhan; Romalılarda hypocaust ısıtma sisteminin Türk hamamlarında uygulandığı külhan ocağı, sıcaklık bölümüne bitişiktir (Tuna, 1987).

Yukarıdaki bölümlerde de açıklandığı üzere birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Şanlıurfa kent merkezinde de günümüze kadar gelmiş olan hamamlar mevcuttur. Bu hamamlar şöyle sıralanabilir:

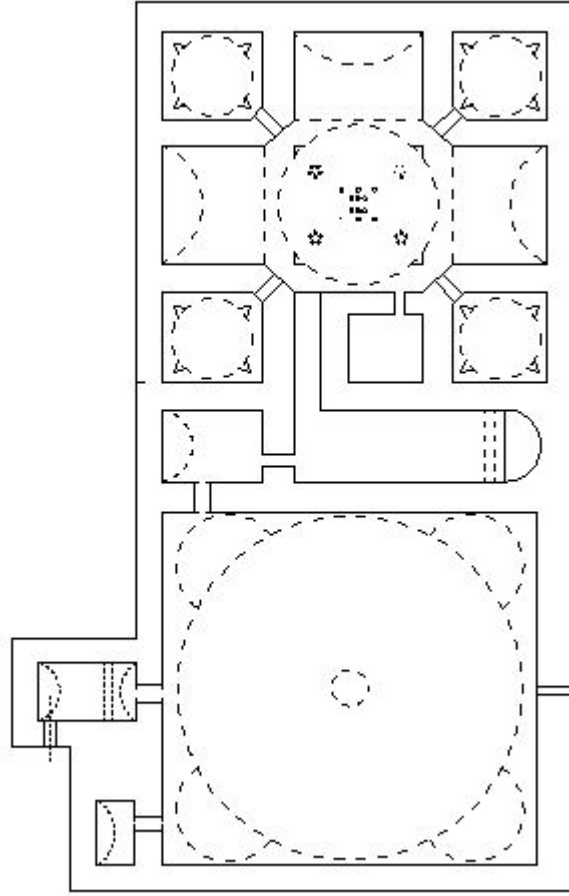
3.2.2.1. Sultan Hamamı

Hamamın kuzey cephesindeki giriş kapısı üzerinde yer alan kitabe çok silik olduğundan, ne zaman ve kim tarafından yaptırıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Halk arasında yaygın bir söylentiye göre, IV. Murat (1623 – 1640) Bağdat seferi sırasında bu hamamda yıkanmış ve bu yüzden hamama Sultan Hamamı adı verilmiştir (Kürkçüoğlu, 1992).

Kuzey güney doğrultusunda dikdörtgen planlı hamamın, kuzey cephesindeki bir kapıdan soyunma kısmına girilir. Soyunma yerinin güney kösesinden soğukluk kısmına, bunun da batı tarafından bir kapıyla ılıklik kısmına geçilir. Ilıklığın güney doğu kösesinden dar bir koridorla sıcaklik kısmına geçilir.

Sıcaklik mekânının doğu, batı ve güneyinde birer olmak üzere beşik tonozlu üç eyvan yer alırken, kuzeydoğu, güneydoğu, kuzeybatı ve güneybatı köşelerinde birer olmak üzere, dört köşe hücresi bulunur. Kuzey tarafında bulunması gereken eyvanın bir bölümü giriş koridoru, diğer bölümü ise terleme hücresi olarak değerlendirilmiştir. Plan itibariyle Şanlıurfa'daki 1703 tarihli Vezir Hamamı ile benzerlik göstermektedir.

Bir yeraltı hamamı olması ve etrafının yakın tarihte bitişik binalarla çevrilmiş olması nedeniyle, dilimli, kuşatma kemerli bir nişin içerisinde açılan 1 metre genişliğinde 2 metre yüksekliğinde bir giriş kapısı dışında oldukça sade olan kuzey cephesi sonradan sıvalarla kapatılmıştır.

Şekil 3.44. Sultan Hamamı Planı (C.Kürkçüoğlu'ndan işlenerek)

Yapıya kuzey cephesindeki beş basamaklı, merdivenli ve beşik tonozlu girişinden soyunma kısmına geçilir. Tromplu aydınlık fenerli ve dört pencerele kasnaksız büyük bir kubbe ile örtülü olan soyunma yerinin etrafı kabinlerle çevrilidir.

Soyunma kısmının tam ortasında 1,5 metre çapında etrafı süslemeli kalker taşından yapılmış bir havuz ve bunun iç kısmında fiskiye görevi gören burmalı bir curun yer almaktadır.

Şekil 3.45. Sultan Hamamı Girişi

Şekil 3.46. Sultan Hamamı Soyunmalık Bölümü

Soyunma kısmının kuzeydoğu bölgesinde beşik tonozlu küçük bir kubbe ile örtülü olup, kubbeye geçiş tromplarla sağlanmıştır. Kubbede birbirine karşılıklı dört pencere, tam tepesinde ise içten yuvarlak, dıştan sekizgen planlı aydınlık feneri bulunmaktadır.

Soyunma yerinin güneydoğu köşesinden basık kemerli bir kapıyla, aynı zamanda soğukluk görevi gören beşik tonozlu tuvalet kısmına, bununda batı tarafından bir kapıyla ılıklik kısmına geçilmektedir. Beşik tonozlu örtülü ılıkliğin batı tarafı yarım yuvarlak olup, tonozunun üzeri aydınlık fenerlidir. Ortada küçük bir havuz bulunur.

Ilıklığın güneydoğu köşesinden dar bir koridorla yıkanma yeri olan sıcaklık kısmına geçilmektedir. Sıcaklığın orta mekânı mukarnaslı, pandantifli bir kubbe ile örtülüdür. Kubbenin üzerinde dört pencere ve dört kollu yıldız şeklinde gruplandırılmış havalandırma delikleri bulunmaktadır. Sıcaklığın orta kısmında ise göbek taşı bulunur.

Orta mekânın doğu, batı ve güneyinde birer olmak üzere beşik tonozlu üç eyvan bulunur. Eyvanlarda en çok dikkat çeken unsur orijinal kurnalardır.

Sıcaklığın kuzeydoğu, güneydoğu, kuzeybatı ve güneybatı köşelerinde birer olmak üzere, pandantifli, kubbelerle örtülü dört köşe hücresi bulunur. Bu köşe hücrelerinde de yine kurnalar dikkat çekmektedir. Sıcaklığın kuzey tarafında bulunması gereken eyvanın bir bölümü giriş koridoru, diğer bölümü ise içerisinde külhan bacasının geçtiği terleme hücresi olarak değerlendirilmiştir.

Süsleme açısından, Şanlıurfa'daki diğer hamamlar arasında en şanslı yapı olarak gösterilebilir. Soyunma bölümündeki kubbede yer alan aydınlık feneri ile ortasından 1,5 m çapında kalker taşından yapılmış havuz, bunun iç kısmında fiskiye görevi gören burmalı curun, soyunma kısmını hareketlendirmiştir.

Sıcaklık bölümünde mukarnaslı, pandantifli kubbe ve kubbenin üzerindeki dört kollu yıldız şeklinde gruplandırılmış yuvarlak havalandırma delikleri sıcaklık bölümüne hareketlilik kazandırmıştır. Yine eyvan bölümleri ile hücrelerdeki kurnalar süsleme açısından önem arz etmektedir.

Hamamın sıcaklık bölümü genellikle düzgün kesme taş malzeme ile yapılmış, diğer kısımlar ise moloz taş malzemeyle tamamlanmıştır. Hamamı oluşturan beden duvarları farklı kalınlıkta olup yapıda bağlayıcı ara malzeme olarak kireç harcı kullanılmıştır. Sıcaklık birimleri, kubbe, tromp, halvet ve eyvan duvar satırları suya ve rutubete dayanıklı cas harcı ile sıvanmıştır. Kubbesi ve diğer üst örtü elemanları sonradan beton sıva ile kapatılmıştır (Gülbiçin, 2006).

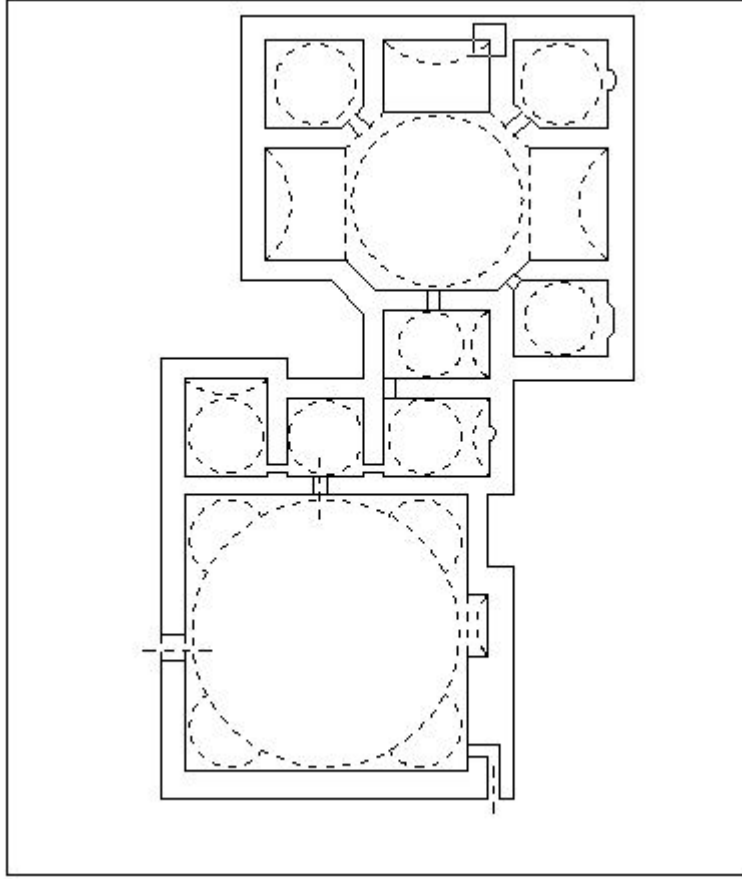
3.2.2.2. Cıncıklı Hamamı

Karaburç Mahallesi Hizanoğlu sokak'taki Hizanoğlu Cami-i'nin doğusuna inşa edilmiş olan bu hamamla camii arasından bir sokak geçmektedir. Cami ile hamam, sokak üzerinden atılmış payanda kemerlerle birbirine bağlanmıştır. Hamamın kitabesi bulunmadığından ne zaman yapıldığı bilinmemektedir. Ancak 1729 tarihinde tamir görmüş olan Hizanoğlu Cami-i ile aynı tarihte inşa edilmiş olabileceği ihtimali yüksektir (Kürkçüoğlu, 1992).

Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde bu hamamdan bahsetmiş olması, yapının XVII. yüzyılın ikinci yarısı başlarında mevcut olduğunu göstermektedir (Temelkuran, 1986). Hamam ile caminin kemerlerle birbirine bağlanmış duvarlar örgüsü, malzeme ve diğer özellikler yapının aynı dönemde yapıldığı ihtimali güçlü kılmaktadır.

Doğu, batı istikametinde uzanan dikdörtgen planlı bir yer altı hamamı özelliği gösteren hamamın, sıcaklık kısmı dikdörtgen ekseninden biraz doğuya kaymış bir durumdadır. Hamamın batı cephesinin güney köşesindeki kapı ile, tromplu büyük bir kubbenin örttüğü sekizgen planlı soyunma kısmına girilir. Soyunma yerinin güney tarafında beşik tonozlu bir eyvan bulunmaktadır.

Soyunma yerinin doğu tarafından bir kapıyla tuvalet, su deposu ve soğukluğun bulunduğu üç kubbeli bir bölüme girilir. Soğukluk kısmından doğuya doğru bir kapıyla tek kubbeli ılıklığa, buradan da sıcaklık kısmına geçilir. Sıcaklığın orta bölümü mukarnaslı, pandantifli büyük bir kubbe ile örtülüdür. Kubbeli orta mekanın kuzey, güney ve doğusunda beşik tonozlu üç eyvan, kuzeydoğu, güneydoğu ve güneybatı köşelerinde kubbelerle örtülü üç köşe hücreleri bulunmaktadır.

Şekil 3.48. Cıncıklı Hamamı Planı (Y. Gülbiçin'den işlenerek)

Yapının Hizanoğlu Cami-i'ne bakan batı cephesinin güney köşesinde, 1 m genişliğinde 1,40 m yüksekliğe sahip basık kemerli giriş kapısı yer almaktadır. Aynı cephede, hamam ile cami arasındaki bağlantıyı sağlayan üç tane sivri kemerin arasında açılan ve sonradan kapatılan dilimli, kuşatma kemerli, mukarnaslı pencere ile batı cephesi hareketlendirilmiştir.

Yapının kuzey cephesinden soyunma bölümüne açılan ve sonradan kapatılan sivri kemerli eyvan şeklindeki asıl giriş kapısı görülmektedir. Hamamın çarşı kapısı olarak da bilinen bu görkemli kapı, 1m. genişliğe 2 m. yüksekliğe sahip olup, erkekler tarafından kullanılıyordu (Gülbiçin, 2006).

Sadece görünen üst kısımlarından moloz taş malzemenin kullanıldığı anlaşılan hamamın genel yapısı için oldukça sade bir durum söz konusudur.

Yapının soyuma bölümünü örten tromplu büyük kubbe, dıştan sekizgen planlı bir kasnak üzerine oturmuş ve günümüze sağlam bir şekilde ulaşabilmiştir. Sıcaklığın orta bölümü ve köşe hücrelerini örten kubbelerde sağlam bir şekilde orijinalliğini korumaktadır.

Yapıya batı cephesinin güney köşesindeki basık kemerli bir kapıdan üç basamak aşağı inerek sol taraftaki ikinci bir kapıdan soyunma bölümüne geçilir. Soyunma bölümünün ortasında, yuvarlak planlı üç kademeli fiskiye havuzu yer almaktadır. Yapının beden duvarlarının kalınlığı 110 cm olup, kubbe kısmında ise 30 cm'dir.

Kubbede karşılıklı üçü açık, biri sonradan kapatılmış dört tane sivri kemerli pencere yer almaktadır. Ana kubbenin tepe noktasını içten sekizgen planlı, dıştan yuvarlak aydınlık feneri oluşturmaktadır. Kubbeye geçişi sağlayan trompları birbirine bağlayan kemer ayakları ve diğer beden duvarları sonradan fayanslarla kapatılmış, geri kalan kısımlarda mavi boyalarla kapatılmıştır.

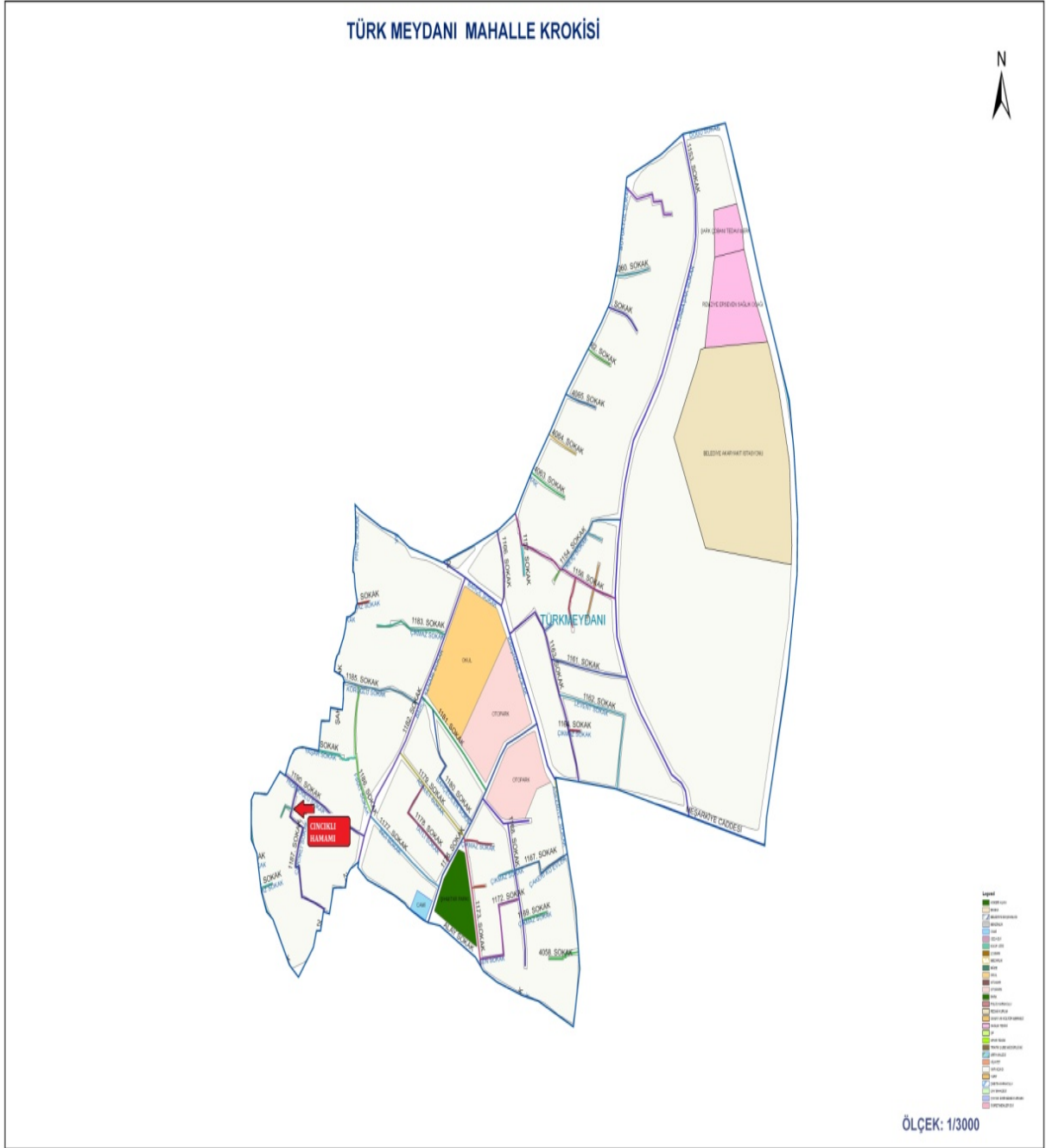
Soyunma yerinin batı tarafından bir kapıyla tuvalet, su deposu ve soğukluğun bulunduğu üç kubbeli bir bölüme geçilir. Soğukluk kubbesinin güneyindeki beşik tonozlu bölümde yer alan mukarnaslı mihrap, "Şeyh Muhammed Ziyareti" olarak bilinmektedir. 30 cm yükseklikte ve mermerden yapılan sekiler üzerinde güney duvarında açılan bu mihrap nişinin üzeri siyah kadife ile kapatılmıştır. Ayrıca bu bölümde mermerden yapılmış yuvarlak fiskiye havuzu dikkat çekmektedir.

Soğukluk bölümünden, doğuya doğru bir kapı ile tek kubbeli ılık bölüme geçilir. Ilıklık bölümünün kubbesinde açılan karşılıklı dört pencere ile havalandırma delikleri kubbeyi hareketlendirmiştir. Kubbesi dışında oldukça sade olan bu bölümden sıcaklık bölümüne geçilir.

Sıcaklığın orta bölümü mukarnaslı pandantifli büyük bir kubbe ile örtülüdür. Kubbeli orta mekanın kuzey, güney ve doğusunda beşik tonozlu üç eyvan yer almaktadır. Bu eyvanlardaki mermerden yapılmış kurnalar orijinal olup musluklar sonradan değiştirilmiştir.

Yine sıcaklığın kuzeydoğu, güneydoğu ve güneybatı köselerinde kubbelerle örtülü üç köşe hücreleri yer almaktadır ve oldukça sade bir mekan olarak görülmektedir.

Mimari malzeme olarak soyunma kısmı dışında kesme taşın kullanılmadığı bu yapıda, yapının genelinde moloz taş malzemenin kullanıldığı görülmektedir. Yapı hemen batısındaki Hizanoğlu Cami-i ile üst kemerlerle bitişik olup, cami ile aynı malzeme ve duvar örgüsüne sahip özellikler göstermektedir. Soyunmalık ile diğer üst örtü elemanları sonradan betonlarla sıvanmıştır (Gülbiçin, 2006).

Şekil 3.49. Cıncıklı Hamamı Mahalle Krokisi

3.2.2.3. Vezir Hamamı

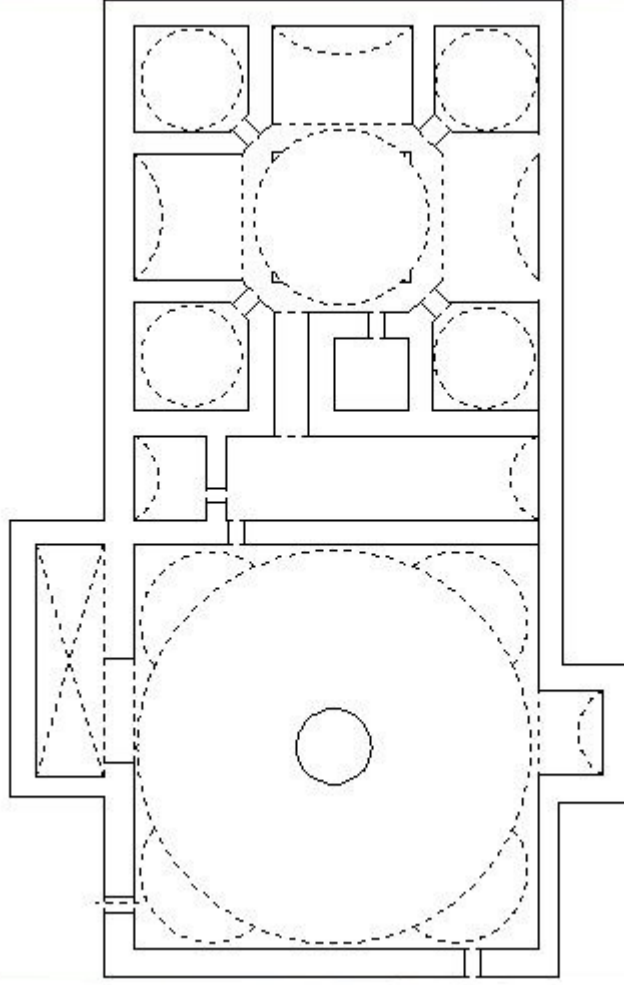
Yusuf Paşa Mahallesi, Sarayönü semtindeki bu hamam, 1703 tarihinde Urfa mutasarrıfı Arapkirli Yusuf Paşa tarafından Yusuf Paşa Cami-i'ne vakfiye olarak yaptırılmıştır (Kürkçüoğlu, 1992).

Kuzey güney istikametinde dikdörtgen bir plana sahiptir. Doğu ile kuzeydeki kapılardan soyunma kısmına geçilir. Bu kısmın batısında beşik tonozlu doğusunda ise çapraz tonozlu birer eyvan bulunur.

Soyunma yerinin güneyinden bir kapıyla, doğu batı istikametinde beşik tonozla örtülü ılıkılık bölümüne geçilir. Ilıklığın doğu tarafında yer alan tuvalet bölümü, aynı zamanda soğukluk olarak da değerlendirilmiştir. Ilıklık bölümünden ince uzun bir koridorla sıcaklık bölümüne geçilmektedir. Sıcaklığın doğu, batı ve güneyinde birer olmak üzere, üç eyvan Kuzeydoğu, Güneydoğu, Kuzeybatı ve Güneybatı köşelerinde birer köşe hücresi yer almaktadır. Sıcaklığın kuzey tarafında bulunması gereken eyvanın bir bölümü Sultan Hamamı'nda olduğu gibi giriş koridoru, diğer bölümü ise içerisinden külhan bacasının geçtiği terleme hücresi olarak değerlendirilmiştir.

Kuzey güney doğrultusunda derinlemesine uzanan yapının kuzey duvarının batı köşesinde yer alan kapısı, orijinalinde sivri kemerli iken sonradan tuğla malzemelerle daraltılmış ve üzeri fayanslarla kapatılmış olup, günümüzde kullanılmamaktadır. Kuzey cephesinin duvarları kesme taştan yapılmıştır.

Doğu cephesinde ise 1m genişliğinde 2.20m yüksekliğinde basık kemerli asıl giriş kapısı yer almaktadır. Hamamın sekizgen kasnaklı soyunma kısmının kubbesi ile diğer üst örtü elemanları, her hangi bir zarar görmeden orijinal bir şekilde günümüze ulaşabilmiştir (Gülbiçin, 2006).

Şekil 3.50. Vezir Hamamı Planı (Y. Gülbiçin'den işlenerek)

Hamamın doğu cephesinin kuzey köşesindeki basık kemerli bir kapıdan, tromplu büyük bir kubbe ile örtülü soyunma kısmına geçilir. Soyunma kısmının orta kısmında, 1.30m yüksekliğinde mermerden yapılmış fiskiye havuzu yer alırken, beden duvarlarının üç tarafında sonradan küçük kabinler yapılmıştır.

Kubbenin iç tarafı beyaz boyalarla kapatılan soyunmalık bölümü oldukça sadedir. Soyunma bölümünün batısında beşik tonozlu bir eyvan yer alırken doğusunda ise çapraz tonozlu bir eyvan bulunmaktadır. Batısındaki beşik tonozlu eyvanın üç tarafında 40 cm yüksekliğinde sekiler yer almaktadır.

Soyunma yerinin güneyinden açılan bir kapıyla beşik tonozlu doğu-batı uzantılı ılık bölümüne geçilir. Ilıklığın doğu kısmında yer alan tuvalet bölümü, aynı zamanda soğukluk olarak değerlendirilmiştir (Gülbiçin, 2006).

Ilıklık bölümünden ince uzun bir koridorla asıl yıkanma yeri olan sıcaklık bölümüne geçilmektedir. Orta bölümünün üzeri pandantifli bir kubbe ile örtülü olan, sıcaklığın batı ve güneyinde birer olmak üzere beşik tonozlu üç eyvan yer almaktadır.

Sıcaklık bölümünün kuzeydoğu, güneydoğu, kuzeybatı ve güneybatı köselerinde ise birer köşe hücresi bulunmaktadır. Köşe hücrelerinin üzeri pandantifli kubbelerle örtülüdür. Sıcaklığın kuzey tarafında bulunması gereken eyvanın bir bölümü giriş koridoru diğer bölümü ise içerisinde külhan bacasının geçtiği terleme hücresi olarak değerlendirilmiştir.

Plan itibariyle Sultan Hamamı ile benzerlik gösterirken, arasındaki tek fark sultan hamamının bir yer altı hamamı olması, Vezir Hamamı'nın ise yer üstü hamamı olmasıdır.

Yapıda genel olarak beyaz düzgün kesme taş malzemenin kullanıldığını görülmektedir. Külhan bacası yine aynı şekilde kesme taştan yapılmış yapıya üstten ayrı bir hareketlilik sağlamış, bu da yapının inşaatında son derece kaliteli malzemenin kullanıldığını göstermektedir. Yapının günümüze sağlam bir şekilde ulaşmasında kullanılan kaliteli malzemenin etkisi olduğu şüphesizdir. Yapının kubbesi sonrada beton ile üzeri sıvanmıştır.

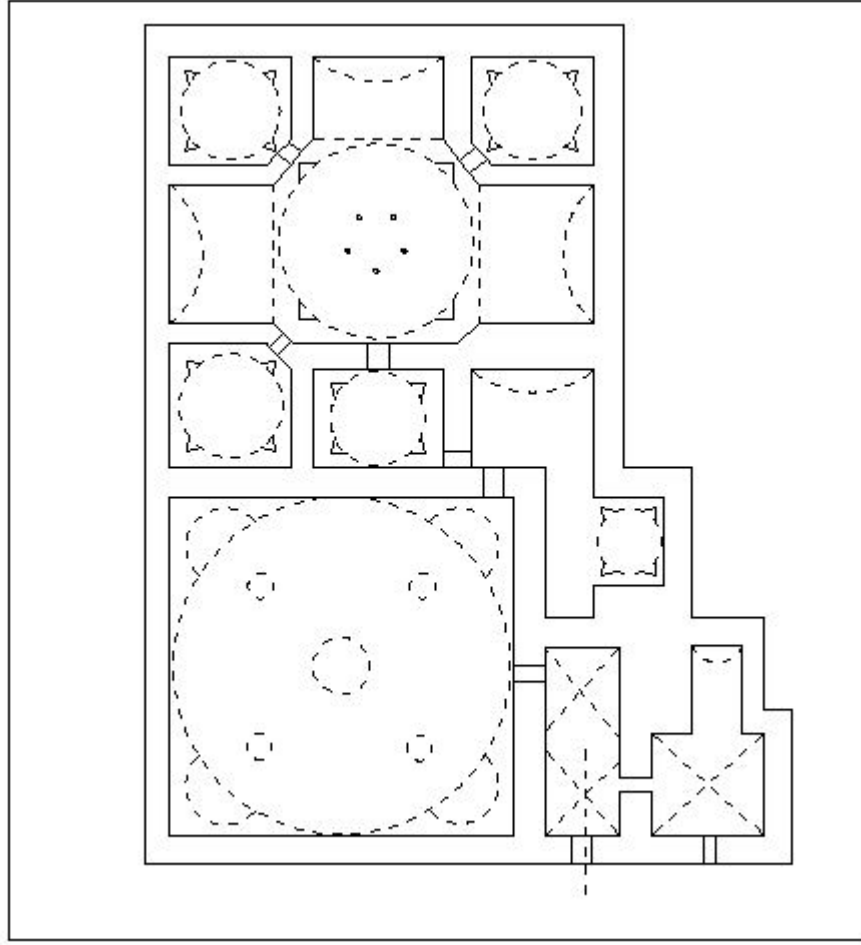
3.2.2.4. Veli Bey Hamamı

Dabakhane Mahallesinde yer alan bu yapı aynı mahalle sakinlerinden Veli Bey Bin Mahmut H. 1105 (M. 1693) tarihli vakfiyesinde bu hamamı kendisinin yaptığını kaydederek mütevelliliğine oğlu Malkoç Bey'i tayin ettiğini belirtmektedir. Hamamın giriş kapısı üzerindeki kitabesi silik olduğundan inşa tarihi hakkında bir fikir vermemektedir (Kürkçüoğlu, 1992).

Yer üstü hamamı durumunda olan Veli Bey Hamamı'na güney cephesinin doğu köşesindeki bir kapıyla, uzun bir koridora girilir. Bu koridorun ve girişin sağında bir oda yer alırken, sol tarafından açılan bir kapıyla soyunma bölümüne geçilmektedir. Soyunma yerinin kuzeydoğu köşesinden soğukluk kısmına geçilir.

Soğukluğun güney tarafından tuvalet kısmına geçirilirken batı duvarından açılan bir kapıyla ılıklığa, bununda kuzeyinden sıcaklık bölümüne geçilir. Sıcaklığın orta mekânının doğu, batı ve güneyinde birer olmak üzere üç eyvan, kuzey doğu, kuzeybatı ve güneybatısında birer köşe hücresi bulunuyor. Güneydoğu köşesinde bulunması gereken köşe hücresi soğukluk kısmı olarak, güney tarafında bulunması gereken eyvan ise ılıklık kısmı olarak değerlendirilmiştir (Gülbiçin, 2006).

Yapının güney cephesinin doğu köşesindeki sivri kemerli bir eyvan biçiminde açılan, 1.30 m genişliğinde ve 2 m yüksekliğe sahip giriş kapısı ve bunun sağında yer alan odanın dikdörtgen kuşatma kemerinin içine açılan basık kemerli penceresi görülmektedir. Giriş kapısının üzerinde yer alan orijinal yapım kitabesi silik olduğundan okunamamaktadır. Kesme taş malzemenin kullanıldığı güney cephesi hiçbir şekilde orijinalliğini kaybetmeden günümüze gelebilmiştir.

Şekil 3.51. Veli Bey Hamamı Planı (Y. Gülbiçin'den işlenerek)

Soyunma bölümünü örten büyük kubbe sekizgen kasnak üzerinde olup, aydınlık feneriyle birlikte tüm orijinalliğini koruyor. Aynı zamanda sıcaklık bölümü ile kuzeybatı köşe hücrelerini örten kubbeleri de olduğu gibi günümüze ulaşmıştır.

Bir yer üstü hamamı olan yapıya güney cephesindeki giriş kapısından iki çapraz tonozla örtülü koridora girilmektedir. Koridorun sol duvarından açılan 1.20m. genişliğinde 2 m. yüksekliğinde basık kemerli bir kapıdan soyunma kısmına geçilmekte, olup yapının beden duvarlarının kalınlığı 75 cm.dir.

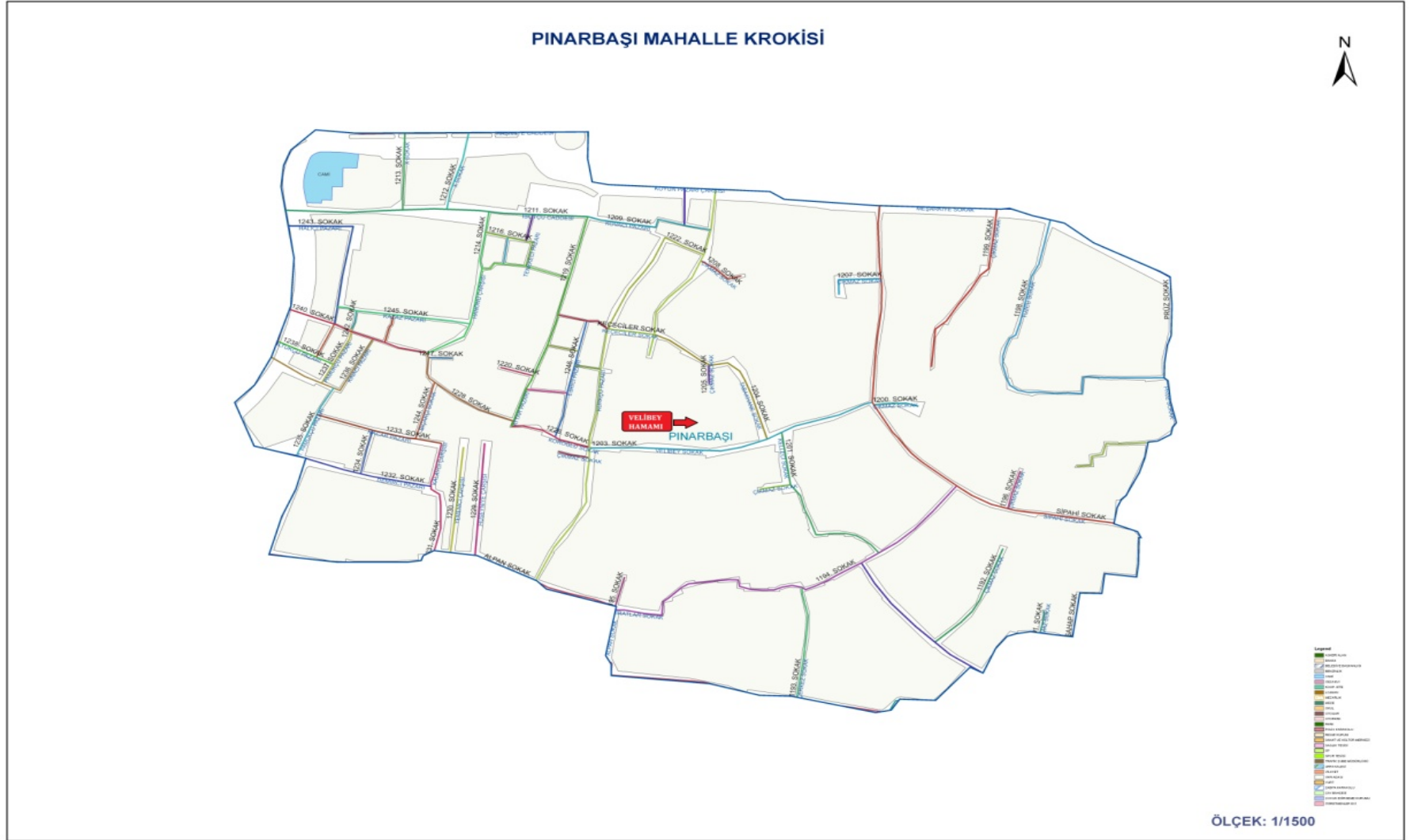
Soyunma yeri sekizgen planlı tromplu büyük bir kubbe ile örtülüdür. Kubbesindeki aydınlık feneri içten ve dıştan yuvarlak olup, orijinal şekliyle günümüze

gelmiştir. Soyunma bölümünün tam ortasında yuvarlak planlı, üç kademeli mermerden yapılmış fiskiye havuzu iç mekanı hareketlendirmiştir.

Beden duvarları sonradan tuğlalarla kapatılarak burada küçük soyunma odaları yapılmıştır. Trompun ve kubbenin içi beyaz boyalarla kapatılmıştır. Soyunma bölümünün kuzeybatı köşesinden beşik tonozlu soğukluk kısmına geçilir. Soğukluğun güney tarafında küçük bir kubbe ile örtülü tuvalet kısmı bulunmaktadır. Soğukluğun batısından kubbe ile örtülü ılıklik bölümüne geçilmektedir. Ilıklık bölümünün kuzeyindeki bir kapıdan sıcaklık kısmına geçilmektedir (Gülbiçin, 2006).

Sıcaklık bölümü pandantifli bir kubbe ile örtülü olup doğu, batı ve güneyinde olmak üzere beşik tonozlu üç eyvan bulunmaktadır. Buradaki kurnalar mermerden olup, orijinal sekliyle günümüze gelmiştir. Yine sıcaklığın kuzeydoğu, kuzeybatı ve güney batısında kubbeli birer köşe hücresi bulunmaktadır. Güneydoğu köşede bulunması gereken köşe hücresi beşik tonozlu soğukluk kısmı olarak, güney tarafta bulunması gereken köşe eyvan ise kubbe ile örtülü ılıklik kısmı olarak değerlendirilmiştir.

Çok kaliteli malzemenin kullanıldığı Veli Bey Hamamının güney cephesi olduğu gibi günümüze ulaşmıştır. Burada Urfa yöresinde sıklıkla görülen kırmızı kalker taşının düzgün kesilmesiyle oluşturulan duvar örgüsünü görmek mümkündür. Hamam derzi olarak kireç harcının kullanıldığı yapının sıcaklık bölümünde ise yine cas harcının kullanıldığı görülmektedir. Soyunmalık bölümünün kubbesi ile diğer üst örtü elemanları sonradan beton sıva ile sıvanmıştır (Gülbiçin, 2006).

Şekil 3.52. Veli Bey Hamamı Mahalle Krokisi

3.2.2.5. Serçe Hamamı

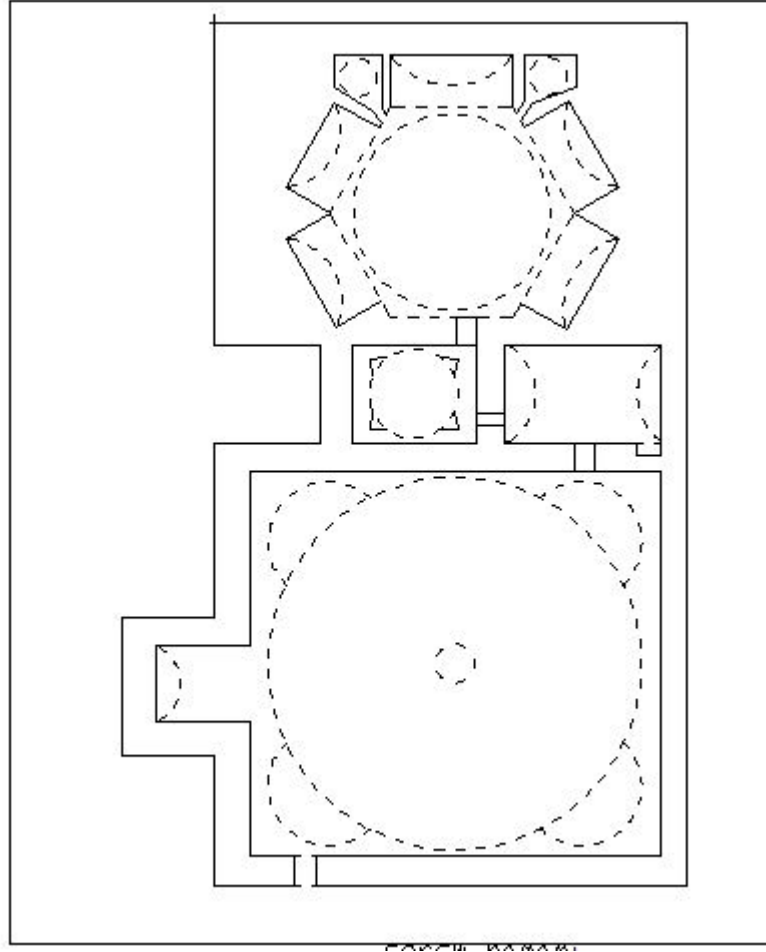
Su meydanı mevkiindeki bu yer altı hamamının kitabesi bulunmadığından kesin olarak inşa tarihini söylemek mümkün olmamaktadır. Fakat Evliya Çelebi Seyahatnamesinde geçen “Samsat Kapısı Hamamı”nın bu hamam olduğu tahmin edilmektedir.

Yapının genel görüntüsü mimari malzeme ve duvar örgüsü bir 17. Yüzyıl yapısı olduğu ihtimalini güçlü kılmaktadır (Temelkuran, 1986).

Hamama doğru cephedeki bir kapıdan girilmekte ve buradan soyunma kısmına geçilmektedir. Tromplu ve aydınlık fenerli büyük bir kubbe ile örtülü olan soyunma yerinin güneyinde beşik tonozlu bir eyvan bulunur. Soyunma yerinin kuzeybatı köşesinden bir kapıyla içerisinde tuvaletinde bulunduğu beşik tonozlu soğukluk kısmına geçilir. Soğukluğun güneyinden pendentifli bir kubbe ile örtülü ılıklığa, bunun kuzeybatı köşesinden, altıgen planlı ve orta kısmı tek kubbe ile örtülü sıcaklık kısmına geçilir.

Sıcaklık bölümünün giriş kenarı hariç diğer beş kenarı da beşik tonozlu birer eyvan yer almaktadır. Girişin karşısına gelen eyvanın sağında ve solunda kubbe ile örtülü birer yıkanma hücresi yer almaktadır.

Yapının üç tarafı bitişik binalardan dolayı tamamen kapatılmış olup, sadece doğu cephesinin güney köşesinde yer alan ve sonradan fayanslarla kaplanan, orijinalitesini kaybetmiş giriş cephesi görülmektedir. Üstten soyunma bölümünü örten kubbesini ve kesme taştan yapılmış külhan bacasını, orijinal sekiyle görmek mümkündür. Ayrıca sıcaklık bölümünü örten kubbe ve bu kubbedeki havalandırma delikleri orijinalliğini kaybetmemiştir (Gülbiçin, 2006).

Şekil 3.53. Serçe Hamamı Planı (C. Kürkçüoğlu'ndan işlenerek)

Yapıya doğu cephesindeki bir kapıdan merdivenlerle inildikten sonra soyunma bölümüne geçilir. Bir yeraltı hamamı olan bu yapının soyunma bölümünün zemini, sonradan mozaiklerle döşenmiştir. Beden duvarları fayanslarla kapatılıp boş kalan kısımlarda mavi tonlarla boyanarak kapatılmıştır.

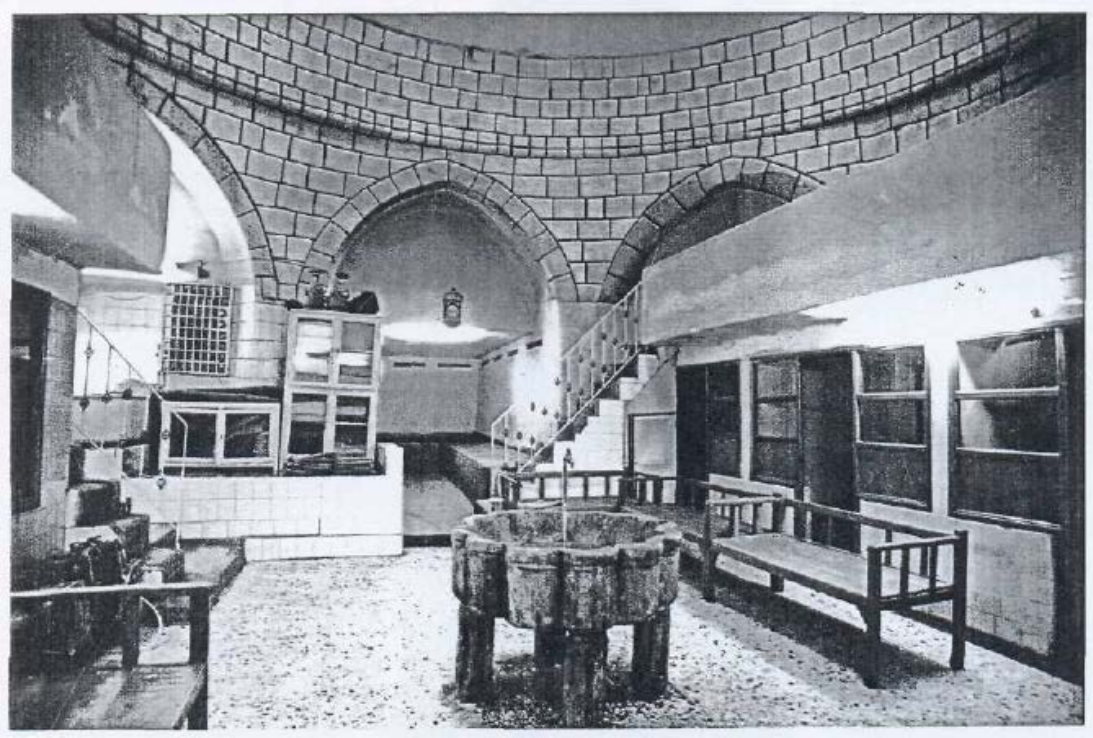
Kubbeye geçiş tromplarla sağlanmıştır. Trompları birbirine bağlayan sivri kemerler ve yukarı kısımlar beyaz kesme taşlardan oluşur ve orijinalliğini korumaktadır. Kubbede içten sekizgen, dıştan yuvarlak planlı aydınlık feneri ile üç tane pencereye yer verilmiştir. Soyunma bölümünün tam ortasında orijinal olan kalker taşından yapılmış dilimli fiskiye havuzu bulunmaktadır (Gülbiçin, 2006).

Soyunma kısmının kuzeybatı köşesinden bir kapıyla içerisinde tuvaletlerinde bulunduğu beşik tonozlu soğukluk kısmına geçilmektedir. Oldukça sade olan bu bölümün güneyinden, sivri kemerli bir kapıyla pandantifli bir kubbe ile örtülü ılıklığa, bunun kuzeybatı köşesinden sade bir kapıyla altıgen planlı ve orta kısmı tek kubbe ile örtülü sıcaklık kısmına geçilmektedir. Orta mekanın giriş kenarı hariç diğer beş kenarında beşik tonozlu birer eyvan ve bu eyvanlardaki kurnalar kalker taşından yapılmış oldukça dikkat çekicidir.

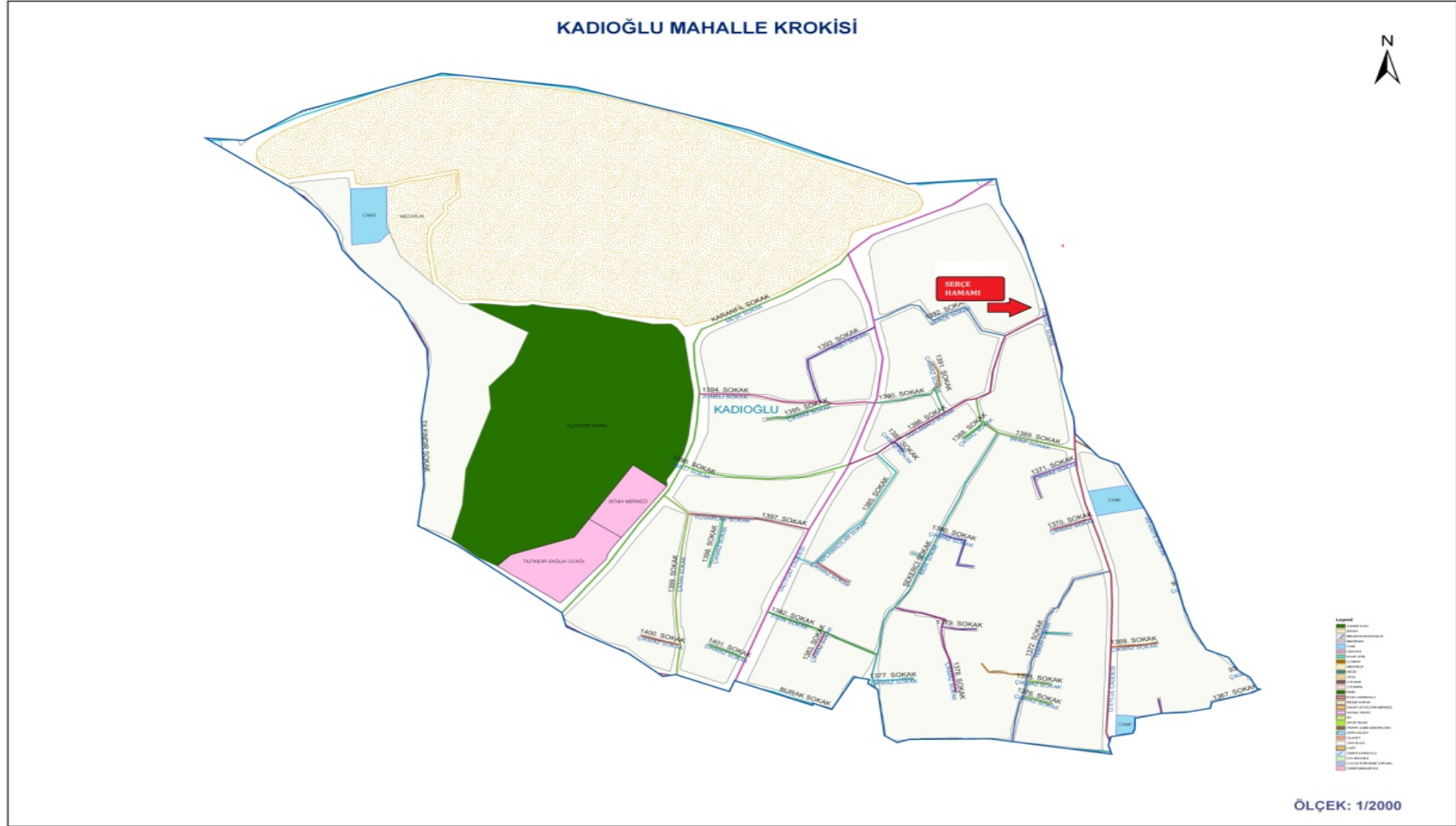
Hamam beş eyvanlı bu sıcaklık bölümüyle Şanlıurfa'daki diğer tüm hamamlardan ayrı bir özellik göstermektedir. Eyvanlardan girişin sağında bulunanın şekli sonradan bozulmuş ve buraya betonarme kabinler yaptırılmıştır. Girişin karşısına gelen eyvanın sağında ve solunda olmak üzere kubbe ile örtülü iki tane yıkanma hücresi bulunmaktadır (Gülbiçin, 2006).

Yapının dış duvarlarının tamamen yapılarla kapatılmış olması ve iç kısımlarında işletmecileri tarafından fayans ve sıvalarla bir takım tamirlerden geçirmiş olması, yapının incelenmesini hayli zorlaştırmaktadır. Fakat dönemi itibariyle ele alındığında ve detaylı bir incelenmenin sonucunda, beden duvarlarının moloz taş malzemedен yapıldığı görülmektedir. Üst kısımlar ve kubbeye geçiş bölümlerinin ise açık renkli sarımsı kalker taşıyla yapıldığı görülmektedir. Özellikle sıcaklık bölümlerinden ara malzemenin arasında bağlayıcı unsur olarak cas adı verilen harcın kullanıldığı görülebilir.

Son zamanlarda yapılan tamirlerle iç mekan'da birçok değişiklik yapılmış bunun yanı sıra on iki dilimli dört ayaklı kalker taşından yapılmış fiskiye havuzu tam orijinalliğini korumaktadır. Ayrıca kubbeye girişlerde kesme taşın değişiklik şekillerde kullanılması, iç mekana hareketlilik kazandırmıştır. Burada en çok dikkat çeken unsur kalker taşından meydana getirilmiş kurnalardır. Bu kurnalardan bazıları kare planlı mukarnas dilimli köşeleriyle dikkat çekerken, bazıları da yuvarlak olarak değerlendirilmiştir (Gülbiçin, 2006).

Şekil 3.54. Serçe Hamamı Soyunmalık Bölümü (Y. Gülbiçin'den işlenerek)

Şekil 3.55. Serçe Hamamı Mahalle Krokisi

3.2.2.6. Eski Arasa Hamamı

Yapının üzerinde kitabesi bulunmadığından ne zaman yapıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Evliya Çelebi seyahatnamesinde geçiyor olması yapının XVII. yüzyılda mevcut olduğunu göstermektedir. Yapının su anki durumu duvar örgüsü ve diğer özellikler yapının 17. yüzyılda yapıldığı ihtimalini güçlendirmektedir (Temelkuran, 1986).

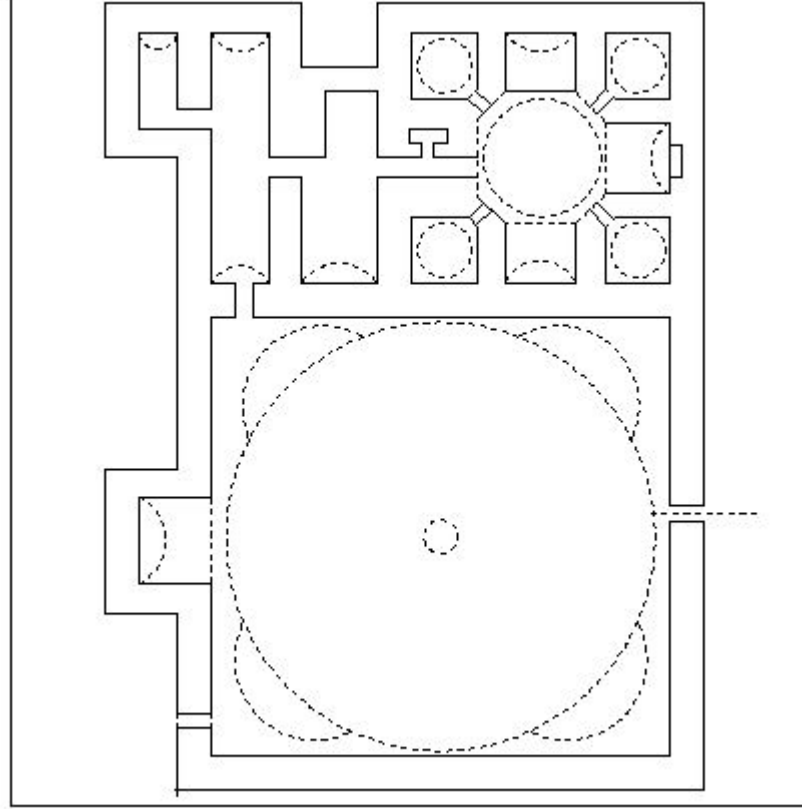
Bir yeraltı hamamı olan bu yapı doğu batı doğrultusunda uzanan derinlemesine dikdörtgen bir plana sahiptir. Kuzey ve güneyindeki merdivenli kapılarla soyunma kısmına inilmektedir. Soyunma yerinin kuzeyinde bir eyvan yer almaktadır.

Soyunma yerinin kuzeydoğu köşesinden bir kapıyla tuvalet ve soğukluk kısmına, bunun güneyinden ılıkılık kısmına geçilmektedir. Ilıklığın doğusundan bir koridorla sıcaklık kısmına geçilmektedir. Sıcaklık bölümünün her köşesinde birer hücre bulunurken, doğu, batı ve güney tarafında da birer eyvan bulunmaktadır.

Güney cephesi beyaz kesme taştan yapılmış soyunma bölümünün beden duvarları ile kuşatma kemerinin içine alınmış dikdörtgen giriş kapısı mevcuttur. Hamamın kuzey cephesi kesme taş malzemedden yapılmış, fakat bakımsızlıktan büyük bir zarar görmüştür. Soğukluk kısmının cephe duvarı sonradan kepenklerle kapatılmış, sadece kubbe kısmı sağlam dururken cephenin diğer kısımları yıkılmış haldedir. Batı cephesi kesme taş malzemedden yapılmış olup sağlam bir şekilde günümüze gelebilmiştir (Gülbiçin, 2006).

Güney cephesinin batı köşesinde yer alan giriş kapısından yedi basamaklı merdivenlerden tromplu, aydınlık fenerli ve sekizgen kasnaklı büyük bir kubbe ile örtülü soyunma kısmına geçilir. Soyunma kısmının kuzey duvarındaki kapı hanımlar için yapılmış olup, mahalle tarafına bakmaktadır. Bu kapı günümüzde kapatılmış durumdadır.

Yapı plan itibariyle Şanlıurfa'daki diğer hamamlardan farklı bir özelliğe sahiptir.

Şekil 3.56. Eski Arasa Hamamı Planı (C. Kürkçüoğlu'ndan işlenerek)

Soyunma kısmı büyük bir kubbe ile örtülü olup, kubbeye geçiş tromplarla sağlanmıştır. Kubbenin tam tepesinde bulunan aydınlık feneri, içten sekizgen planlı olup dıştan yuvarlaktır. Ayrıca kubbede üç tane içten sivri kemerli, dıştan kareli pencerelere yer verilmiştir. Yapının soyunma kısmının iç duvarlarındaki sıvanın zamanla dökülmesi yapıda kullanılan kesme taş malzemeyi ve duvar örgüsünü gözler önüne sermektedir (Gülbiçin, 2006).

Soyunma kısmının batı duvarlarında iç içe iki adet sivri kuşatma kemerinin içine açılan basık kemerli pencere yapıya içten hareketlilik kazandırmıştır. Soyunma

kısımının kuzeyinde beşik tonozlu bir eyvan yer alırken tam ortasında ise dilimli gövdeli ve fiskiyeli havuz bulunmaktadır.

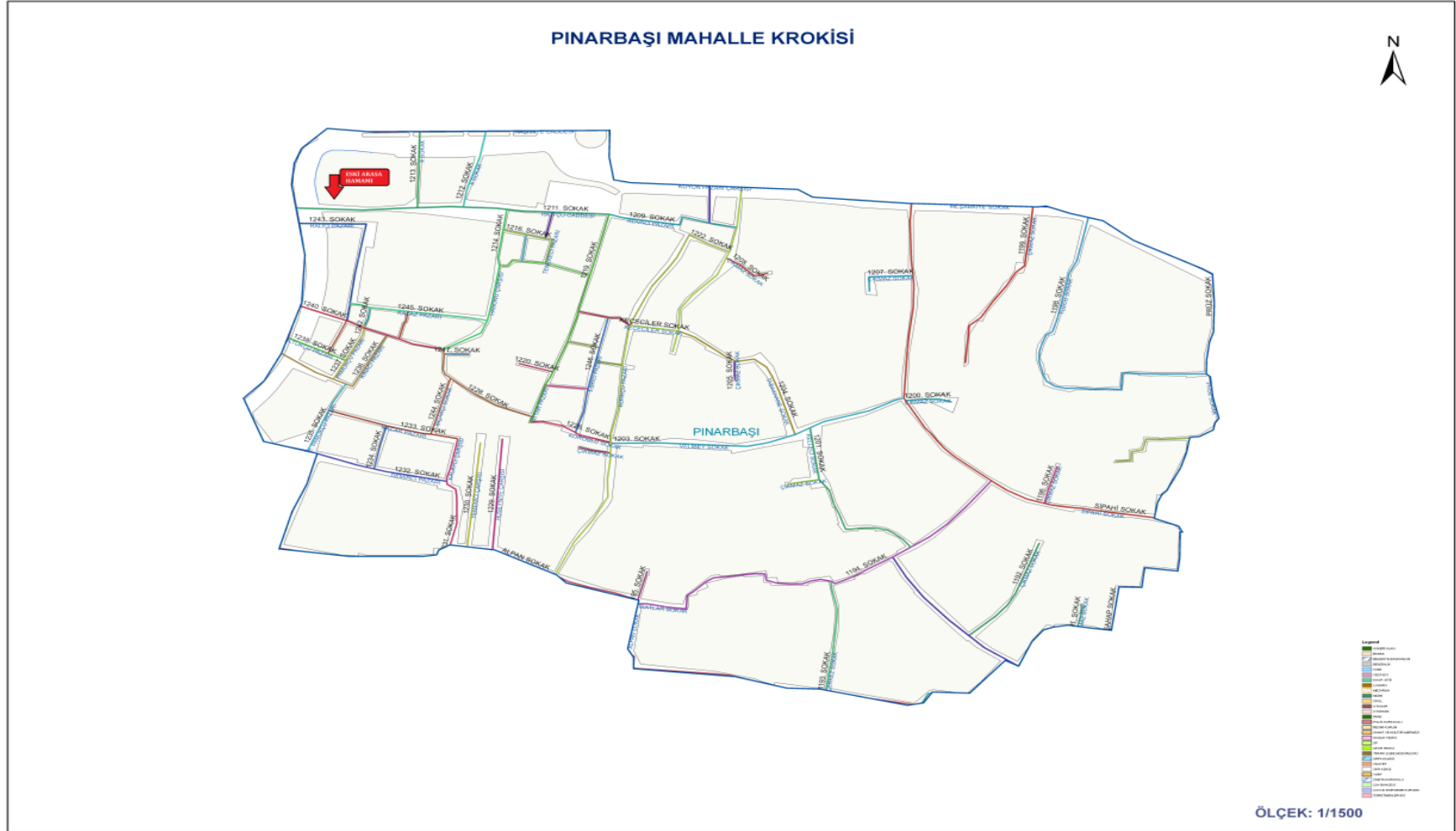
Fıskiye havuzunun hemen kuzeyinde yuvarlak ve üzeri demir bir kapakla kapatılmış olan derin bir kuyu bulunmaktadır. Bu kuyu orijinal olup o dönemde hamamda kullanılan su ihtiyacının buradan karşılandığı tahmin edilmektedir.

Soyunma yerinin kuzeydoğu kösesinden bir kapıyla beşik tonozla örtülü tuvalet ve soğukluk kısmına bunun güneyinden yine beşik tonozla örtülü ılıklik kısmına geçilir. Ilıklığın doğusundan beşik tonozlu bir koridor sıcaklık kısmına açılmaktadır (Gülbiçin, 2006).

Orta mekânı kubbe ile örtülü sıcaklığın her köşesinde birer hücre doğu, batı ve güney tarafından da birer eyvan bulunur. Köşe hücrelerinin üzerleri kubbe ile örtülüyken, eyvanların üzeri beşik tonozlarla örtülüdür. Yapının soyunma bölümünün dışında kalan diğer üst kısımları maalesef doğanın ve insanların acımasızlığı yüzünden harabe haldedir

Yapının büyük kubbe ile örtülü soyunma kısmında kesme taş ve kaliteli malzemenin kullanılmış olup, diğer bölümlerinde ve özellikle sıcaklık bölümü ile yıkanma hücrelerinde moloz taş malzemenin kullanıldığı görülmektedir. Sıcaklık kısımlarında yine cas harcı bağlayıcı unsur olarak kullanılmıştır. Soyunma bölümünün sağlam bir şekilde günümüze ulaşmasında bu kaliteli malzemenin etkili olduğunu söylemek mümkündür.

İçten sekizgen, dıştan yuvarlak planlı aydınlık feneri soyunma bölümünü hareketlendirirken, soyunmalığın orta kısmında bulunan dilimli gövdeli fıskiye havuzu, yapıya ayrı bir hava kazandırmıştır.

Şekil 3.57. Eski Arasa Hamamı Mahalle Krokisi

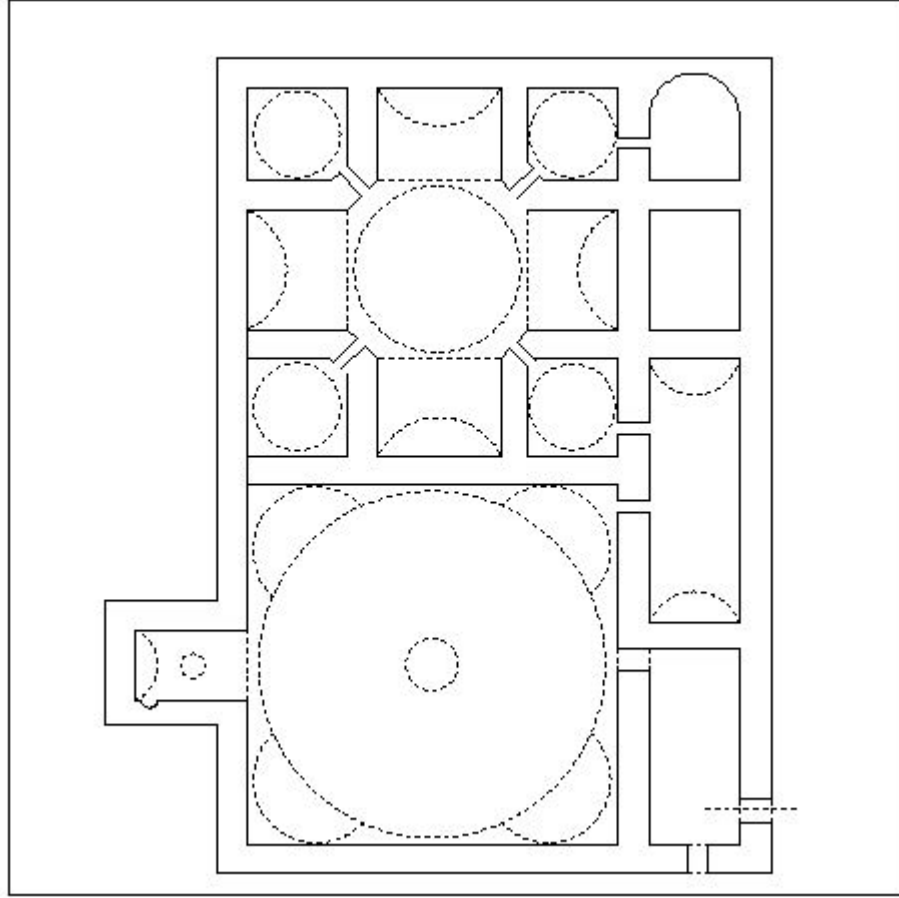
3.2.2.7. Şaban Hamamı

Yapının kitabesi bulunmadığından inşa tarihi bilinmemektedir. H. 1181 (M. 1767) tarihli Kazaz Mehmet Çelebi İbni Abdullah Vakfiyesinde bu hamamdan “Şaban Efendi Hamamı” adıyla bahsedilmiş olması yapının XVIII. yüzyıl ortalarında mevcut olduğunu göstermektedir. 5 Şaban 1278 (5 Şubat 1862) tarihli bir belgede geçen “Şaban Efendi Vakfına ait olduğu tahmin edilmektedir (Kürkçüoğlu, 1992).

Bir yer altı hamamı olan Şaban Hamamı Kuzey – Güney doğrultusunda derinlemesine bir plana sahiptir. Güneydoğu köşesinden açılan bir kapıyla soyunma yerine geçilir. Soyunma yerinin batısında beşik tonozlu ve aydınlık fenerli bir eyvan yer almaktadır.

Soyunma yerinin kuzeydoğu köşesindeki bir kapıdan tuvalet ve soğukluk kısmına geçilmekte buradan da sıcaklığın güneydoğu köşe hücresi durumunda olan tek kubbeli ılıklik kısmına geçilmektedir. Ilıklığın kuzeybatı köşesindeki kapı ile sıcaklık bölümüne geçilir (Gülbiçin, 2006).

Sıcaklığın doğu, batı, kuzey ve güney tarafından beşik tonozlu birer eyvan köşelerinde ise hücreler yer alır. Kuzeydoğu köşesindeki hücrenin doğusuna bitişik olarak yarım kubbeli ikinci bir hücre yer almaktadır.

Şekil 3.58. Şaban Hamamı Planı (C. Kürkcüoğlu'ndan işlenerek)

Yapı bir yer altı hamamı olma özelliği taşımaktadır. Doğu cephesinin güney köşesinde yer alan giriş kapısı basık kemerli fakat orijinal değildir. Asıl orijinal kapı güneydoğu köşesinde iken, sonradan kapatılmıştır. Doğu cephesinin geriye kalan beden duvarları tamamen kesme taştan yapılmıştır. Üst örtüde sadece aydınlık fenerli soyunma kısmının kubbesi ile külhan bacasını görmek mümkündür. Geriye kalan kısımlar maalesef bakımsızlıktan ot yığınları arasında kaybolmuş ve büyük zarar görmüştür (Gülbiçin, 2006).

Şaban Hamamı'nın asıl orijinal kapısı güneydoğu köşesinde iken sonradan burası kapatılıp doğu cephesinin güney köşesine alınan basık kemerli giriş kapısından merdivenli inişten sonra ikinci bir kapıdan soyunma bölümüne geçilmektedir. Soyunma bölümü kubbe ile örtülü olup kubbeye geçiş tromplarla

sağlanmıştır. Kubbenin tepe noktasında yer alan aydınlık feneri içten ve dıştan sekizgen planlı olup dışa doğru daralmaktadır.

Ayrıca kubbe de bir birlerine üçgen açıyla bakan üç tane de pencereye yer verilmiş bu pencereler basık kemerli olarak değerlendirilmiştir. Soyunma bölümünün tam ortasında yuvarlak ve 1m derinliğe sahip bir taş şeklinde kalker taşından yapılmış fiskiye havuzu iç mekana hareketlilik kazandırmıştır.

Soyunma bölümünün beden duvarlarının fayanslarla sonradan kapatılmış olması, buranın orijinal görüntüsünün kaybolmasına sebep olmuştur. Beden duvarları ile kubbeye geçiş arasındaki kısımlar ve tromplar sarı renkte boyanmıştır. Soyunma bölümünün batısında beşik tonozlu ve aydınlık fenerli bir eyvana yer verilmiştir. Burada 40 cm yükseklikte şekiller orjinalliğini korumaktadır.

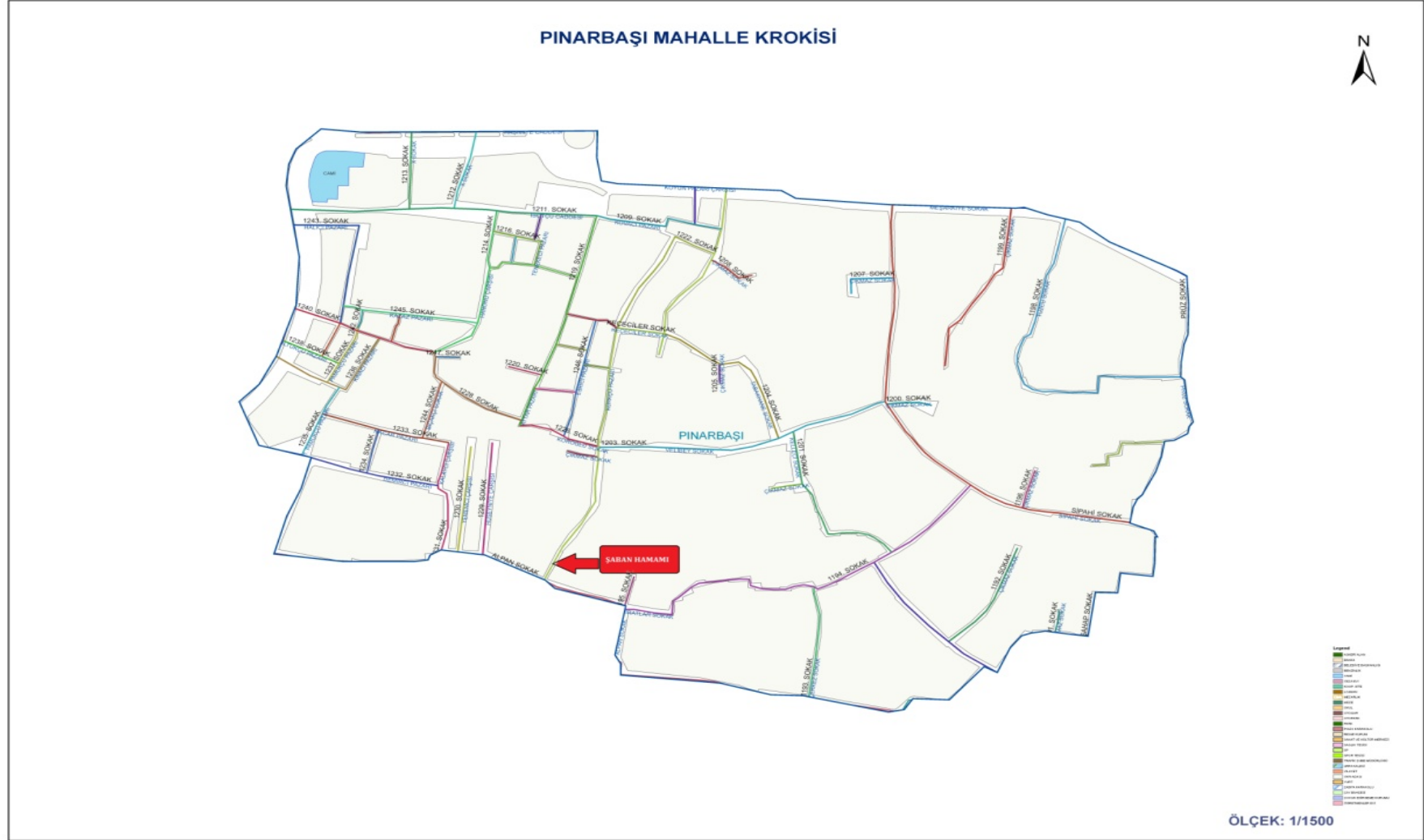
Eyvannın kuzeydoğu kösesinde duvar içine açılan dolap nişi olduğu gibi durmakta ve ahşap bir kapı ile kapatılmıştır. Soyunma yerinin kuzeydoğu köşesindeki trompun altındaki basık kemerli bir kapı ile beşik tonozla örtülü tuvalet ve soğukluk kısmına girilmekte ve buradan da sıcaklığın güneydoğu köşe hücresi durumunda olan tek kubbeli ılıklik kısmına geçilmektedir (Gülbiçin, 2006).

Ilıklığın iki tarafında 25 cm. yükseklikte şekiller yapılmıştır. Orta kısımda ise yuvarlak dilimli küçük bir mermerden havuz yer almaktadır. Kubbesinde ise üçlü gruplar şeklinde havalandırma delikleri hareketlilik kazandırmıştır. Ilıklığın kuzeybatı kösesindeki kapı, Orta mekanı mukarnaslı, pandatifli bir kubbe ile örtülü sıcaklık kısmına açılmaktadır. Sıcaklık bölümünün doğu, batı, kuzey ve güney tarafında beşik tonozlu birer eyvan yer alırken bu eyvanlarda en çok dikkat çeken unsur ise mermerden yapılmış kurnalardır.

Sıcaklık bölümünün köşelerinde ise kubbe ile örtülü yıkanma hücrelerine yer verilmiştir. Kuzeydoğu köşedeki yıkanma hücresinin doğusuna bitişik olarak yarım kubbeli ikinci bir hücre yapılmıştır. Köşe hücresine bağlı ikinci bir hücre Şanlıurfa hamamlarında ilk kez burada görülmektedir.

Yapıda diğer Şanlıurfa hamamlarında olduğu gibi soyunmalık bölümünde düzgün kesme taş malzeme kullanılırken, diğer kısımlarında moloz taş malzemenin ağırlıkta kullanıldığı görülmektedir. Kubbeye geçişlerde tuğla malzeme kullanılırken özellikle sıcaklık bölümünün duvar ve sıvasında bağlayıcı unsur olarak cas harcı kullanılmıştır.

Süsleme açısından en çok dikkatimizi çeken unsur mermerden yapılmış kurnalarıdır. Sıcaklık bölümünde kubbeye geçişi sağlayan pandatifler ve buradaki mukarnaslar yapıya hareketlilik kazandırmıştır. Yuvarlak kalker taşından yapılmış fiskiye havuzu soyunmalık bölümüne ayrı bir hava getirmiştir. Ilıklık bölümünde ise kubbede üçlü gruplar şeklinde açılmış havalandırma deliklerini görmek mümkündür.

Şekil 3.59. Şaban Hamamı Mahalle Krokisi

3.2.2.8. Keçeci Hamamı

XV. yüzyılın sonlarında yapılan Sultan Hamamı ile birlikte yaptırıldığı tahmin edilmektedir. Evliya Çelebi Seyahatname'sinde bu hamamdan bahsetmiş olması bu tahmini daha da kuvvetlendirmektedir (Temelkuran, 1986).

Sultan Hamamı'nın doğu cephesine bitişik olarak kuzey-güney doğrultusunda derinlemesine dikdörtgen planlı olarak inşa edilmiştir. Soyunma yeri ve güneyine bitişik olarak bundan daha uzun boydaki keçe pişirilen sıcaklık bölümüyle ortaya çıkmaktadır. Yapı oldukça sade olup Sultan Hamamı'yla aynı mimari malzeme kullanılmıştır. Malzeme olarak moloz taş kullanılmıştır.

Sıcaklık bölümünün iki yanında yer alan 1 m yüksekliğindeki sekilerde bir kucağa sığacak şekilde katlanan ve ham tabir edilen keçeler, göğüsle vurulmak suretiyle pişirilmekteydi. Hamamın sıcaklığı, su ve dövme işlemi ham keçenin yünlerinin birbirlerine kaynaşmasını sağlamaktaydı. Bu işlem keçenin geçirdiği son merhale olup bundan sonra açık havaya serilen keçeler kurulmaya terk edilir ve satışa sunulurdu (Kürkçüoğlu, 1992).

Keçe pişirilmek amacıyla yapılmış ve orijinal haliyle günümüze ulaşan bu hamamdan başka, gerek Şanlıurfa'da gerekse Anadolu'da başka örneklerine rastlanılmamıştır.

Türk Hamamları'nda özel bir bölümü işgal eden keçelikler hakkında bugüne kadar çok az bilgi verilmiş ve bazı hamamlarda rastlanılan keçelik mahalleri üzerinde de pek durulmamıştır. Yalnız keçeciliğin Anadolu'da eski bir tarihi olduğu ve keçelerin hamamdaki özel mahallerde yapıldığı bilinmektedir. Özellikle XII – XIII yüzyıl hamamlarında, orijinal plan kompozisyonunda keçe imalatı için özel bir hacim ilave edilmiş örneğine rastlanılmamıştır (Önge, 1995).

3.2.2.9. Şahapzade Konağı Hamamı

Şahap Bakır Evi yada Şahapzade Konağı olarak bilinen yapının ikinci katının kuzeybatı köşesinde olan bu yapı XVIII. yüzyılın sonlarında yapıldığı tahmin edilmektedir. Sivil mimarisinin en güzel örneklerinden olan bu konak, il özel idaresi tarafından 2001 yılında meclis binası olarak restore edilmiştir. Bu yapı günümüzde Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu Bölge Müdürlüğü olarak işlem görmektedir.

Hamam ile mutfak bir bütün olarak konağın kuzeybatı köşesinde yer almaktadır. 1 m. genişliğinde bir kapıdan girilen hazırlık bölümünden 90 cm. genişliğinde ikinci bir kapıdan sıcaklık kısmına girilmektedir. Hamamın doğu duvarında açılan 110 cm. genişliğinde 120 cm. yüksekliğindeki kısım külhan olarak değerlendirilmiştir. Aynı zamanda burası mutfak için de aynı görevi üstlenmiştir.

Sıcaklığın kuzey, batı ve doğu duvarında genişliği, yüksekliği ve derinliği 40 cm. olan dolap nişlerine yer verilmiştir. Asıl yıkanma yeri olan sıcaklık bölümü 3x3 m. ölçülerindedir. Düzgün kesme taşın kullanıldığı bu yapıda üç tane kurna olup bu kurnalar mermerden yapılmış olup musluklarla orijinal haliyle günümüze sağlam bir şekilde ulaşabilmiştir.

Hamamın yıkanma yeri olan sıcaklık bölümünün üzeri kubbeyle örtülüdür. Hamamın zemini tamamen mermer döşenmiştir. Yapı günümüzde kullanılmamasına rağmen orijinalliğinden hiçbir şey kaybetmeden sağlam bir şekilde günümüze ulaşan suya bağlı sivil mimarisinin en güzel örneklerindedir.

3.2.3. Şanlıurfa tarihi su değirmenleri

Eski tarihlerde yapılmış olan ve genellikle Halil-ür Rahman, Kehriz ve Karakoyun suları üzerinde yer alan çok sayıdaki su değirmeninden günümüzde pek az örnek kalmıştır. Mimari bakımdan küçük olan bu yapılardan Evliya Çelebi, Seyahatnamesinde şu şekilde bahsetmektedir. “Şehrin içinde ve dışında emsalsiz bir çok su değirmeni vardır. Önce Pazar değirmeni ki her gün 50 kile un öğütür. Gezilecek bir değirmendir...”

Öteki değirmenler şunlardır: Arasta Değirmeni, Tayyap Paşa Değirmeni, Salkı Fakih Değirmeni, Arasta Başı Değirmeni ve Kadı Değirmeni. Bunun aşağısında Debbağhane vardır ki o da güzeldir. Onlardan aşağı, “çürük su” üzerinde nice değirmenler vardır ama iyi değildir.”

Evliya Çelebi'nin yukarıda sözünü ettiği değirmenlerden bugün sadece Pazar Değirmeni ayakta. Pazar Camiinin doğusuna bitişik olan ve Halil-ür Rahman suyu ile çalışan bu büyük değirmen halen boş ve bakımsız bir durumdadır.

1883 tarihli Halep vilayet salnamesinde Urfa merkez ilçede 19'u su değirmeni, 29'u hayvan değirmeni olmak üzere toplam 48 değirmenin, 1894 tarihli salnamede ise toplam 51 değirmenin mevcut olduğu kayıtlıdır.

3.2.3.1. Yer Altı Değirmeni

Mıhsımor Deresi'ne yakın olan bu değirmen Açıksu' dan gelen su ile çalışırdı (Kürkçüoğlu, 1992).

3.2.3.2. Eyvanlı Değirmeni

Yer altı değirmeni yakınında bulunan bu değirmenin üstünde bir eyvan ve bu eyvanın ortasında bir havuz bulunurdu. Rızvaniye Cami-i'nin vakfı olan bu değirmen ve çevresi mesire yeri olarak kullanılırdı (Kürkçüoğlu, 1992).

3.2.3.3. Tut Değirmeni

Eyvanlı değirmenin hastaneye doğru yakınıdaydı. Etrafında koca dut ağaçları bulunduğu için bu ismi almıştır (Kürkçüoğlu, 1992).

3.2.3.4. Kehrizbaşı Değirmeni

Bu değirmen eski devlet hastanesinin yakınında ve Mahmut Nedim Efendi Konağı'nın karşısında idi (Kürkçüoğlu, 1992).

3.2.3.5. Küçük Kehrizbaşı Değirmeni

Bu değirmen Mahmut Nedim Efendinin idi.

Bu değirmenlerin hepsi küçük değirmenler olup “Açıksu” ile çalışırlardı. Ak Cami-i'nin vakfı olan Açıksu, yer altından gelerek değirmenlerden geçer ve Karakoyun Deresine dökülürdü (Kürkçüoğlu, 1992).

3.2.3.6. Boyahane Değirmeni

Halil-ür Rahman suyu ile çalışan bu değirmen, Akarbaşı mevkiindeki yer altı çarşısı Boyahane'nin yakınındadır. Halil-ür Rahman ve Aynzeliha göllerinden çıkan su “mecme'l bahr” da birleşir. Hasan Padişah Camiinden geçtikten sonra, bir kişinin rahatlıkla yürüyebileceği yer altı tünellerinden Boyahane Değirmeni'ne gelirdi. Bu değirmen Diyarbakırlı Cemal ve İskender Paşa Vakfı'na ait idi (Kürkçüoğlu, 1992).

3.2.3.7. Eskici Pazarı Değirmeni

Boyahane Değirmenin suyu, Gümrük Hanı'ndan ve tenekeci pazarının altından geçerek Pazar camiine, oradan da Eskici Pazarı Değirmenine ulaşırdı. Evliya Çelebi Seyahatnamesinde bu değirmenden, Pazar değirmeni adıyla bahsetmektedir.

3.2.3.8. Cıncıklı Değirmeni

Pazar değirmenine gelen su, yer altından bütün Eskici Pazarını geçerek kelleci çayına, oradan da yine yer altından Cıncıklı Değirmeni'ne ulaşır. Bu değirmen halen çalışmakta olup Hizanoğlu Cami-i'nin vakfidir (Kürkçüoğlu, 1992).

3.2.3.9. Kamışlı Değirmeni

Kentin güneyindeki bahçeler içerisinde yer alan bu değirmen Dergah Vakfı'nındır (Kürkçüoğlu, 1992).

3.2.3.10. Mazı Değirmeni

Cıncıklı Değirmeni'nden çıkan su yeraltından geçerek Horhor denilen yerde açığa çıkar, bu suyun bir kısmı bahçelerin içine giderken bir kısmı da buradaki bahçelerin kenarından geçerek Kamışlı ve diğer bir ismi ile Mazı Değirmeni'ne yetişir.

Ak Cami-i'nin vakfı olan bu değirmende, bitişiğindeki debbağhaneye derilerin temizlenmesinde kullanılan mazı öğütüldüğü ve Mazı Değirmeni adını buradan aldığı söylenir (Kürkçüoğlu, 1992).

3.2.3.11. Dabbakhane Değirmeni

Dabbakhanenin hemen yanında olan bu değirmen ismini buradan almıştır (Kürkçüoğlu, 1992).

3.2.3.12. Sultanlık Değirmeni

Dabbakhane Değirmeni yakınında bulunan ve oradan gelen su ile çalışan bu değirmenin hemen yanında kirişlerin yıkıldığı bir kirişhanenin bulunduğu söylenmektedir. Dergah Vakfı'nındır.

3.2.3.13. Demirkapı Değirmeni

Demirkapı denilen bu değirmen bahçelerin içindedir. Çok büyük bir demir kapısı olduğu için bu ismi almıştır. Sultanlık Değirmeni'nden çıkan su ile çalışırdı (Kürkçüoğlu, 1992).

3.2.3.14. Kaz Değirmeni

Bu değirmen bahçelerin içindedir. Kışın sel olduğu vakit değirmen faaliyete geçirilirdi (Kürkçüoğlu, 1992).

3.2.3.15. Sel Değirmeni

Bu değirmen de adından anlaşılacağı gibi bizzat sel suyu ile çalışırdı. Bahçelerin sonunda idi (Kürkçüoğlu, 1992).

3.2.3.16. Paşabağı Değirmeni

Beykapısı tarafından bahçelerin yanındaki bu değirmen şehrin hemen dışındadır (Kürkçüoğlu, 1992).

3.2.3.17. Yukarı Karakoyun Değirmeni

Eski jandarma kışlasının karşısında ve askeriye hamamının yanında idi (Kürkçüoğlu, 1992).

3.2.3.18. Aşağı Karakoyun Değirmeni

Bu da, bugünkü Köprübaşı denilen yerin biraz aşağısındaydı.

Bunların dışında da Paşabağı Değirmeni, Harrankapı Paşabağı Değirmeni,, Bokluca Değirmeni gibi bugün yerinde bulunmayan daha bir çok su değirmeni mevcut idi (Kürkçüoğlu, 1992).

3.2.4. Şanlıurfa tarihi köprüleri

Şanlıurfa merkezindeki köprülerin bir çoğu Karakoyun Deresi üzerinde yer alır. Hızmalı Köprü'den başlamak üzere Karakoyun Deresi'nin akış yönü üzerinde yer alan altı köprü şunlardır:

3.2.4.1. Hızmalı Köprü

Karakoyun Deresi üzerinde bulunan köprülerin batıya doğru en başta olanıdır. İnşa kitabesi bulunmadığından, ne zaman yaptırıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Köprü ayağının doğu cephesindeki kitabede H. 1259 (M. 1843) tarihinde Muhammed Said adında bir zat tarafından tamir ettirildiği yazılıdır (Kürkçüoğlu, 1992).

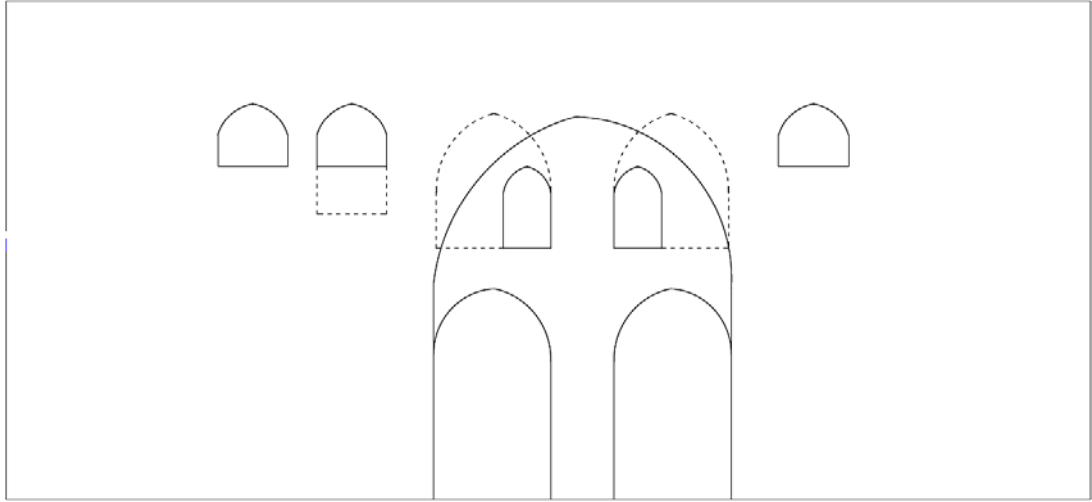
Şekil 3.60. Hızmalı Köprü Eski Görünümü

Halk arasındaki yaygın bir efsaneye göre, Karakoyunlu Türk Beyliği hükümdarının kızı Sakine Sultan Hacca giderken uğradığı Urfa'da bu köprüyü yaptırmış ve yıkıldığında tekrar inşa edilebilsin diye mücevherleri ile burnunun altına hızmasını temele koydurmuştur. Bu nedenle köprü bugün "Hızmalı Köprü" adıyla anılmaktadır.

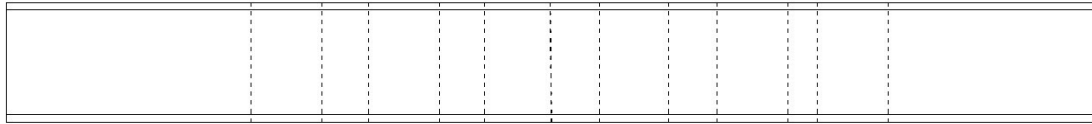

Şekil 3.61. Hızmalı Köprü Yeni Görünümleri

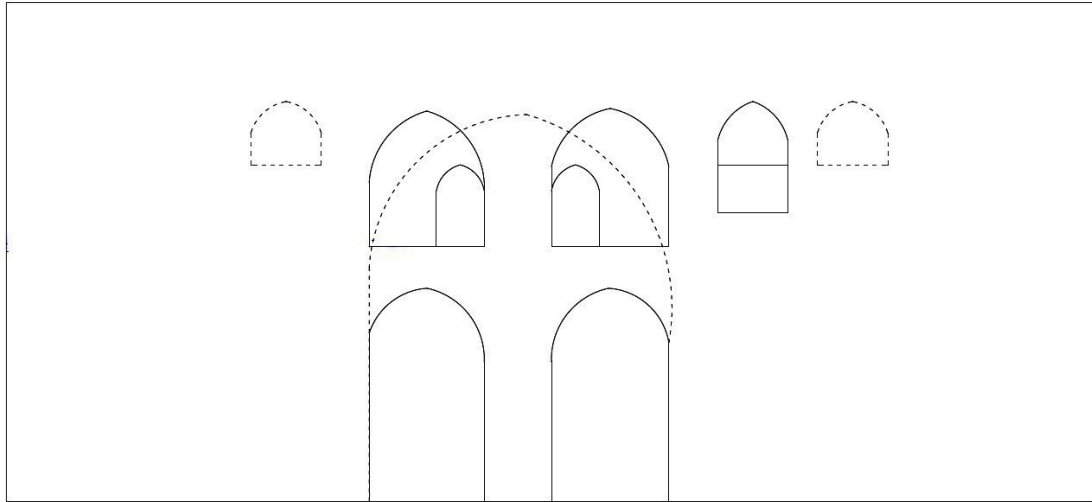
Düzgün kesme taşlardan inşa edilen köprünün orta kısmındaki bir ayak üzerine oturan iki büyük kemerin üzerinde ayrıca iki kemer daha bulunmaktadır. Üstteki kemerler doğu cepheden bir pencere görünümünde olup yanlara doğru küçük gözlerle genişletilmiştir. Üzerindeki gizli su kanallarından bu köprünün aynı zamanda su kemeri görevini de gördüğü anlaşılmakta, eski fotoğraflardan da köprünün baş kısmında bir su terazisinin bulunduğu tespit edilmektedir (Kürkçüoğlu, 1992).

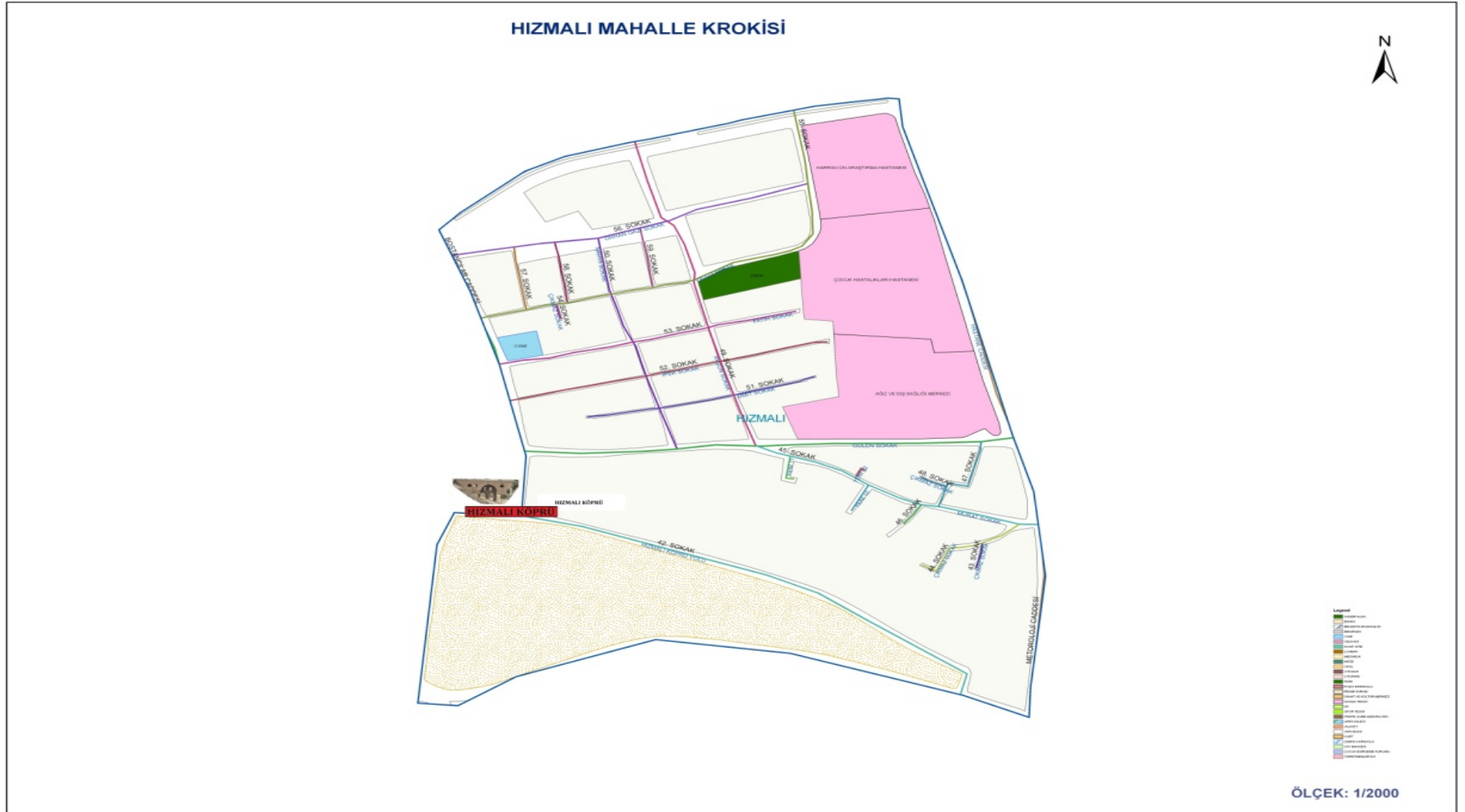
Şekil 3.62. Hızmalı Köprü Ön Cephe Planı

Şekil 3.63. Hızmalı Köprü Üst Görünüm Planı

Şekil 3.64. Hızmalı Köprü Arka Cephe Görünüm Planı

Şekil 3.65. Hızmalı Köprü Mahalle Krokisi

3.2.4.2. Millet Köprüsü

Millet Hastanesine Karakoyun Deresi üzerinden yol vermesi nedeniyle bu isimle anılan köprünün güney tarafındaki üçgen alınlıklı, kemerli giriş kapısı üzerindeki kitabede “ Ali Saib Köprüsü, sene H. 1341 (M. 1922) “ yazılıdır. Bu kitabe köprünün inşa tarihi ile ilgili olmayıp köprünün daha eski tarihlerde inşa edilmiş olduğu bilinmektedir. Urfa Kurtuluş Savaşında Fransızlarla yapılan son antlaşmanın bu köprü üzerinde gerçekleştirilmesi anısını yaşatmak amacıyla kitabeye o zamanın Jandarma Komutanı Yüzbaşı Ali Saip Bey’in adı yazılmıştır (Kürkçüoğlu, 1992).

Kuzey güney yönünde uzanan köprü kesme taşlardan inşa edilmiş olup 6 yüksek ayak üzerine oturan 7 gözlüdür. Derenin her iki yamacına gelen gözler bugün toprakla dolmuş bir durumdadır. Üst kısmında sağlı sollu olarak yer alan üzerleri korkuluk taşlarıyla örtülü su kanallarından, bu köprünün de hizmalı köprü gibi aynı zamanda su kemeri olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır

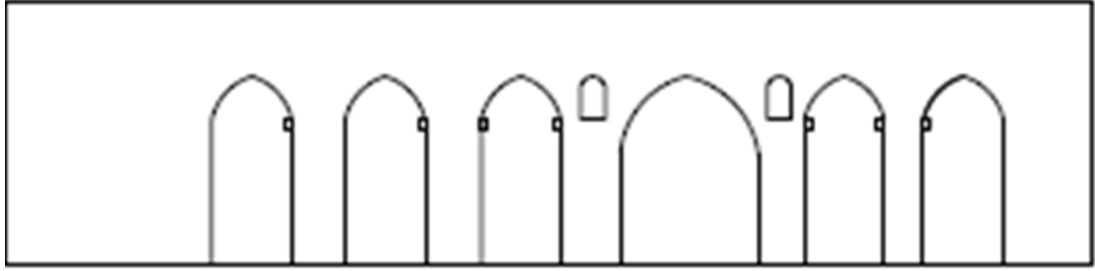
Şekil 3.66. Millet Köprüsü Eski Görünümleri (C. Kürkçüoğlu arşivinden)

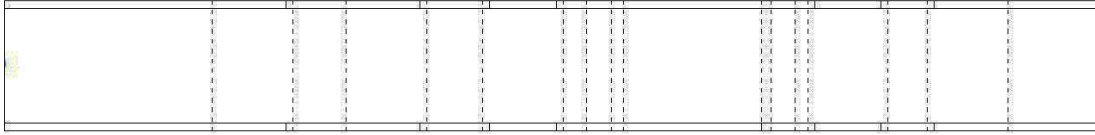
Şekil 3.67. Millet Köprüsü Ön Cephe Görünümü

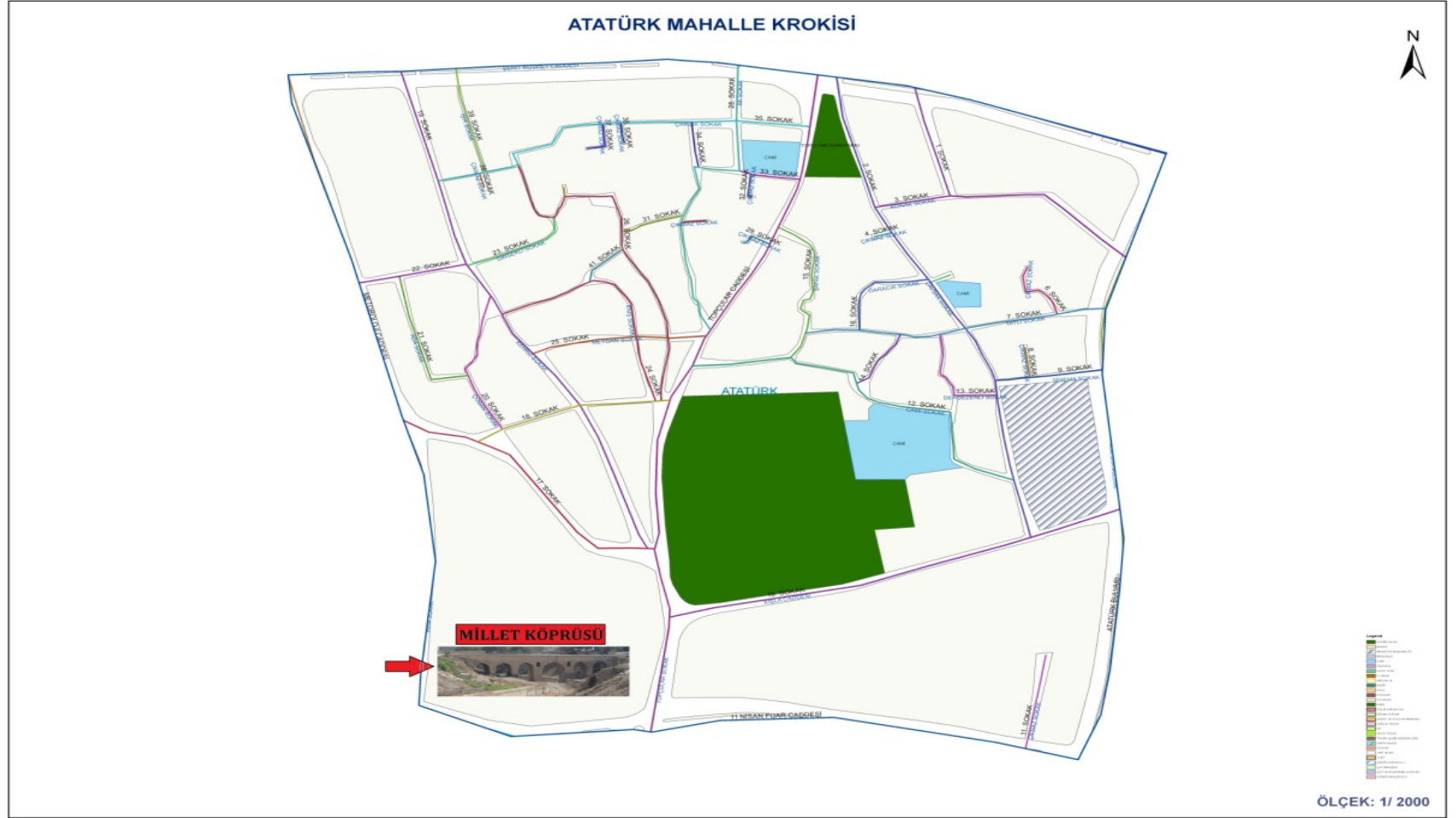
Şekil 3.68. Millet Köprüsü Arka Cephe Görünümü

Şekil 3.69. Millet Köprüsü Ön Görünüm Planı

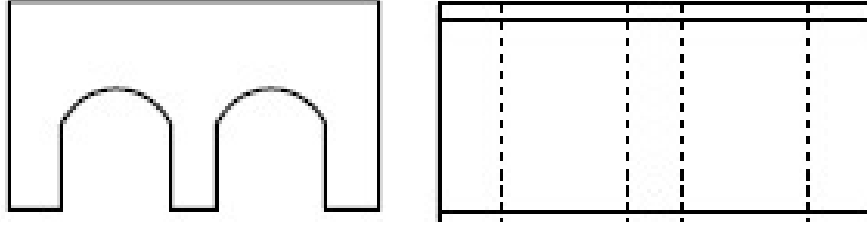
Şekil 3.70. Millet Köprüsü Üst Görünüm Planı

Şekil 3.71. Millet Köprüsü Mahalle Krokisi

3.2.4.3. Samsat Köprüsü

Şehir sularının Samsat Kapısı çıkışında yer alan ve Samsat'a yol veren bu köprü, iki gözlü olarak kesme taştan inşa edilmiştir. Samsat Kapısı ve çevresindeki surlar bugün yoktur (Kürkçüoğlu, 1992).

Şekil 3.72. Samsat Köprüsü Ön ve Üst Görünüm Planları

1926 tarihli Urfa salnamesinde adının “Eski Köprü” olarak geçmesi, bu köprüünün Karakoyun deresi üzerinde yer alan köprülerin en eski tarihli olduğunu düşündürmektedir. 6. Yüzyılın ilk yarısında Bizans İmparatoru Jünstinyen zamanında açılan “su kanalı” (Karakoyun Deresi) ile birlikte yaptırılmış olması kuvvetle muhtemeldir.

Şekil 3.73. Samsat Köprüsü Eski Görünümleri

Şekil 3.74. Samsat Köprüsü Yeni Görünümleri

Şekil 3.75. Samsat Köprüsü İç Detay Görünümleri

Şekil 3.76. Samsat Köprüsü Mahalle Krokisi

3.2.4.4. Hacı Kamil Köprüsü

Şanlıurfa'yı çevreleyen şehir surlarının Saray Kapısı çıkışına Urfa Valisi Ethem Bey (Paşa) zamanında Hacı Yusuf Kamil tarafından 1903 yılında yaptırılmıştır.

Halk arasında anlatıldığına göre, imar işlerine büyük önem veren Ethem Paşa, Urfa eşrafından Hacı Yusuf Kamil Efendiye buraya yapılacak bir köprünün şehrin iki yakasını bir araya getireceğini ve bunu yaptırması halinde de tapusunu kendisinin adına vereceğini söyler. Hacı Yusuf Kamil, o zamanlar şehrin dışı sayılan bu yere yapılacak yatırımın çok masraflı ve gereksiz olduğunu düşünerek bu teklifi kabul etmez.

Bunun üzerine Ethem Paşa, bu işi Urfa eşrafından Kürkçüzade Mahmut Nedim Efendi'ye yaptıracığını bunun da şerefine ona ait olacağını Yusuf Ziya ya anlatınca, bundan hoşlanmayan Yusuf Ziya Efendi 12000 altın sarf ederek bugünkü kendi adıyla anılan köprüyü ve üzerindeki oteller ile dükkanları yaptırmıştır.

Köprü inşaatında çalışan işçiler ve halk, bu gereksiz yatırımı yaptığı için Yusuf Ziya Efendi'den "Parasını Karakoyuna döken adam" olarak bahsetmişlerdir (Kürkçüoğlu, 1992).

Şekil 3.77. Hacı Kamil Köprüsü Eski Görünümleri (C. Kürkçüoğlu arşivinden)

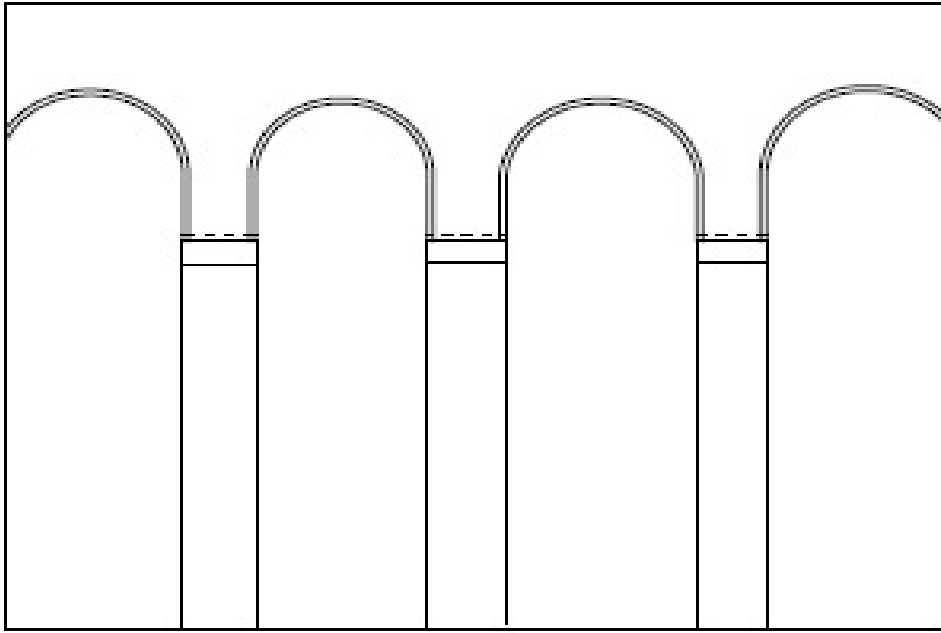
Şekil 3.78. Hacı Kamil Köprüsü Yeni Görünümleri

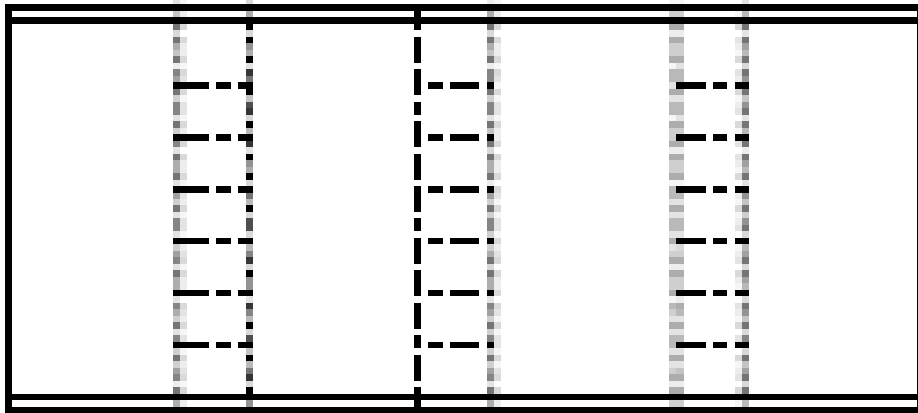
Şekil 3.79. Hacı Kamil Köprüsü İç Görünüm ve Kemer Detay Görünümleri

İki sıra halinde kalın payeler üzerinde oturan hacı kamil köprüsü, Karakoyun Deresi üzerindeki köprülerin en büyüğü durumundadır. Üzerinde iki otel, çok sayıda dükkan ve bir de han bulunmaktadır. Köprüde ve üzerindeki yapılarda inşaat malzemesi olarak düzgün kesilmiş beyaz taş kullanılmıştır (Kürkçüoğlu, 1992).

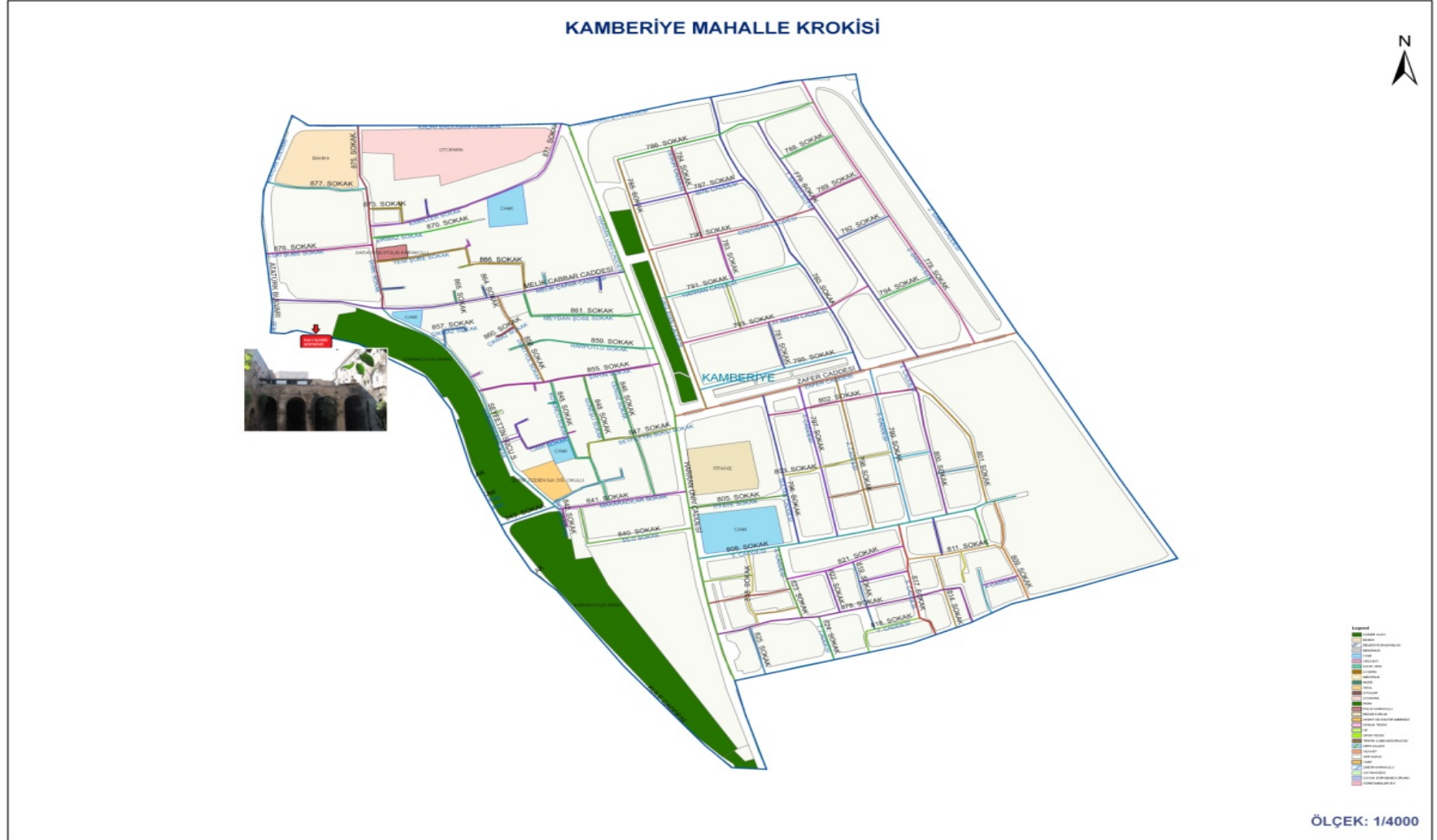
Yapıldığı yıllarda şehir dışında sayılan bu köprü, zamanla şehrin merkezinde kalmış, ihtiyacı karşılayamaz bir duruma geldiğinden batı tarafına 1939 yılında betonarme bir köprü yaptırılmıştır.

Şekil 3.80. Hacı Kamil Köprüsü Ön Görünüm Planı

Şekil 3.81. Hacı Kamil Köprüsü Üst Görünüm Planı

Şekil 3.82. Hacı Kamil Köprüsü Mahalle Krokisi

3.2.4.5. Bey Kapısı Köprüsü (Kısas Köprüsü)

Şehir surlarının Bey Kapısı çıkışında yer alan ve Kısasa geçiş veren iki gözlü bu köprünün 6. Yüzyılın ilk yarısında Samsat Köprüsü ile birlikte yaptırılmış olabileceği düşünülmektedir (Kürkçüoğlu, 1992).

3.2.4.6. Bahçeler Köprüsü (Demirkapı Köprüsü)

Halil'ür Rahman suyunun Karakoyun Deresi ile birleştiği yerde bulunan ve Karakoyun Deresi üzerindeki son iki köprü olan bu eser yakın tarihlerde inşa edilmiştir. İki gözlü olan bu köprü, eski Akçakale yolunu Urfa'ya bağlamaktaydı. Yeni yolun açılmasıyla iptal edilen bu köprünün batısına son zamanlarda daha geniş ölçülere sahip yeni bir köprü yaptırılmıştır (Kürkçüoğlu, 1992).

3.2.4.7. Cavsak Köprüsü

Şanlıurfa'nın Kuzeybatısından doğarak doğuya doğru akan Cavsak Çayı üzerinde yapılan bu köprü, Urfa şehir merkezinin kuzeyinde yer almaktadır. Yakın zamandaki yol genişletilmesi sırasında bu köprü beton ilaveler yapılması nedeniyle esas şeklini kaybetmiştir (Kürkçüoğlu, 1992).

3.2.4.8. Karaköprü

Urfa'nın 5 km. kuzeyindeki Karaköprü Köyü Çayı üzerinde yer alan bu köprünün, Hoca Ahmet Mahallesi sakinlerinden Hacı Kamilzade El Hac Mehmet İbni el Hac Mehmet Kamil bin Yahya bin Hüseyin tarafından yaptırıldığı H. 1299 (M. 1882) tarihli Hacı Kamilzade El Hac Mehmet Efendi vakfiyesinden anlaşılmaktadır. Aynı vakfiyede bu zatın Urfa-Siverek yolu üzerindeki Hacı Kamil Köprüsünü de yaptırdığı kayıtlıdır (Kürkçüoğlu, 1992).

Siyah bazalt taşından tek gözlü olarak inşa edilen Karaköprü yakınındaki köye ve altından aktığı çaya adını vermiştir.

3.2.5. Şanlıurfa tarihi su kemerleri ve su yolları

3.2.5.1.Karakoyun Su Kemerı

Karakoyun Deresi üzerinde Samsat köprüsü ile Millet köprüsü arasında yer alan ve kentin kuzey yakası açıklarındaki Kehriz suyunun şehre aktarılması amacıyla yaptırılan bu eser, su kemeri mimarisinin Şanlıurfa'daki tek örneğidir.

Şekil 3.83. Karakoyun Su Kemerı Eski Görünümleri (C. Kürkcüoğlu arşivinden)

Bu kemerin, 525 senesindeki büyük sel afetinden sonra Bizans İmparatoru Jüstinyen tarafından açılan Jüstinyen Kanalı (Karakoyun Deresi) ile birlikte yaptırıldığı, 15. Yüzyılda Karakoyunlular zamanında kanalın genişletilip derinleştirilmesi sırasında onarımdan geçirdiği tahmin edilmektedir.

Şekil 3.84. Karakoyun Su Kemerı Ön Cephe Görünümü

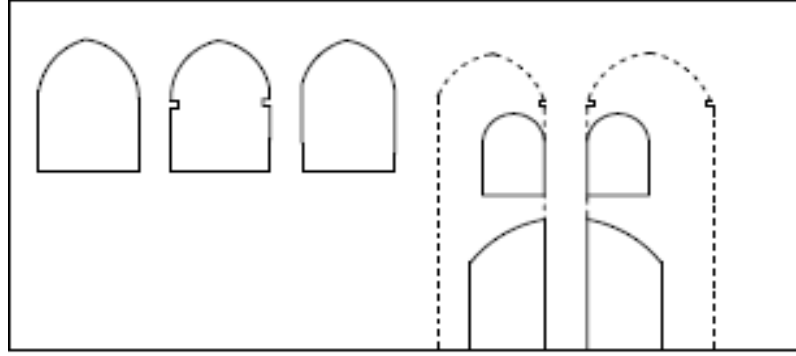
Kehriz Suyu, bu kemerin güney başında bulunan su terazisi vasıtasıyla Kadioğlu Camii'ndeki taksimiyeye (maksime) gönderilir, buradan da çevredeki camii, hamam ve evlere dağıtılırdı (Kürkçüoğlu, 1992).

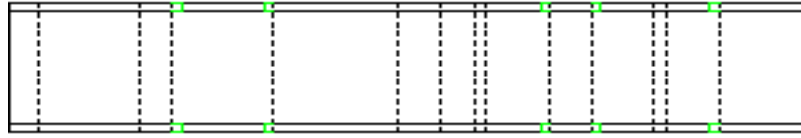
Şekil 3.85. Karakoyun Su Kemerinin Arka Cephe Görünümü

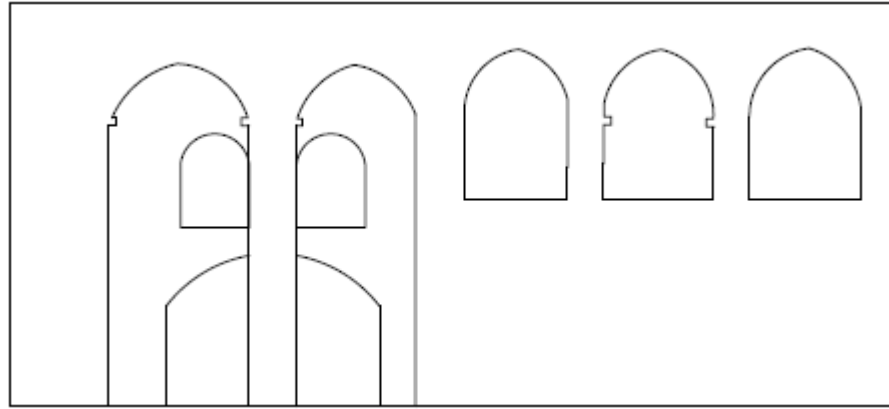
Şekil 3.86. Karakoyun Su Kemerinin Detay Görünümü

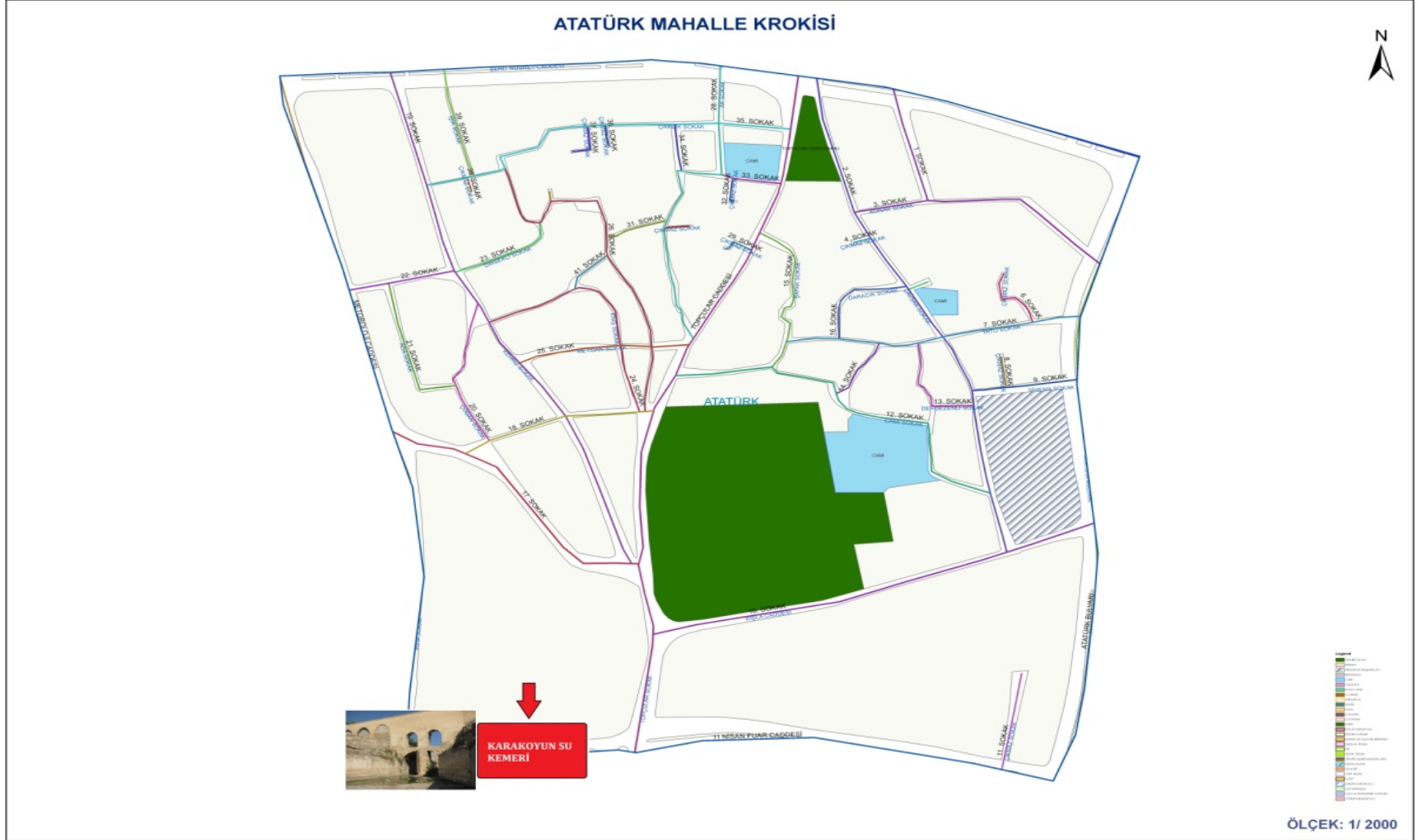
Şekil 3.87. Karakoyun Su Kemerinin Ön Cephe Görünüm Planı

Şekil 3.88. Karakoyun Su Kemerinin Üst Görünüm Planı

Şekil 3.89. Karakoyun Su Kemerinin Arka Cephe Görünüm Planı

Şekil 3.90. Karakoyun Su Kemerİ Mahalle Krokisi

3.2.6. Şanlıurfa su bentleri

3.2.6.1. Jüstinyen Su Bendi

Suyu biriktirmekten ziyade dere yatağından kaçmasını sağlayan bu eser, 6. Yüzyıl başlarında Jüstinyen tarafından açtırılan kanalla birlikte inşa edilmiştir.

Şekil 3.91. Jüstinyen Su Bendi Eski Görünümleri

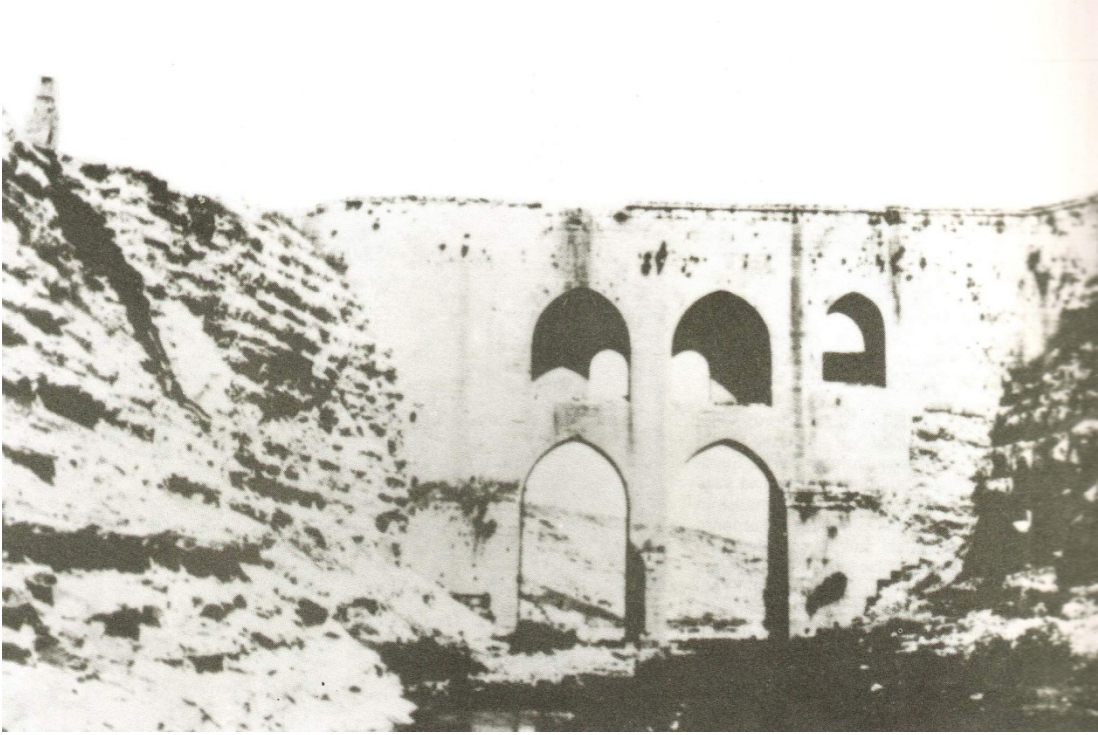
Büyük boyutta kesme taşlardan yapılmış kalın ve uzun bu duvara halk arasında “kaldırım” denilmektedir. Bizans imparatoru Jüstinyen bu su bendini yaptırmak suretiyle Dayşan Irmağı'nın Halepli Bahçesi mecrasını değiştirerek, ırmağın taşarak şehri basmasını engellemiştir. Yaklaşık 15 yıl kadar önce belediyece yapılan bir çalışmada bu bendin bir kısmı yıkılarak derenin içerisine büzler döşenmiş, aynı yıl yağın şiddetli yağmur sonucunda yıkılan kısım tekrar onarılarak günümüzde halen bendin vazifesini görmesi kısmen sağlanmıştır (Kürkçüoğlu, 1992).

Şekil 3.92. Jüstinyen Su Bendi Yeni Görünümleri

3.2.7. Şanlıurfa su terazileri

Kule halinde, sade bir mimarisi olan su terazileri, yüksek yerlere su çıkarmak amacıyla yapılmış basit bir fizik sisteminin tatbiki olan mimari eserlerdir. Elimizdeki mevcut bilgilere göre Karakoyun Su Kemerinin güneyinde yer alan ve Kadioğlu Camii'ndeki makseme su gönderen bir su terazisi vardı. Yine eski bazı fotoğraflardan Hızmalı Köprüde de böyle bir su terazisinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu su terazileri bugüne dek ulaşamamıştır. Bugün bu su terazileri yerlerinde yoktur (Kürkçüoğlu, 1992).

Şekil 3.93. Hızmalı Köprü Su Terazisi Eski Görünümü

3.2.8. Şanlıurfa maksemleri

Su kemerleri ve pöhrenkler vasıtasıyla şehre gelen su bir yere (maksem) toplanır, buradan lüle hesabı ile şehre taksim edilirdi.

Çeşmelerle ilgili bölümde anlatılan H. 1138(M. 1723) tarihinde Emencekzade lakabında hayırsever bir zat tarafından yaptırılan Kadioğlu Cami-i Çeşmesi ve yanındaki deposu aynı zamanda bir maksem vazifesi görmekteydi. Çeşmenin yanındaki depo günümüzde camide kullanılmaktadır (Kürkçüoğlu, 1992).

4. ARAŞTIRMA BULGULARI ve TARTIŞMA

Birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Şanlıurfa geçirdiği tarihi evrelerin her birinden çeşitli eserler kazanarak çıkmıştır. İnsanoğlunun suya olan hayati ihtiyacı nedeniyle hemen her medeniyette su yapıları çeşitli şekillerde var olagelmiştir.

Özellikle İslam dininin temizliğe ve sosyal yardımlaşmaya verdiği önem nedeniyle İslam medeniyetinde de su yapılarının ayrı bir yeri ve önemi vardır. Osmanlı döneminden kalan eserler tüm Anadolu'da olduğu gibi Şanlıurfa'da da bu durumu açıkça ortaya koymaktadır.

Bu çalışma kapsamında Şanlıurfa'da yer alan tarihi su yapıları belli ana gruplar halinde incelenmeye çalışılmış ve bu konuda bir literatür çalışması ortaya konmuştur.

İlk olarak su yapılarının hemen hemen her yerde ilk akla geleni olan çeşmeler incelenmiştir. Bu çalışmada Şanlıurfa kent merkezinde yer alan 15 adet çeşme incelenmiş olup, bu çeşmelerden Adile Hanım Çeşmesi tamamen yıkılmış haldedir. Bugün bu çeşmeden herhangi bir ize rastlamak mümkün değildir. Yine bu çeşmelerden bazıları da ilgisizlik ve bakımsızlık yüzünden tamamen veya kısmen harap olmuş durumdadır. İncelenen çeşmelerden sadece birkaç tanesi fonksiyonunu devam ettirebilecek durumdadır.

Çalışma kapsamında kent merkezinde yer alan hamamlar da incelenmeye çalışılmış olup, daha çok bu yapılardan bugün yerinde mevcut olanlara değinilmiştir. Kent merkezinde yer alan 9 adet hamam incelenmeye çalışılmıştır. İncelenen hamamlardan bir çoğu geçirdiği süreç içerisinde yıpranmış ve hasar görmüş durumdadır. Bunlardan bazıları işletildikleri süre zarfında kısmi restorasyonlardan geçirilmiş olsa da tarihi dokunun korunması ve bu yapıların günümüze kazandırılması bağlamında herhangi bir çalışma şu ana kadar yapılmamıştır.

Çalışma kapsamında kaynaklarda adı geçen ve bir dönem aktif halde çalıştıkları bilinen Şanlıurfa kent merkezinde yer aldığı tarihi kayıtlarda da geçen 18 adet su değirmeninin de ulaşılabilirdiği kadarıyla yerlerinin tespiti ve yaptırıldıkları döneme ait bilgiler elde edilmeye çalışılmıştır.

Tarihi su yapıları içerisinde önemli bir yeri olan diğeri bir yapı da köprülerdir. Bu çalışmada Şanlıurfa'da yer alan 8 adet köprü incelenmiştir. Bu köprülerin yapıldıkları dönemler belirtilmiş ve kısaca mimari özelliklerine değinilmiştir.

Son olarak da Şanlıurfa'da yer alan tarihi su kemerlerine terazi ve maksemlere değinilmiş ve bunların bugünkü durumları ortaya konmuştur.

5. SONUÇLAR ve ÖNERİLER

Taşıdığı derin tarihi izlerin yanı sıra birçok Türk – İslam medeniyetini de barındırmış önemli tarihi kentlerden biri olan Şanlıurfa birçok mimari esere ev sahipliği yapan ender kentlerden biridir. Üzerinde yaşamış olan medeniyetlerin yapmış oldukları eserlerden birçoğu günümüze kadar gelmiş ancak yeterli ve düzenli bir bakım sağlanamadığından birçoğu harabe duruma düşmüştür.

Şanlıurfa’da hüküm sürmüş olan medeniyetlerden özellikle Osmanlı döneminde yapılmış olan veya hayırsever vatandaşlara yaptırılmış olan eserler kentin tarihi dokusuna ayrı bir önem katmıştır. Bu eserler arasında su mimarisine ait olanlar da kent merkezinde bariz biçimde görülmektedir.

İnşa edildikleri dönemlere ait sosyo-ekonomik ve kültürel durum hakkında da ipuçları veren bu eserler ne yazık ki bugün yeterli ilgi ve değeri görmemektedirler.

Şehirleşme ve teknolojik ilerlemenin insan hayatında ve sosyal yaşantıda meydana getirdiği değişimler sonucunda özellikle bir zamanlar insanlar için hayati önem taşıyan çeşme ve hamam gibi su yapılarının da anlamını yitirmesine ve kullanım dışı kalmasına yol açmıştır.

Bu çalışma ile günümüzde buldukları duruma değinilmeye çalışılan bu eserlerin tarihi birer miras oldukları göz önünde bulundurularak yeniden canlandırılmaları ciddi bir önem arz etmektedir. Her geçen gün yok olma tehlikesi taşıyan bu eserlerin bir şekilde yeniden kültürel mirasa kazandırılması oldukça faydalı olacaktır.

Bu bağlamda örneğin yaz mevsiminin oldukça sıcak geçtiği kentimizde konumu uygun olan çeşmeler restore edilerek hem tarihi yerlerini korumaları hem de halkın su ihtiyacını karşılaması için yeniden aktifleştirilebilir.

Yine aşırı bir onarım gerektirmeyen hamamlar restore edilerek hem işlevlerini sürdürecektir hale getirilip hem de turistik anlamda görülecek yerler haline alabilirler.

Özellikle bu konuda birinci derecede sorumluluk taşıyan Kültür Bakanlığı, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu gibi kurumların inisiyatif olarak Tarihi mirasımız olan bu eserlerin hem günümüzde turistik birer değer haline getirilmesi hem de gelecek nesillere en güzel şekilde ulaştırılması konusunda gerekli hassasiyeti taşıması gerekmektedir.

KAYNAKLAR.

AHİPAŞAOĞLU, H.S., DEĞİRMENCİOĞLU A.Ö., 1999. Anadolu'da Turizm Rehberliği Temel Bilgileri Ders Notları, Detay Yayıncılık, Ankara.

ARSEVEN, C. E., 1954. Türk Sanatı Tarihi, İstanbul.

ASLANAPA, Oktay., 1986. Osmanlı Devri Mimarisi, İstanbul.

BARIŞTA, Ö., 2002. Başkent İstanbul'dan Örnekleriyle Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Çeşmeleri, Türkler Ansiklopedisi, C.12, s.242–246, Ankara.

BİLGİN, H., 2003. Osmanlıda Hamam Geleneği ve Hamam Malzemesi, Toplumsal Tarih Dergisi, S.115.

ÇEÇEN, K., 1984, İstanbul'da Osmanlı Devrindeki Su Tesisleri, İstanbul.

ERÇAĞ, B., 1987. İstanbul Su Mimarisinde Yapı Ve İşlevleriyle Çeşmeler, İlgı, S.49, İstanbul.

EYİCE, S., 1994. Çeşme Maddesi, İstanbul Ansiklopedisi, C.1., İstanbul.

EYYUBOĞLU, İ. Z., 1998. Anadolu İnançları - Anadolu Üçlemesi 1 (Yıkanma), Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul.

GÜLBİÇİN, Y., 2006. Günümüze Gelen Şanlıurfa Hamamları, Yüksek Lisans Tezi.

GÜLER, S., 2002. Eski Çağdan Kurtuluş Savaşına Kadar Urfa Tarihi, Şanlıurfa Uygarlığın Doğduğu Şehir, Şirkav Yayınları No:26, 3-26, Şanlıurfa.

HAYES, E.R., 2002. Urfa Akademisi Çev. Yaşar GÜNENÇ, Yaba Yayınları, İstanbul.

IŞILTAN, F., 1988. Şanlıurfa Tarihine Genel Bir Bakış, Tarihi ve Kültürel Boyutları İçerisinde Şanlıurfa ve GAP Sempozyumu, Bildiriler Kitabı, 57-65, İstanbul.

KARAKAŞ, M.,1983. Urfa Su Değirmenleri. Harran Kültür ve Folklor Dergisi, S.19.

KÜRKÇÜOĞLU, A.CİHAT.,1992. Şanlıurfa Su Mimarisi. Kültür Bakanlığı Yayınları (1393).

ÖDEKAN, A., 1994. "Çeşmeler" Maddesi, İstanbul Ansiklopedisi, C.2, İstanbul, s.490.

ÖGEL, B., 1991. Türk Kültür Tarihine Giriş, C.3, Ankara.

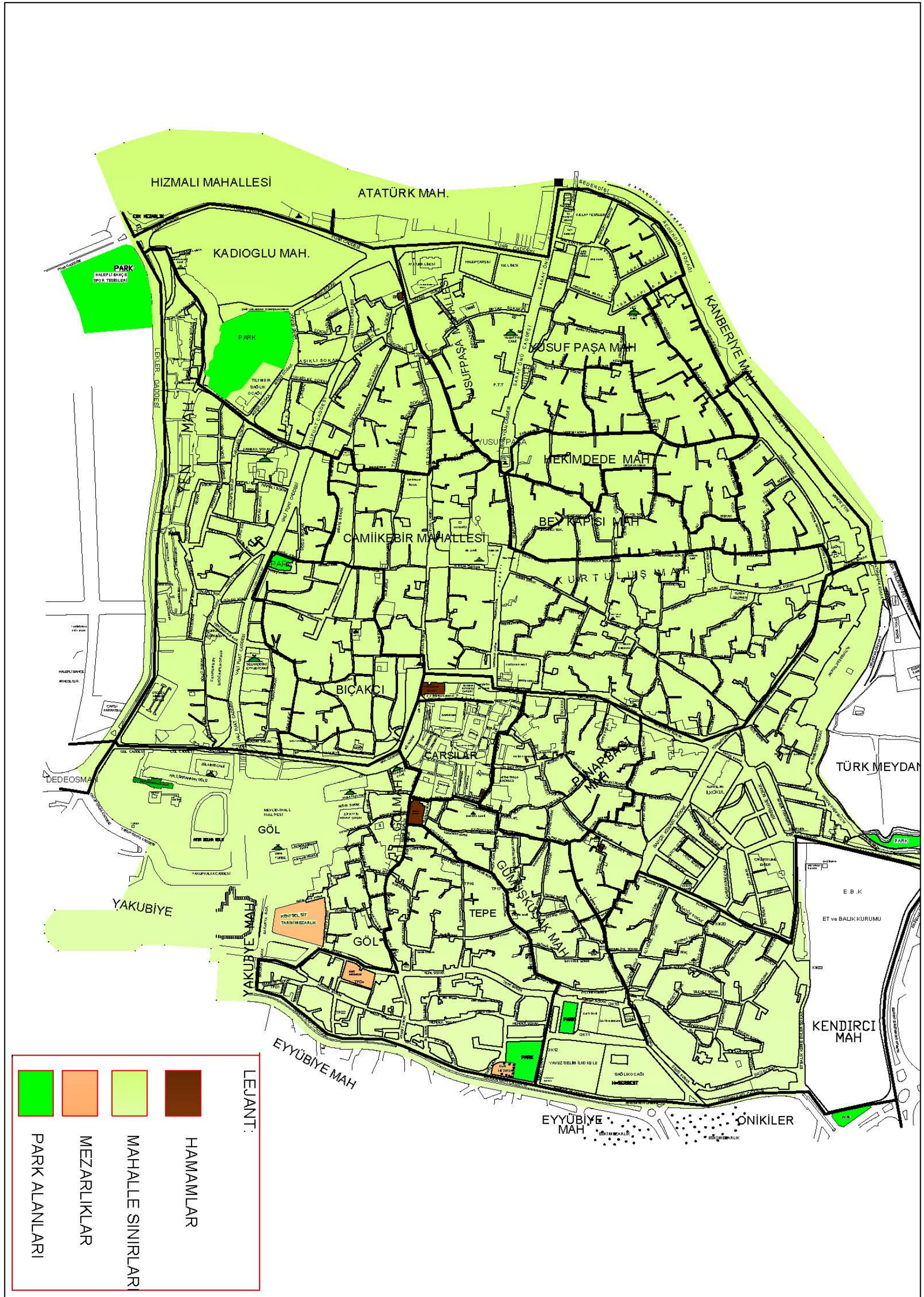
ÖNGE, Y., 1997. Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Su Yapıları, Ankara.

- ÖNGE, Y., 1983. Vakıf Müessesesinde Su ve Önemi, Birinci Vakıf Haftası, Ankara.
- PİLEHVARİAN, N., 2002. "Osmanlı Çeşme Mimarisi", Türkler Ansiklopedisi, C.12, s.247–253 Ankara,
- RASTGELDİ, S., 1971. Edessa. Stockholm.
- SEGAL, J.B., 2002. Edessa (Urfa)-Kutsal Şehir (Çev. A. Arslan), İletişim Yay., İstanbul.
- ŞAHİNALP, M.S., 2005. Şanlıurfa Şehrinin Kuruluş ve Gelişmesi, Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi.
- ŞİMŞİR, N., 2004. "Osmanlı Araştırmaları - Makaleler 1 (XVIII. Yüzyıl Ortalarında Üsküdar ve Çevresindeki Hamamlar)", IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.
- UĞUR, M.Y.,1979. Karakoyun ve Hızmalı Köprü Hikayesi. Harran Kültür ve Folklor Dergisi, S.7.
- TEMELKURAN, T., AKTAŞ, N., 1986. Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C. 3-4 İstanbul.
- TUNA, A., 1987. "Bursa Yeni Kaplıca", Eren Yayıncılık, İstanbul.
- YILMAZKAYA, O., 2002. "Türk Hamamı İstanbul Hamamları Rehberi", Çitlenbik Yayınları, İstanbul.
- .

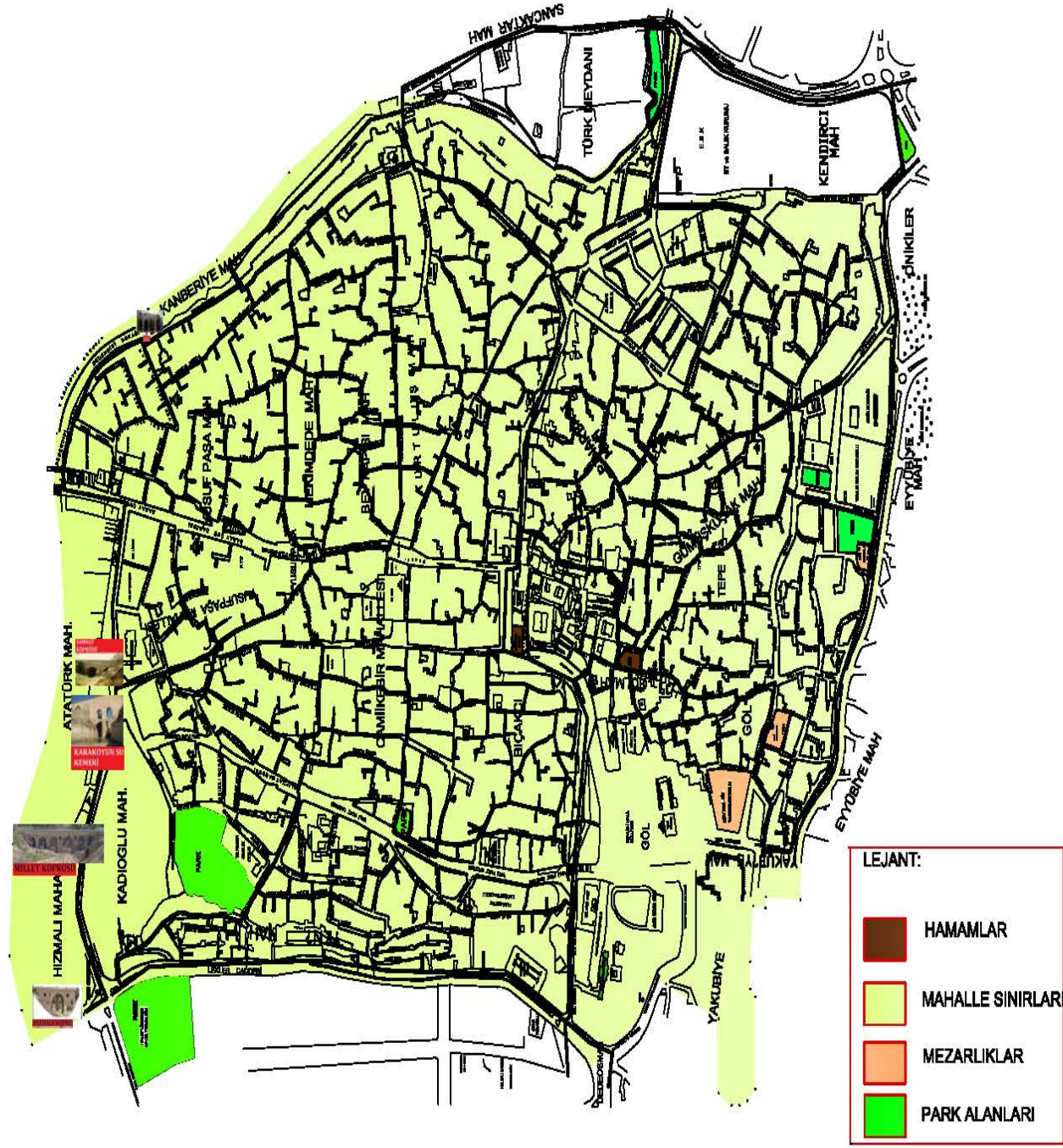
ÖZGEÇMİŞ

Temmuz 1985' te Şanlıurfa' da doğan Mehmet Ali GELENER ilk ve orta öğrenimini Şanlıurfa' da tamamladı. 1999 yılında ortaokuldan mezun olduktan sonra Konya Ereğli İvriz Anadolu Öğretmen Lisesi ' ne girmeye hak kazandı. 2003 yılında bu okuldan mezun olduktan sonra 2004 yılında Harran Üniversitesi Mühendislik Fakültesi İnşaat Mühendisliği Bölümü' nü kazandı. 2008 yılında bu bölümden mezun olup aynı yıl bu üniversitede yüksek lisansa başladı. 2010 yılında DSİ Iısu Projesi 16. Bölge Müdürlüğü bünyesinde göreve başladı. Halen DSİ 16.Bölge Müdürlüğü bünyesinde inşaat mühendisi olarak görevine devam etmektedir.

E K L E R

Ek Şekil 1. Şanlıurfa Tarihi Hamamları Genel Vaziyet Planı

Ek Şekil 3. Şanlıurfa Tarihi Köprüleri Genel Vaziyet Planı

ÖZET

Binlerce yıllık tarihi geçmişe ve köklü bir kültüre sahip olan Şanlıurfa'da bir çok medeniyet yaşamış olup, bu medeniyetlerde kendi kültür yapılarıyla birçok eserler bırakmışlardır. Yaşamın baş koşulu olan içme suyu temini için de bir çok yapılar yapılmış ve bu yapıların birçoğu günümüze değin sağlam kalmıştır. Tarih boyunca suya su tesislerine büyük önem verilmiş dolayısıyla bu sanat içerisinde suyun ve su mimarisinin ayrı bir yeri olmuştur.

Bu çalışmada Şanlıurfa kent merkezi için yapılmış çeşme, hamam, su kaynakları, su kemeri, tarihi köprüler incelenmiş ve bunlara ait genel özellikler hakkında bilgi verilmiştir.

SUMMARY

Şanlıurfa city has a historical background for thousands years. Many civilizations have been lived at there and they have leaved many historical arts which reflects their cultural structure. For supplying water in their life, they have constructed a lot of structures. Many of these historical structures are exist today.

It has been given great importance to the water structures, therefore water architecture have a very important place through the history.

In this study it has been analyzed the fountains, hamam (public baths), historical water resources of the city, water arcs and historical bridges. And also it has given the general features of these structures.